

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

148607

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YURTTAŞLIK VE ULUSLARARASI GÖÇ

SEVİNÇ ERYILMAZ DİLEK
01716014

148607

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. OZAN ERÖZDEN

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i-ii
TABLO LİSTESİ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
2. YURTTAŞLIK.....	6
2.1. YURTTAŞ KİMDİR?.....	6
2.2. YURTTAŞLIK KURAMLARI.....	12
2.2.1. Liberal Gelenek.....	13
2.2.2. Komüniteryan Gelenek.....	17
2.2.3. Radikal Siyaset Teorileri: Yurttaşlık ve Demokrasi.....	19
2.3. YURTTAŞLIK – ULUSAL KİMLİK İLİŞKİSİNİN ÇÖZÜLMESİ.....	21
2.4. ULUS-SONRASI VE ULUS-ÖTESİ YURTTAŞLIK.....	25
2.4.1. Avrupa Birliği Yurttaşlığı.....	26
2.4.2. Küresel Yurttaşlık.....	33
3. ULUSLARARASI GÖÇLER.....	36
3.1. ULUSLARARASI GÖÇ.....	36
3.2. ULUSLARARASI GÖÇ DALGALARI.....	45
3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Batı Avrupa'ya Yönelik Göç Akımları..	46
3.2.1.1. 'Misafir İşçi' Süreci.....	46
3.2.1.2. Sömürgelerden Merkeze Yönelik Göç.....	48
3.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	50
3.2.2.1. Mülteci ve Sığınmacı Dalgası.....	50
3.2.2.2. Yasadışı Göç Dalgası.....	53
4. ALMANYA, FRANSA, İNGİLTERE ÖRNEKLERİNDE YURTTAŞLIK POLİTİKALARI	55
4.1. ALMANYA: IUS SANGUINIS'DEN IUS SOLI'YE.....	56
4.2. FRANSA.....	66

4.3. İNGİLTERE: IUS SOLI'DEN DÖNÜŞ.....	69
5. SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	80

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1 Marshall'a referansla tanımlanan klasik hak ve ödevler.....	15
Tablo 2.2 Avrupa Birliği'ndeki ikinci kuşak göçmenlerin yurttaşlığa geçiş haklarıyla ilgili düzenlemeler*.....	30
Tablo 3.1 Dünya nüfusu ve göçmenlerin kıtalara göre dağılımı.....	38
Tablo 3.2 Bazı OECD ülkelerine yönelik sığınmacı akını.....	51
Tablo 4.1 1980-2003 yılları arasında Almanya'da yaşayan yabancı nüfus.....	58
Tablo 4.2 Almanya'da yabancı nüfusun milliyete göre dağılımı (bin).....	60
Tablo 4.3 Almanya'da yurttaşlığa geçiş oranları.....	63
Tablo 4.4 Fransa'da yabancı nüfusun milliyete göre dağılımı (bin).....	69

ÖNSÖZ

2001 güzünde başladığım yüksek lisans döneminin hayatımın en zorlu geçen zamanlarından biri olduğunu söyleyebilirim. Sanırım bu zorlukta en büyük sancıyı yaratan, ne yazık ki benim için öğrenciliğin artık part time bir iş olmasıydı. Bir yandan çalışırken, bir yandan öğrenciliğe ilişkin sorumluluklarımı yerine getirebilmek için gerçekten kendi sınırlarımı büyük ölçüde zorladım. Zamanın büyük bir bölümü işyerinde geçince insana üretmek için enerji ve vakit kalmıyor açıkçası. Benim bu şikayetimi sanırım herkes binlerce kez dinledi. Ama son kez de olsa bir kez daha bundan yakınmak istiyorum, çünkü hayatım boyunca kendimi hiç bu kadar yorgun hissetmedim... Sonunda bir çalışma ortaya koyabilmek bu yorgunluğa kesinlikle değerdir...

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Kemalî Saybaşılı nezdinde tüm bölüm hocalarıma çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimime gösterdikleri destekten ötürü Prof. Dr. Belgin Erdoğan, Prof. Dr. Cemal Bali Akal ve Prof. Dr. Turgut Tarhanlı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bana gösterdiği sabırdan ötürü tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ozan Erözden'e de teşekkürlerimi sunmak isterim.

Bıkıp usanmadan bana kaynakları ulaştırma konusundaki yardımını esirgemeyen çalışma arkadaşım Hatice Yenikurtuluş'a, bana verdiği moralle tezi tamamlamamda büyük emeği olan Ebru'ya, gösterdikleri sonsuz sabır ve destekten ötürü başta eşim olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Bu tezin amacı yurttaşlığın uluslararası göçten ne şekilde etkilendiğini araştırmaktır. Yurttaşlık kavramı Eski Yunan'a kadar götürülebilirse de burada ulus-devlet ve sonrası bağlamında ele alınacaktır. Modern yurttaşlık kavramı Fransız Devrimi'yle birlikte ortaya çıkmıştır. Ulus-devletin oluşumuna paralel bir şekilde kurgulandığı için ulusal kimlik ile yurttaşlık arasında yakın bir bağ oluşmuştur. Ulusal kimlik olarak yurttaşlık, yönetici elitlerce homojen uluslar yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Ancak, homojen toplumlar yaratma projesi dünyanın hiçbir yerinde başarılı olamamıştır. Toplumların heterojenliğinin sebeplerinden bir tanesi de insanların bir ülkeden diğerine hareketliliği anlamına gelen uluslararası göçlerdir.

Bu tezde, uluslararası göç biçimleri olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen işçi göçü ve de sömürgecilik sonrası göçlere yoğunlaşılacaktır. Batı'daki ülkelerin birçoğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra işgücü açıklarını kapatmak için diğer ülkelerden işgücü alma politikaları yürüttüler. Almanya, "misafir işçi" programıyla örnek bir vaka oluşturdu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden birçok göçmeni istihdam etti. Diğer taraftan Fransa ve İngiltere ise, sömürgecilik sonrası göç için çekim merkezleri olarak karşımıza çıktı. Bu tezde, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin göç ve göçmen politikaları özellikle göçmenlerin yurttaşlığa kabulüyle ilintili olarak derinlemesine ele alınacaktır.

Bu da bizi bir başka soruya taşımaktadır: ulus-sonrası yurttaşlık mümkün müdür? Bu tezde, ulus-sonrası yurttaşlığın olabilirliğine ilişkin savlara değinilecektir. Avrupa yurttaşlığı ve küresel yurttaşlığın mümkün olup olmadığı da tartışılacaktır. Yurttaşlık kurumunda meydana gelen dönüşüm uluslararası göç üzerinden incelenecektir.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to find out in what ways citizenship is affected by international migration. Although the origins of the concept of citizenship can be found back in the Ancient Greek times, here it will be limited to the context of the nation-state and thereafter. The modern concept of citizenship emerged with the French Revolution. As it was constructed parallel to the formation of the nation state, there was also a close link between the national identity and citizenship. The citizenship as a national identity was used by the ruling elites to create homogeneous nations. However, this project of creating homogeneous societies has never been successful in any place of the world. One of the reasons for the heterogeneity of the societies is international migration which means the mobility of people from one territory to another.

In this thesis, I will focus on the labour migration taking place right after the World War II and also post colonial migration as the forms of international migration. Most of the Western countries were in need of labour supply after the World War II and used policies of labour recruitment from other countries in order to close this gap. Germany was a special case with its “guest worker” program and employed many migrants from the countries of South East Europe. France and the United Kingdom, on the other hand, were the metropolitan centers that appealed post-colonial migration. In this thesis, the immigration and immigrant policies of Germany, France and the United Kingdom will be dealt in more detail in order to investigate the situation of migrants with regard to the admission to citizenship.

This will take us to another question: Is post-national citizenship possible? The arguments about the possibility of post-national citizenship will be summarized. European citizenship and the possibility of a global citizenship will also be discussed. The transformation of the institution of citizenship will be examined by focusing on international migration.

1. GİRİŞ

Bu tezin amacı yurttaşlığın uluslararası göç olgusundan nasıl etkilendiğini incelemektir. Tarihin çok eski çağlarından beri bir aidiyet biçimi olarak ortaya çıkmış olan yurttaşlık, bu tez içinde modern politik örgütlenme biçimi olan ulus-devletle¹ ve ulus-devlet ötesi örgütlenmelerle² sınırlı bir çerçeve içerisinde ele alınacaktır. Siyasi örgütlenme biçiminin ulus-devlet olması uluslararası göç olgusundan söz etmemizi mümkün kılmaktadır.³

Uluslararası göç aynı zamanda ulus-devletin temel unsurlarına yönelik bir meydan okumadır.⁴ Ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte ulus-devlet sınırları içinde yaşayan insan topluluğunun etnik açıdan homojen; kültür, dil ve tarih birliğine sahip olması gerektiği kabul edilmiştir. Bu şekilde varolanın ideal olan ulus-devlet modeline yakınlştırılmasına, devletin sınırları ile ulusun sınırlarının örtüşmesine çalışılmıştır.

¹ Ulus-devlet, onsekizinci yüzyılın sonlarından günümüze varolan siyasi örgütlenme modelidir. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl ile birlikte evrensel ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Son dönemlerde küreselleşme ve ulus-aşırı örgütlenmelerle ulus-üstüçülük (supra-nationalism) ve bölgeselcilik, mikro milliyetçilikle ulus-altıcılık (infra-nationalism) akımlarının gelişmesi ulus-devletin geleceğine ilişkin çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Ulus-devletin giderek zayıfladığı yönünde çeşitli tartışmalar yapılmaktaysa da ulus-devlet halen en yaygın siyasi örgütlenme biçimidir.

² Avrupa Birliği, ulus-devlet ötesi olarak tanımlanabilecek en gelişmiş somut örgütlenme biçimidir. Avrupa Birliği'nin siyasi yapısının nereye doğru evrileceğine ilişkin olarak da çok çeşitli tartışmalar mevcuttur, ancak bugünkü yapısı itibarıyla bakıldığında Avrupa Birliği'ni oluşturan ulus-devletler pek çok kritik konuda egemenlik haklarını korumaya devam etmektedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin ulus-devleti ortadan kaldırdığından söz etmek mümkün değildir.

³ Ancak sınırlarla bölünmüş bir dünyada uluslararası göçten söz etmemiz mümkündür. Dünya tek bir siyasi birimden oluşsaydı bir yerden bir yere hareket etmek iç göç olarak değerlendirilecekti. Fakat, dünya, birbirinden –Afrika kıtasında sömürgecilik sonrası bağımsızlığa kavuşan pek çok ülkenin sınırlarının gösterdiği gibi yapay bir şekilde oluşturulmuş – sınırlarla ayrılmış ulus devletlerden oluşmuştur. Soğuk Savaş sonrası Çekoslovakya, Yugoslavya, Almanya ya da eski Sovyet cumhuriyetlerinin sınırlarının yeniden belirlenmesinde olduğu gibi sınırların gelecekte aynı şekilde kalıp kalmayacağı da ayrı bir sorudur. Nitekim Schengen Anlaşması ile Fransa ve İsviçre ya da İsviçre ve İtalya arasındaki sınırlar bu ülkelerin yurttaşları için belirsizleşirken, Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerin yurttaşları için daha da belirgin hale gelmiştir.

⁴ Christian Joppke, son dönemde gerçekleşen göçlerin ulus-devlete iki açıdan meydan okuduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi ulus-devletin giriş ve sınırdışı etme üzerindeki egemenlik hakkı diğeri ise birleştirici bir aidiyet biçimi olarak yurttaşlıktır. İlegal göçün artarak devam etmesi, mülteci-sığınmacı sayısındaki artış, aile birleşmesi yoluyla gelen yasal göçmenler Batı Avrupa'daki kısıtlama politikalarına rağmen, bu politikaların öngördüğünün üzerinde bir göçmen akışına işaret etmektedir. Bu da, devletlerin sınırlarından kimlerin girip girmeyeceğine ilişkin takdir yetkilerinin hem uluslararası hukuk kuralları hem de bu ülkelerin kendi anayasal düzenlemeleri tarafından sınırlandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Diğeri taraftan, ulus-sonrası aidiyet biçimlerinin ortaya çıkması ya da göçmenlerin asimile olmaya karşı direncinde ifadesini bulan çokkültürlü kimlik politikaları, Joppke'ye göre, Batı'da yurttaşlığa ilişkin bir krize işaret etmektedir.

(Christian Joppke, "Immigration Challenges the Nation-State", **Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States**, Ed. Christian Joppke, New York: Oxford University Press, 1998, s.5-46.)

Oysa, günümüz dünyasında tamamen homojen toplumlardan söz etmek neredeyse imkansızdır.⁵

Yurttaşlığın ulus-devlet bağlamında ulusal kimlik ekseninde tanımlanması da homojen toplum yaratma projesinin bir aracı olarak yönetici elitlerce kullanılmıştır. Ancak ulusal yurttaşlık modelinin ne ölçüde başarıya ulaştığı son derece tartışmalıdır. Yasemin Nuhoğlu Soysal'a göre ulusal yurttaşlık bir toplumsal kurgudur ve bir model olarak gerçekliği vardır, fakat olgusal olarak her zaman bu modele aykırı durumlar olmuştur.⁶ Uluslararası göç ulus-devletle birlikte ortaya çıkmış olan "ulusal kimlik" kavramının ve bu kavramın yurttaşlık kurumuyla bağının sorgulanmasına yol açmıştır.

Uluslararası göçler çeşitli dönemlerde ve coğrafyalarda incelenebilir olmakla birlikte, bu tezin kapsamı II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli Batı Avrupa ülkelerine yönelik işgücü göçü ve sömürgecilik sonrası göç hareketleri ile sınırlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında varolan işgücü açığını kapatmak üzere pek çok Batı Avrupa ülkesi göçmen işçilerin ülkelerine gelişi yönünde seferber olmuştur. Bunlardan özellikle Almanya⁷ misafir işçi programlarıyla, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı pek çok Güneydoğu Avrupa ülkesinden yüzbinlerce işçiyi kendi ülkesinde istihdam etmiştir. Almanya bunu yapan tek Avrupa ülkesi değildir. Ancak göçmenlerin sayısal varlık açısından kendini en fazla hissettirdiği ülkelerden birisidir ve misafir işçi programını, sonuçları itibariyle kendi hareket noktasına göre başarısı tartışmalı da olsa, son derece iyi organize edilmiş bir hükümet politikası olarak gerçekleştirmiştir.⁸ Geçici şekilde kurgulanan işçi göçü, ailelerin birleşmesiyle birlikte kalıcı hale gelmiştir ve günümüzde Almanya'nın toplumsal yapısı içinde göçmenlerin varlığı inkar edilemez bir gerçekliktir.⁹ Fransa ve İngiltere'de ise, toplumsal heterojenliği yaratan daha ziyade

---

⁵ Bugün çoğu ülke kültürel bakımdan çeşitlilik göstermektedir. Will Kymlicka, son tahminlere göre dünyadaki 184 bağımsız devletin bünyesinde 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik grup barındırdığını belirtmektedir. Çok az ülkede yurttaşların aynı dili konuştuklarını ve aynı ulusal gruba ait olduklarını söylemenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. İzlanda ve Kore'yi kültürel bakımdan az çok homojen ülkelerin iki örneği olarak göstermektedir. (Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.25.)

⁶ Yasemin Nuhoğlu Soysal, **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**, Chicago, Londra: The University of Chicago Press, 1994, s.189.

⁷ 1946 – 1990 yılları arasındaki, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesine kadar olan dönemde Federal Almanya Cumhuriyeti kastedilmektedir.

⁸ 2003 verilerine göre, Almanya nüfusunun 75.188.700'ü Alman iken, 7.348.000'i yabancılardan oluşmaktadır. Buna göre Almanya nüfusunun yaklaşık %10'u yabancıdır.

Federal Statistical Office Germany, <http://www.destatis.de>, 18.05.2004

⁹ Almanya'nın siyasi liderleri yakın zamana kadar Almanya'nın 'göç ülkesi' haline geldiği gerçekliğini kabul etmemişlerdir. Ancak yaklaşık 8 milyon yabancı yerleşik göçmenin varlığı bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

sömürgecilik sonrası göç olmuştur. Bu tez kapsamında Almanya, Fransa ve İngiltere'nin II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan işgücü açığı ve sömürgelerden merkeze yönelik göç çerçevesinde deneyimledikleri uluslararası göç olgusuna nasıl yanıt verdikleri, göçmenlerin toplumla bütünleşmesine yönelik hangi politikaları yürüttükleri, bu ülkelerdeki yurttaşlık kurumunun göçmenlerin varlığından nasıl etkilendiği gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Tez konusu olarak bu konuyu seçmemin sebebi, küreselleşmenin sonucu olarak metaların ve sermayenin bir sınırdan ötekine geçmesi son derece kolaylaşırken, insanların sınırlar arasında serbest hareketinin, belli bölgeler sözkonusu olduğunda giderek daha güç hale gelmesidir. Özellikle gelişmiş/azgelişmiş ülkeler arasındaki refah uçurumunun giderek büyümesi ile birlikte gelişmiş ülkeler kendilerine yönelik yoksul insan akınının önünü kesebilmek için daha etkili önlemler almaya başlamışlardır. 11 Eylül terör olaylarının da etkisiyle artan güvenlik kaygısı, göçmenlere yönelik olağanüstü tedbirlerin alındığı¹⁰ ve bu uygulamaların “olağan” hale geldiği bir döneme girilmesine yol açmıştır. Ancak bir taraftan Batı ülkeleri, sınırlarını daha etkin korumaya, adeta kendi korunaklı kalelerini yaratmaya çalışırken diğer taraftan son derece organize bir şekilde illegal göç de artarak devam etmekte, pekçok 3. Dünya ülkesi vatandaşı son derece güç koşullarda, binlerce dolar karşılığında bilinmeze doğru yol almaktadır.¹¹ Bu belirsiz yolculuk başarıyla sona erse ve göçmen hedef ülkede yerleşik hale gelmeyi başarsa bile o toplumun diğer üyeleriyle birlikte eşit koşullarda varolabilecek midir? Bu sorunun yanıtını ararken, yasal yollarla bu ülkelere göç etmiş ve senelerdir buralarda yaşamakta olan göçmenlerin durumuna, varoluş koşullarına ve

---

(Ayhan Kaya, “Citizenship and the Hyphenated Germans: German – Turks”, **Challenges to Citizenship in a Globalizing World**, Eds. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu, London: Routledge, forthcoming, s. 1.)

¹⁰ Amerika Birleşik Devletleri, 1 Ocak 2004 tarihinden itibaren vize istediği bütün ülkelerin vatandaşlarına yönelik olarak sınırlarından içeri giren herkesin parmak izini kaydetme ve dijital fotoğrafını çekme uygulamasını başlatmıştır. <http://www.milliyet.com/2003/05/20/son/sondu04.html>, 16.6.2004. Daha sonra aynı uygulamayı aralarında II. Körfez Savaşı'nı birlikte yürüttüğü koalisyon ortaklarından İngiltere'nin de yer aldığı vize istemediği ülke vatandaşlarını da içine alacak şekilde genişletmiştir. http://www.travel.state.gov/vwp_040204_News_Release.doc, 16.6.2004.

¹¹ Yasadışı yollardan Batı'ya ulaşmaya çalışan pekçok insanın hayatı son derece trajik biçimde sona ermektedir. Fransa'dan İngiltere'ye Dover Limanı'nda giriş yaptığı sırada yapılan kontrollerde, bir tırın kasasında havasızlıktan boğulmuş olarak bulunan 58 Çinli göçmenin durumu belki de en trajik örneklerden bir tanesiydi. <http://observer.guardian.co.uk/review/story/0,6903,914834,00.html>, 16.6.2004.

Yasadışı insan kaçakçılığı yapanlar bu hizmetleri karşılığında Meksika-ABD sınırını geçmek için 200-400 USD'den, Asya ülkelerinden Avrupa'ya geçiş yapılacak transit ülkeye varmak için yaklaşık 3000-5000 USD'ye, Çin-ABD ulaşımı için 35000 USD'ye varan bedeller talep etmektedirler. Yolculuğun mesafesine, yolun güçlüklerine, riskine ve sahte belgeler düzenlenip düzenlenmediğine bağlı olarak ücretler değişmektedir.

International Organization for Migration, **World Migration 2003**, s.315.

statülerine bakmak, bu varoluşun yurttaşlık bağlamında yarattığı etkileri incelemek ipucu sağlayacaktır, diye düşünüyorum.

Tezin ilk ana bölümü olan “Yurttaşlık” başlığı altında öncelikle yurttaşlık kavramının tanımı yapılmaya çalışılacak, daha sonra da yurttaşlık kuramları, liberal, komüniteryan ve radikal demokrasi alt başlıklarında incelenmeye çalışılacaktır. Yurttaşlık siyaset biliminin temel kavramları arasında yer almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi yurttaşlığın tarihçesi çok daha eskilere gitmesine rağmen, bu tezde ulus-devlet çerçevesinde yurttaşlık – milli kimlik ilişkisi ve bu ilişkinin sorgulanmasına işaret eden ulus-sonrası/ulus-ötesi yurttaşlık bağlamında ele alınacaktır. Ulus-sonrası yurttaşlık ulus-devlet çerçevesinde yasal göçmenlerin yurttaşlığın sosyo-ekonomik haklarından yurttaşlarla aynı ölçüde yararlanabilmesine işaret ederken, ulus-ötesi yurttaşlık Avrupa Birliği yurttaşlığı ve küresel yurttaşlık gibi yeni gelişen ve ulus-devlet sınırlarını aşan yurttaşlık biçimlerini göstermektedir. Bu gelişmelerin ışığında yurttaşlığın son derece dinamik bir kavram olduğu ve zaman içerisinde büyük değişimler geçirdiği gözardı edilmemelidir.

İkinci ana bölümün başlığı “Uluslararası Göçler” olacaktır. Bu bölümde, uluslararası göçün genel özelliklerine ve göç kuramlarına değinildikten sonra 1945 sonrasında Batı Avrupa’ya yönelik işçi göçü ve sömürgecilik sonrası göç ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Uluslararası göç modern çağın en önemli sosyal dönüşüm araçlarından birisidir. 1970’li yıllarda sona eren II. Dünya Savaşı sonrası göç dalgası 1990’larda Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve küreselleşmenin etkisiyle yerini yeni bir göç dalgasına bırakmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ana göç akımlarının etnik çatışmalar neticesinde meydana gelen sığınmacı/mülteci akımı ve dünya üzerindeki gelir adaletsizliğinin tetiklediği, ekonomik göçmenleri içeren illegal göç başlıkları altında değerlendirilmesi mümkündür. Yakın dönemdeki bu göç akımları zaman zaman birbirinin içine geçmektedir.

Yurttaşlık kavramı ve uluslararası göç olgusu bu tezin sınırları içine giren çerçeve içinde incelendikten sonra İngiltere, Fransa ve Almanya ülkeleri özelinde yurttaşlık politikalarına ve bu çerçevede göçmenlerin toplumla bütünleşmesinin mümkün olup olmadığına üçüncü ana bölümde bakılacaktır. Her üç ülke de Avrupa Birliği çerçevesinde, AB dışından gelen göçmen akımının önünü kesebilmek için

sınırlarda sıkı kontrollere dayalı kısıtlayıcı göç politikaları uygulamaktadırlar. Öte yandan ağırlıklı olarak 1950-73 yılları arasında bu ülkelere gelip yerleşmiş uzun süreli yasal göçmenler açısından ise bu ülkelerin yurttaşlık yasalarının içerdiği hükümler önem taşımaktadır. Tezin dört numaralı başlığında, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin yurttaşlık yasalarının göçmenleri içermeye ne ölçüde açık ya da kapalı olduğuna ve yaşanan toplumsal sorunlar ışığında yurttaşlık yasalarının ne yönde değiştiğine bakılacaktır. Ülkelerin yurttaşlık yasaları aynı zamanda göçmenlere yönelik olarak yürütülen politikaları – asimilasyon, çokkültürlülük, dışlayıcılık – yansıtmaktadır.

Tez konusu olarak seçtiğim yurttaşlık ve uluslararası göç arasındaki etkileşim konusu, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin son yıllarda en fazla ele alınan, tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Bu konuyu derinlemesine değerlendirmek bu tezin sınırlarını fazlasıyla aşacağından konunun olgusal boyutunu hem zaman, hem de mekan yönünden sınırlamaya çalıştım. Bu konuyla ilgili çalışma alanı son derece geniştir ve birbirine bağlı pek çok soruyu beraberinde getirmektedir. Bunlardan kanımca en önemlisi farklı kültürlerden insanların aynı toplum içinde barışçıl ve eşit bir şekilde bir arada yaşamalarının mümkün olup olmadığıdır. Batı Avrupa'nın liberal demokrasileri bu çerçeveyi sunabilecek midir? Yurttaşlığın yeniden ve ulusal kimlikten bağımsız olarak tanımlanması bunu sağlayacak önemli bir araç olabilir.

2. YURTTAŞLIK

Yurttaşlık kurumunun uluslararası göçlerden nasıl etkilendiğini anlayabilmek için öncelikle yurttaşlığın tanımlanması ve açıklanması gerekmektedir. Bu bölümde yurttaşlığın tanımı yapıldıktan sonra yurttaşlık kuramlarından kısaca söz edilecektir. Yurttaşlık kuramları uluslararası göçlerle yurttaşlığın nasıl dönüştüğü ya da dönüşmesi gerektiğine dair ipuçları vermektedir.

Yurttaşlıkla ulusal kimlik arasında ulus-devlet ortaya çıktığı andan beri varolan ilişki uluslararası göçlerin yurttaşlık kurumunda dönüştürücü bir etki yapmasıyla birlikte değişime uğramaktadır. Günümüzde ulusal yurttaşlığın artık varolan heterojen toplum yapılarına cevap veremediği açıktır. Uluslararası göçlerle birlikte ulusal kimlik – yurttaşlık ilişkisi aşınmaya başlamıştır. Öte yandan, ulus-üstü ve ulus-aşırı örgütlenmelerle birlikte yeni yurttaşlık kavramları ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği bağlamında somut düzeyde bir karşılığı olan “Avrupa Birliği yurttaşlığı” ve henüz tartışma düzeyinde olan “küresel yurttaşlık” ulus-ötesi yurttaşlık bağlamında ele alınacaktır.

2.1. YURTTAŞ KİMDİR?

Yurttaşlığın tarihçesi Eski Yunan’a kadar götürülebilirse de burada, ulus-devletle birlikte ortaya çıkan yurttaşlık kavramı ele alınacaktır. Modern anlamdaki yurttaş kavramı ilk kez Fransız Devrimi’ni gerçekleştirenlerce aristokratik ayrıcalığın son bulduğunu ve sembolik eşitlik olgusunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır.¹² Fransız Devrimi’yle birlikte, ulus-devlet siyasi örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkarken, o ulusun bir üyesi olmak da bu siyasi örgütlenmenin bir üyesi olmanın koşulu olarak belirdi.¹³

Yurttaşlık kavramı bireyin devletle olan ilişkisini tanımlamaktadır. Belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağıdır.¹⁴ Birey açısından bakıldığında yurttaşlık, kişinin o devletin ve siyasal toplumun bir üyesi olduğuna ve bununla birlikte bazı haklara sahip olduğuna işaret ederken, devlet açısından bakıldığında da yurttaşlık bireye bazı görev ve sorumluluklar

¹² Ayhan Kaya, “Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa?: Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar:Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, Eds.Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s.149.

¹³ Soysal, a.g.e., s. 17.

¹⁴ Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: Aybay Yayınları, s.4.

yüklemektedir. Modern yurttaşlık kavramı, bireyin devletle olan ilişkisinde sahip olması gereken hakları ve yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ifade eden anayasal bir kavramdır.¹⁵

Bir kimsenin hangi devlete ait olduğuna işaret eden “uyrukluk” kelimesi ile “yurttaşlık” kelimesi zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilir. ¹⁶ Ancak bu iki kelime kapsamaları itibariyle birbirinden farklılaşmaktadır. Uyrukluk bir kimsenin uluslararası alandaki kimliğine işaret ederken, yurttaşlık bunun ötesinde haklara ve görevlere denk düşmektedir. Bu nedenle uyrukluk deyiminin daha ziyade bir uluslararası hukuk kavramını belirttiği, buna karşılık yurttaş deyiminin bir iç hukuk kavramını belirttiği ileri sürülmüştür.¹⁷

Her modern devlet, belli bir grup insanı kendi yurttaşı olarak tanımlar. Bunların dışında kalanlar ise yabancılardır. Yabancı olanlar da başka devletlerin yurttaşlarıdır. Dünya birbirinden sınırlarla ayrılmış ve her biri kendi ülkesinde egemen olan ulus-devletlerden oluştuğuna göre herkesin bir ülkenin yurttaşı olduğunu peşinen söylemek mümkündür.¹⁸ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi’nin 15. maddesi 1. fıkrasında da “herkesin bir uyrukluğa sahip olma hakkı”¹⁹ olduğu belirtilmiştir.

¹⁵ Kaya, a.g.e., s.150.

¹⁶ İngilizce’de *nationality* (uyrukluk) kelimesi ile *citizenship* (yurttaşlık) birbirinin yerine kullanılmaktadır. Rainer Bauböck de bunlardan ilkinin saymaca bir yurttaşlığa, ikincisinin ise gerçek yurttaşlığa tekabül ettiğini belirterek aradaki nüansı vurgulamaktadır. Uyrukluk bireyin devletle olan hukuki bağının altını çizerken, yurttaşlık bir siyasi topluluğun üyesi olmaya bağlı olarak çeşitli haklara ve görevlere sahip olmaya karşılık gelmektedir.

(Rainer Bauböck, “Sharing History and Future: Time Horizons of Democratic Membership in an Age of Migration”, *Constellations*, C: IV, No: 3, 1998, s.343, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=4914957&db=aph>, 21.1.2004.)

Seyla Benhabib ise analitik olarak *citizenship* ve *nationality* kavramları arasındaki farklılığı şöyle izah etmektedir: *citizenship*, bir siyasi topluluğun üyesi olma anlamına gelirken; *nationality*, belirli bir etnik, dini, kültürel, dilsel topluluğun üyesi olmak anlamına gelmektedir. Siyasi topluluklar etnik ve ulusal olarak homojen gruplardan oluşmamaktadır. Çok uluslu, çok etnili topluluklardan oluşan Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile bugünkü ABD, Kanada ve Avustralya arasında bu anlamda bir benzerlik olduğunu söylemektedir. (Seyla Benhabib, “Citizens, Residents and Aliens in A Changing World: Political Membership in the Global Era”, *Social Research*, C:66, No: 3, 1999, s. 720.) Seyla Benhabib’in *nationality* sözcüğü ile kastettiği uyrukluk değil, milliyet, yani bir ulusun üyesi olmaktadır.

¹⁷ Aybay, a.g.e., s.8.

¹⁸ İstisnai olarak, ülkelerin iç hukuk kurallarına göre vatandaşlıktan çıkarılanlar (uluslararası hukuk kuralları devletlerin vatandaşlıktan çıkarma konusunda keyfi davranmasını engellemektedir) ya da örneğin bir devletin parçalanması ve yeni bir devlete dönüşmesi sırasında, devletsiz insanlardan söz etmek mümkündür. 1961 tarihli Birleşmiş Milletler Devletsizlik Durumunun Azaltılmasına İlişkin Anlaşma’nın birinci maddesi, bir kimsenin aksi durumda devletsiz kalması söz konusu ise ‘*ius soli*’ ilkesinin uygulanmasını gerektirmektedir. 12 Mayıs 1997 tarihi itibarıyla 1954 tarihli Birleşmiş Milletler Devletsiz Kimselerin Durumuna İlişkin Anlaşma’ya taraf olan 43 ülke bulunmaktaydı; 1961 tarihli Devletsizlik Durumunun Azaltılmasına İlişkin Anlaşmaya ise 19 ülke tarafı.

(Rainer Hofmann, “Overview of Nationality and Citizenship in International Law”, *Citizenship and Nationality Status in the New Europe*, Eds. Siofra O’Leary, Teija Tiilikainen, Londra: The Institute for Public Policy Research, Sweet & Maxwell, 1998, s. 16.)

¹⁹ <http://www.un.org/rights/50/decla.htm>, 21.01.2004.

Her devlet kimlerin kendi yurttaşı olabileceğini kendi yasalarında tanımlar. Uyrukluk ya da yurttaşlık yasasındaki bu tanım çerçevesinde belirli bir grup insan doğuştan itibaren o devletin yurttaşlığına sahip olmaktadır. Kimlerin o devletin yurttaşı olarak tanımlanacağını tayin etmek tamamen devletlerin egemenlik yetkisi dahilindedir.²⁰ Yurttaşlığın doğumla birlikte edinilmesine ilişkin her devletin bazen birini bazen diğerini bazen de her ikisinin bileşimini uyguladıkları iki farklı gelenek mevcuttur: *ius soli* (toprak esası) ve *ius sanguinis* (kanbağı esası).

Ius soli ilkesine göre bir kişinin belli bir devletin yurttaşlığını edinebilmesi o devletin hakim olduğu topraklar üzerinde dünyaya gelmiş olmasına bağlıdır. *Ius sanguinis* ilkesinde ise anne babanın yurttaşlık bağı kan bağı aracılığıyla otomatik olarak çocuklarına da aktarılmaktadır. Uygulamada tüm devletler bu iki gelenekten birisini ya da iki geleneğin bileşimini yasalarında tanımlamışlardır. Bu durumun tek istisnası ise Vatikan Şehir Devleti'dir. Vatikan'da yurttaşlık ikamet ve memuriyet esasına bağlı olarak edinilmektedir.²¹

Eğer uluslararası göç diye birşey olmasaydı *ius sanguinis* ile *ius soli* arasındaki fark yalnızca sembolik bir anlam ifade edecekti. Dış göçlerden etkilenmeyen toplumlarda her iki kurallar bütünüünün de yurttaş olarak tanımladığı insanlar aynı olacaktı. Ancak uluslararası göçlerle birlikte bazı kişiler için yurttaşlık durumu belirsizlik arz etmektedir. Örneğin, *ius sanguinis* ilkesine göre yurttaşlık yasası şekillenmiş olan bir ülkenin yurttaşı olan anne-babanın o ülke sınırları dışında dünyaya gelen çocukları ya da *ius soli* ilkesine göre yurttaşlık atfeden bir ülkenin sınırları içinde dünyaya gelmiş, ancak anne-babası başka bir ülkenin yurttaşı olan çocuklar için durum biraz karmaşıktır.

1990 yılında yapılan değişikliğe kadar Almanya örneğinde olduğu gibi, *ius sanguinis* ilkesinin katı bir şekilde uygulanması²², o ülke dışında doğmuş olmasına ve o ülkenin kültürüne, politikasına, yaşam tarzına yabancı olmasına rağmen ülke toprakları dışında yaşayan kişilere de salt kanbağı dolayısıyla yurttaşlık haklarını, ulus-devlete aidiyet imkanını vermektedir. Öte yandan yine aynı prensibin katı bir şekilde

²⁰ Hofmann, a.g.e., s. 6.

²¹ A.g.e., s.8.

²² Almanya, *ius sanguinis* ilkesinin katı biçimde uygulandığı bir ülke olmaktan 1990'lı yıllarda yurttaşlık yasasında yapılan değişikliklerle vazgeçmiştir. Bu değişikliğe ilişkin ayrıntılar ve uygulamada yasa değişikliğinin yarattığı sonuçlar 4. Bölüm'de ayrıntılı biçimde tartışılacaktır.

uygulandığı göçmen alan ülkelerde de bu durum o topraklarda doğmasına rağmen anne babası başka bir ülkenin yurttaşı olanları dışlama anlamına gelecektir. Diğer bir uçta *ius soli* ilkesinin katı bir şekilde uygulandığı Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde de bireyin, sadece annenin doğum anında o ülkede bulunması sebebiyle o ülkenin yurttaşlığını kazanması sözkonusuyken, annenin doğum anında başka bir ülkede bulunması da yurttaşlıktan dışlanmasına yol açabilmektedir.²³ Bu tip sıra dışı durumların kaçınılmaz olarak siyasi, hukuki ve sosyal sonuçları olacaktır.

Bir kimsenin ait olmak istediği ülkeyi seçme özgürlüğünün olmaması²⁴, kendisinin rızası dışında doğuştan bir ülkenin yurttaşı olmak durumunda olması da yurttaşlık edinimine ilişkin temel eleştirilerden bir tanesidir. Bu eleştiri yapanların en önemli argümanlarından bir tanesi de bir kimsenin kendisini ait hissetmediği bir devlete sadakat duymasının beklenmesinin mümkün olmadığı şeklindedir.²⁵

Yurttaşlığın otomatik olarak doğuştan edinilmesi dışında bir de evliliğe ve yerleşikliğe bağlı olarak sonradan yurttaşlığa kabul²⁶ durumları sözkonusu olabilmektedir. Uluslararası hukukta, evlilikle yurttaşlığın edinilmesinde ailenin birliği ilkesinin yerini toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi yaklaşımlar almaya başlamıştır.²⁷ Bir yabancı uyrukluyula evlenen kadının otomatik olarak eşinin uyruğuna geçmesi eskiden yaygın bir uygulama idi. Hatta eğer kadının ülkesinin yurttaşlık yasası çifte uyrukluğa izin vermiyorsa, kadının isteyip istemediğine bakılmaksızın otomatik olarak

²³ İrlanda'da ikamet koşuluna bağlı olmaksızın otomatik olarak toprakları üzerinde doğan her bebeğe yurttaşlık hakkı veren *ius soli* ilkesine dayalı yurttaşlık yasasının değiştirilmesine ilişkin referandum 11 Haziran 2004 tarihinde yapılmıştır. İrlanda hükümeti, sadece doğan çocuklarının AB yurttaşlığı edinebilmesi için yabancı uyruklu anne adaylarının adaya gelerek doğum yaptığını ve bu yasanın istismar edildiğini ileri sürerek referandumda yasa değişikliğine evet denmesi yönünde bir kampanya düzenlemiştir. Hükümet, argümanını desteklemek için 1998 yılından itibaren İrlanda hastanelerinde doğum yapan yabancı uyruklu kadınların sayısının 6 kat arttığını belirtmiştir. Referandum neticesinde yasa değişikliği halkın büyük bir bölümü tarafından onaylanmıştır. Referandum sonucuna bağlı olarak hükümet yurttaşlık koşulu olarak *ius sanguinis* ilkesi ile ikamet ilkesinin bir arada olacağı yeni bir yasayı bu yıl içerisinde uygulamaya sokacaktır. Buna göre bebeğin ebeveynlerinden en az bir tanesinin İrlanda uyruklu olması ya da yabancı uyruklu anne babaların çocuklarının yurttaş olabilmeleri için en az 3 yıl ikamet etmiş olması şartı aranacaktır. İrlanda, yasa değişikliğinden önce saf haliyle *ius soli* prensibini uygulayan tek AB üyesi idi. <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/news/archive/2004/06/12/international1523EDT0564.DTL>, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/europe/06/12/ireland.referendum.ap/>, 16.6.2004.

²⁴ Yurttaşlık doğumla birlikte edinildiği için tenimizin rengini seçemediğimiz gibi ait olduğumuz ulusun da ne olacağı, nerede (hangi ulus-devletin egemen olduğu topraklarda) ve hangi milliyetten insanların çocuğu olarak doğduğumuza bağlı olarak bizim irademiz dışında şekillenmiş oluyor.

²⁵ Bu eleştire karşı şu tez ileri sürülebilir: İnsanlar bir yere ait olmayı zaten öğreniyorlar. Kimse doğduğunda doğduğu ülkeye otomatik bir sadakat duygusuyla doğmuyor. Ancak ulus-devletin kurumları ve milliyetçilik ideolojisi aracılığıyla bu duygu öğretiliyor.

²⁶ Sonradan yurttaşlığa kabulün İngilizce karşılığı "naturalization"dır.

²⁷ Hofmann, a.g.e.

kendi yurttaşlığından çıkarılması da mümkün olabilmekteydi.²⁸ Artık farklı milliyetlerden kimselerin evlenmesi durumunda, eşlerden herhangi birisinin – cinsiyetinden bağımsız olarak – diğerinin uyruğuna geçmesini kolaylaştırıcı hükümler konulmaktadır.

Yurttaşlığa sonradan kabul etmeye ilişkin olarak devletlerin uyguladıkları kurallar gevşek ya da katı olabilmektedir. Bir uçta sonradan yurttaşlığa kabule ilişkin takdir yetkisini sonuna kadar kullanan ve kendi çıkarları açısından uygun bulmazsa, belli koşulların yerine getirilmiş olmasına rağmen, yurttaşlık başvurularını reddedebilen ve üstelik bu karara karşı itiraz yolunu da kapayabilen devletler²⁹ yer almaktadır. Ya da bazı devletler başvuruları caydırmak için koşulları güçleştirmekte, işleyişi uzun ve karmaşık bir prosedür haline getirmektedir. Diğer bir uçtaysa belli koşulları³⁰ yerine getiren bütün adayları kendi ülkesinin yurttaşlığına kabul edebilen devletler yer almaktadır. Bu ikinci uygulamaya daha ziyade Kanada gibi göçmen ülkelerinde rastlanmaktadır. Göçmenlerin ülkeye entegrasyonunu ön planda tutan ülkelerde bu politika tercih edilmektedir. Ancak yine de burada da sözkonusu olan isteyen herkesin yurttaşlığa başvurmasına açık bir sistem değildir. Bu talepte bulunabilmek için kişinin, öncelikle yasal bir göçmen olarak o ülkeye kabul edilmiş ve yerleşmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle bu ülkelerin uluslararası göç üzerinde kuracakları sıkı denetimle yurttaşlık başvurularını da dolaylı olarak kontrol altına almaları mümkün olmaktadır.

Yurttaşlık, bir kimseye kendi ülkesinde başka ülkelerin yurttaşlarına göre özel ve ayrıcalıklı bir konum sağlar. Bir kimsenin yurttaşı olduğu devletin sınırlarından girme hakkı herhangi bir koşula bağlı olmaksızın var iken yabancıların o devletin sınırlarından girmesi veya o ülke topraklarına yerleşmesi tamamen o devletin takdirinde ve egemenlik yetkisi kapsamındadır. Yine aynı şekilde bir kimsenin bir ülkenin yurttaşlığına kabul edilmesi tamamen devletin takdirindedir.

---

²⁸ Margaret Killerby, "Steps Taken by the Council of Europe to Promote the Modernization of the Nationality Laws of European States", **Citizenship and Nationality Status in the New Europe**, Eds. Siofra O'Leary, Teija Tiilikainen, Londra: The Institute for Public Policy Research, Sweet & Maxwell, 1998, s. 27.

²⁹ Almanya, 1993 yılında koşulları eksiksiz olarak yerine getirmek suretiyle başvuran herkesin yurttaşlığa hak kazanabileceğine ilişkin yasal düzenleme yapıcaya kadar olan süreçte idareye çok geniş bir takdir yetkisi tanımaktaydı.

³⁰ Bu koşullardan en önemlileri belli bir süreyle o ülkede yerleşik olmak, o ülkenin dilini konuşuyor olabilmek, herhangi bir suç işlememiş olmaktır.

Yurttaşlık edinimine ilişkin bu kurallar bütünü özellikle yerleşik göçmenler³¹ açısından önemli sonuçlar yaratmaktadır. Çoğunlukla yerleşik göçmenler, yaşamlarını devam ettirdikleri ülkenin yurttaşı olamamakta ya da ancak belli koşulları yerine getirdikten sonra ve/veya kendi anavatanının yurttaşlığından vazgeçerek yerleştiği ülkenin yurttaşlığına geçebilmektedir.

Devletlerin uyrukluk verme kriterini seçme konusunda özgür olmaları neticesinde çoğul yurttaşlığa sahip olma durumunun ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Pratikte *ius sanguinis* ve *ius soli* ilkelerinin eşzamanlı olarak uygulandığı durumlarda ya da doğumla birlikte edinilmiş yurttaşlığın yanısıra evlilikle veya uzun süreli yasal göçmenlik sonucunda sonradan yurttaşlığın edinildiği durumlarda çoğul yurttaşlık ortaya çıkmaktadır. Bir kimsenin çifte yurttaşlığa ya da çoğul yurttaşlığa sahip olması uluslararası hukuka aykırı değilse de devletler bakımından arzu edilir bir durum değildir. Bunun da nedeni yurttaşlığın kişiye belli haklar kazandırmakla kalmayıp askerlik hizmeti, vergi ödeme gibi belli ödevler de yüklemesidir. Bu nedenle pek çok devlet çoğul yurttaşlığın ortaya çıktığı durumları azaltma yönünde tedbirler almaya çalışmaktadır.³² Örneğin yurttaşlığa kabul etmeyi, kişinin bir önceki yurttaşlığından vazgeçmesi koşuluna bağlamak bu tedbirlerden bir tanesidir. Diğer taraftan özellikle muhafazakar ulus-devlet savunucuları, kişinin kendini bağlı hissetmediği bir ülkeye (ya da aynı anda iki ülkeye birden) sadakat duymasının ve buna bağlı olarak da devlete karşı yurttaşlıktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesinin beklenemeyeceğini dile getirmektedirler. Thomas Faist, bu teze karşı şunları ileri sürmektedir:

“Netice itibariyle iki devlete üye olma fikri ve bu fikrin giderek yaygınlaşan gerçekliği, tek ulus-devlet ilkelerine yönelik bölünmemiş bir sadakat üyeliğinin yitirilmeyecek yüksek bir değer olduğu iddiasını dile getiren tek ulus-devlet yurttaşlığı savunucularına karşı ciddi bir meydan okuma ortaya çıkarmaktadır. Bu da bize yurttaş kimliğinin, yurttaşlık olarak anılan bir ilkenin kaçınılmaz sonucu olmadığını hatırlatmaktadır. Daha doğrusu göçmenlerin kimliği, göç veren ve göç alan devletler, yurttaş olmaya çabalayanlarla iktidar sahipleri arasında mücadele konusu olan bağları yansıtır. Anayurt ne kadar güçlü olur ve kolektif kimlik jeopolitik sınırlara

³¹ Thomas Hammar tarafından, siyasal haklara sahip olamayıp sivil ve sosyal haklara sahip yerleşik göçmenleri ifade etmek üzere, bu kişilerin statüsünün yurttaşlıktan farklı olduğunu belirten “*denizen*” sözcüğünün kullanılması önerilmiştir. (Aktaran Kaya, a.g.e., s. 156.)

³² Hoffman, a.g.e., s.15.

ne kadar sıkı tutunursa, sadakatsizliğin yurttaşların sırtına yüklenen bedeli de o kadar ağır olur... Sonuç olarak iki devlet üyeliği ve ikili uyruk aleyhtarları göçmenlerin ya da yeni gelenlerin göç alan ülkeye sadık olabilecekleri konusunda şüphelidirler. Buna dair önde gelen örnekler savaş durumlarıdır.”³³

Öte yandan çifte yurttaşlık durumu devletlerin yurttaşlarına diplomatik koruma sağlamasına ilişkin olarak da tartışma yaratmaktadır. Bu nedenle uluslararası hukuk bakımından çifte vatandaşlık veya çoklu vatandaşlık, sık karşılaşılmak istenen bir durum değildir. Ancak somut gerçeklik, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen uluslararası göçler ‘devletaşırı alan’ların³⁴ oluşmasına ve yaygınlaşmasına yol açarak, çifte yurttaşlığı reddetmeye eğilimli ulus-devletin normatif kalıplarının dar geldiğini göstermektedir.

2.2. YURTTAŞLIK KURAMLARI

Bu bölümde, yurttaşlık kuramları hakkında genel bir çerçeve sunulacaktır. Ancak bu kuramların her biri ayrı bir tez ya da inceleme konusu olarak düşünülebileceği için burada yalnızca her bir kuramsal çerçevenin belli önemli noktalarına değinilmekle yetinilecektir.

Yurttaşlık kuramları pekçok sosyal bilimci tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Yurttaşlığa ilişkin kuramlar genel olarak liberal ve komüniteryan olarak sınıflandırılmaktadır. Bu iki ana kategori altında veya dışında da çeşitli alt akımlar bulunmaktadır. Örneğin cumhuriyetçilik, bazı sosyal bilimciler tarafından komüniteryan gelenek altında değerlendirilirken, bazıları tarafından da ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır. Bu akımların aralarındaki ayrımların bulanıklaştığı noktalar da bulunmaktadır.

Liberal kuramın altında değerlendirilecek olan T.H. Marshall tarafından geliştirilen yurttaşlık kuramı pekçok sosyal bilimci tarafından derinlemesine tartışılmıştır. Marshall’ın görüşleri çeşitli yönlerden eleştirilse de yurttaşlık kuramına

³³ Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Çev: Azat Zana Gündoğan, Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.434.

³⁴ Thomas Faist, ‘devletaşırı alan’ın tanımını şu şekilde yapmaktadır: “... ‘devletaşırı alanlar’ konseptiyle kişiler ile kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan yoğun ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar ifade edilmektedir. Ortaya çıkan bu alanlar farklı yerlerdeki insanlar, ağlar ve örgütler arasında, verili ülke sınırlarının ötesine geçen ilişkiler kurulmasına olanak sağlamaktadır.”

(Thomas Faist, “Sınırları Aşmak: Devletaşırı Alan Konsepti”, *Devletaşırı Alan: Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür*, Ed. Thomas Faist, Çev: Selin Dingiloğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s. 16.)

yaptığı katkı yadsınamaz niteliktedir. T.H. Marshall'ın yurttaşlığa ilişkin teorisinde, hakların edinilmesi tarihsel süreç içerisinde medeni haklar, siyasi haklar ve sosyal haklar dizgesini izlemektedir.³⁵ Marshall'ın teorisine yönelik önemli eleştiriler arasında yer alan Bryan S. Turner tarafından oluşturulan modelde ise yurttaşlık, aktif/pasif ve kamusal alan/özel alan ayrımları çerçevesinde değerlendirilmiştir.³⁶

Bu tezde, daha kapsayıcı olduğunu düşündüğüm için Gerard Delanty tarafından yapılan ayırım çerçevesinde, liberal ve komüniteryan yurttaşlık gelenekleri ve radikal siyaset teorileri bağlamında demokrasi ve yurttaşlık altbaşlıkları altında konuyu ele almayı uygun gördüm.³⁷

2.2.1. Liberal Gelenek

Liberal yurttaşlık geleneğinin kökeni Thomas Hobbes ve John Locke'a kadar uzanmaktadır. Klasik liberal teoride yurttaşlık eşitlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Ancak bu eşitlik ilkesi özde değil, biçimsel anlamda bir eşitliği içeren evrensel bir ilkeydi. Bu evrensel eşitlik ilkesinin biçimselliği, yurttaşlığın daha ilk ortaya çıktığı andan itibaren belli grupları dışarıda bırakmasında da yansıtılmaktadır. Ulus-devletin ilk ortaya çıktığı günlerde yurttaş, belli düzeyde mülke sahip erkekleri içerirken zamanla başka grupları da (işçi sınıfı, kadınlar vs.) kapsamak durumunda kalmıştır.

Liberalizm, devlet-toplum-birey ilişkisinde vurguyu özünde bir rasyonel iktisadi insana indirgediği birey lehine yapar.³⁸ Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda yurttaşlığın alanı, devletle toplum arasında yer alan piyasaya dayalı kamusal alandı. Thomas Hobbes, John Locke ve Adam Smith'e kadar geri giden bu yurttaşlık anlayışında sivil toplum henüz siyasi olarak olgunlaşmamıştır. Bu nedenle yurttaşlığa ilişkin haklar da mülkiyet temelinde tanımlanmıştır.

Modern yurttaşlık kurumunun gelişmesinde T.H. Marshall'ın kuramı önemli rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1949 yılında T.H. Marshall "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" adlı ünlü makalesini kaleme almıştır. Marshall bu çalışmasında serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda yer alan önemli bir çelişkiye işaret etmiştir. Bu çelişki, evrensel oy hakkına dayanan siyasal eşitlik ilkesi ile sosyal-

³⁵ T.H. Marshall, "Citizenship and Social Class", *The Citizenship Debates*, Ed. Gershon Shafir, s.94.

³⁶ Kaya, a.g.e., s. 157.

³⁷ Gerard Delanty, *Citizenship in A Global Age: Society, Culture, Politics*, Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2000, s. 7-47.

³⁸ Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s. 77.

ekonomik eşitsizliğin aynı anda var olmasıdır. Marshall'ın bu kuramı modern yurttaşlık kurumunun arkasındaki itici gücün kapitalizm olduğunu açıkça göstermiştir.³⁹

Marshall'ın yurttaşlık kavrayışı evrimci bir çizgi izlemektedir. 18. yüzyıl boyunca yurttaşlık hakları, mutlakiyetçiliğe ve baskıcı rejimlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve bireysel özgürlüğün temelini oluşturan ifade ve inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı, sözleşme hakkı, yasa önünde eşitlik hakkı, adil yargılanma gibi medeni haklar şeklinde gelişmişti. Burada liberal negatif haklar, yasal statüye sahip olan bireyi ve özgürlüklerini devletin yasal olmayan müdahalelerine karşı korumaktaydı. Yurttaşlık hakları, 19. yüzyılda modern demokrasilerin oluşmaya başlamasıyla seçme hakkı, seçilme hakkı ve örgütlenme hakkı gibi siyasal haklara doğru genişledi. Siyasal haklar, yurttaşın demokratik süreçlerde aktif olarak yer almasına ve düşüncesini belli bir irade oluşumuna katmasını mümkün kılmıştır. 20. yüzyılda ise, medeni ve siyasal haklara eğitim ve sağlık hizmetleri, işsizlik yardımı gibi sosyal haklar eklenmiştir. Sosyal haklarla birlikte toplumun giderek daha büyük bir kısmı yurttaşlık haklarından yararlanma şansına kavuşmuştur. Her bir haklar dizini, tarihsel süreç içinde kapitalist sistemin içine girdiği meşruiyet krizleri karşısında ortaya çıkan muhalif toplumsal hareketlerin neden olabileceği olası yıkımları önleyebilmek için yönetici sınıflar tarafından kendi iktidar alanlarını daraltma pahasına kitlelere verilen hakları içermektedir.⁴⁰ Marshall'a referansla tanımlanan klasik hak ve görevler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Marshall yurttaşlığı bir topluluğa ait olanlara bahşedilen bir statü olarak tanımlamıştır ve bu statüye sahip olan herkes kendisine sunulan haklar ve ödevler bakımından eşittir. Marshall'a göre sosyal haklarla birlikte yurttaşlık hakları tam ve nihai haline ulaşmıştır. Marshall'ın modeli yurttaşlığın temel alanını piyasadan devlete kaydırmıştır. Devlete dayalı bu projede sosyal yurttaşlık toplumun tümünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Marshall'ın analizinde vurgu sosyal sınıflardadır.

Marshall'ın teorisindeki yurttaşlık kavramı liberalizmin sol yorumu olarak değerlendirilebilir. Liberalizm, Marshall'a göre biçimsel bir medeni ve sosyal haklar görüşüne dayanıyordu ve bu görüş piyasadan kaynaklanan gerçek eşitsizliklere karşı

---

³⁹ Kaya, a.g.e., s. 153.

⁴⁰ A.g.e.

yetersizdi. Bu eşitsizliklerin giderilmesi için siyasal demokrasi ile iktisadi kapitalist sistem arasındaki gerilimi giderecek olan refah devletinin müdahalesi gerekmiştir.

Tablo 2.1 Marshall'a referansla tanımlanan klasik hak ve ödevler

Hak ve Ödev Eksenleri	Haklar	Ödevler
Medeni Haklar ve Ödevler	Yerleşim ve seyahat özgürlüğü; pasaport ve korunma hakkı; özgürlük hakkı; ifade özgürlüğü; mülkiyet edinme hakkı; eşitlik hakkı...	Vergi verme ödevi; askerlik hizmeti vb.
Siyasal Haklar ve Ödevler	Oy kullanma hakkı; seçilme hakkı; siyasal ifade özgürlüğü...	Oy kullanma ödevi
Sosyal Haklar ve Ödevler	Çalışma hakkı; sağlık, eğitim, emeklilik, işsizlik türü alanlarda asgari sosyal güvenlik hakkı; kamu görevlilerinden hizmet isteme hakkı...	Kamu görevlerinde çalışanların hizmet sunma ödevi...

Kaynak: Ayhan Kaya, "Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa?: Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım", Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik, Eds. Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, s. 154.

Marshall'ın teorisine ilişkin pekçok eleştiri getirilmiştir. Marshall'ın yurttaşlık teorisiyle ilgili sorunlardan biri refah devletinin eşitsizliği Marshall'ın düşündüğü kadar azaltmamış olmasıdır. Ayrıca refah devletinin kapitalizmin ihtiyaçlarına göre, devletin küçültülmesiyle ve sosyal hakların pekçoğunun ortadan kaldırılmasıyla birlikte, süreklilik arzetmeyen bir varoluş sergilediğini belirtmek gerekmektedir. Öte yandan, Yeni Sağ tarafından getirilen eleştiri ile refah devletinin yoksullar arasında pasifliği özendirmediği ve bir bağımlılık kültürü oluşturduğu öne sürülmüştür. Yeni Sağ'a göre

pasif yurttaşlık modeli, belirli sorumlulukları yerine getirmenin toplumun tam üyesi olarak kabul edilmede bir önkoşul olmasını göz ardı etmiştir.⁴¹

Marshall'a yönelik bir diğer eleştiri noktası, analizindeki temel eksenin sosyal sınıflar olması nedeniyle, diğer aidiyet biçimlerini – ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve benzeri grup kimliklerini – görmezden gelmesidir. Günümüzde sosyal haklar tarafından giderilemeyecek olan başka türlü dışlanma biçimleri mevcuttur. Bu nedenle artık eşitlik ile farklılığın tanınması arasında da bir gerilim mevcuttur.

Diğer bir önemli eleştiri Marshall'ın modelinin İngiltere'ye özgü olduğu ve evrensel bir uygulamaya sahip bir model oluşturmayacağı, her yerde yurttaşlığın aynı gelişmeci mantıkla ilerlemeyeceği yönündedir.⁴² Marshall, yurttaşlığın tarihsel açıdan gelişimini irdelerken, teleolojik bir yaklaşım sergilediği için de eleştirilmiştir. Yurttaşlığın eski şehir devletleri, Ortaçağ'da kral ve kilise egemenliği ve ardından ulus devlete bağlılık şeklinde bir gelişim çizgisi izlediğini belirtmiştir. Oysa, bu teleolojik sıranın her toplumda benzer şekilde gerçekleşmesini beklemek mümkün değildir. Aynı sorun sivil haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar dizgesi için de geçerlidir. Günümüzde kadınların bazı toplumlarda siyasal haklara sahip olduğu halde hala bazı medeni haklara sahip olamaması ya da göçmenlerin sosyal hakların bir kısmına sahip oldukları halde siyasal hakların dışında tutulması gibi örnekler⁴³ yurttaşlık haklarının gelişiminin her zaman sivil-siyasal-sosyal haklar dizgesini izlemediğinin göstergesidir.

Marshall'ın yurttaşlık teorisindeki belirsizliklerden kaynaklı olarak yurttaşlığın dünyanın her yerinde tek tip olduğu gibi yanlış bir sonuca düşmemek için Bryan S. Turner, Avrupa'da tek tip yurttaşlıktan söz edilemeyeceğini ve yurttaşlığın dört farklı türde ele alınabileceğini söyler. Turner'in modelinde iki farklı temel kriter mevcuttur. Bunlardan birincisi, yurttaşlığın aşağıdan mı yoksa yukarıdan mı gelen değişimlerle ortaya çıktığı, ikincisi ise yurttaşlığın özel alanda mı yoksa kamusal alanda mı oluştuğudur. Bu modelleme çerçevesinde Turner, Fransa ve Amerika'da olduğu gibi yurttaşlık haklarının devrimci bir çizgide elde edildiği ülkelerde tabandan gelen aktif ve radikal bir yurttaşlık geleneğinin oluştuğunu, yurttaşlığın tavandan tabana geliştiği ülkelerde ise yurttaşlığın pasif olduğunu görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.

⁴¹ Nuran Erol, "Yurttaşlık ve Demokrasi: Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Ed. Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s. 123.

⁴² Delanty, a.g.e., s. 15.

⁴³ Kaya, a.g.e., s.156.

Kamusal alanın sınırlı olduğu toplumlarda ise yurttaşlığın hem pasif hem de özel alanla sınırlı olduğunu ileri sürer.⁴⁴ Turner'in yurttaşlık modellemesi özellikle feministler tarafından özel/kamusal ayrımının cinsiyet ayrımcılığına yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.⁴⁵

2.2.2. Komüniteryan Gelenek

Yurttaşlığa ilişkin komüniter eleştiri sivil toplumun yerini yeniden tanımlama çabasıdır. Komüniter olarak adlandırılabilir pek çok teori sivil toplumu toplulukta görür. Komüniter teoride vurgu, hak ve ödevlere değil katılım ve kimliğe yapılmaktadır. Bireyden ziyade sivil toplumun kurucu ögesi olarak topluluğa değer verilmektedir.

Komüniteryan kuramcılar liberalizmdeki “benlik” kavramının toplumsal olmayan bir şekilde kavramsallaştırılmasına itiraz ederler. Komüniteryan kuramcılara göre benlik toplumsal bir biçimde oluşturulmakla kalmaz aynı zamanda kültürel bir bağlam tarafından da kuşatılmıştır.⁴⁶ Komüniter yurttaşlık teorisinde katılım, kimlik ve kültürel özellik önem taşımaktadır. Yurttaşlık siyasi bir topluluğa katılıma ilişkindir; aynı zamanda kimlikle ilişkilidir ve bu nedenle de her zaman belirli bir topluluğa özgüdür.

Komüniter yurttaşlık teorileri yurttaşlığı politik alana doğru genişletir. Komüniter yaklaşımın kuramcıları gerek topluluğu tanımlamada kullandıkları ölçeklerin farklılığı gerekse topluluk üyeliğine yükledikleri anlam açısından çok geniş bir ideolojik yelpaze içinde yer almalarına karşın ortak özellikleri kamu yaşamına topluluklar aracılığıyla etkin katılım yönündeki yaklaşımlarıdır.⁴⁷ Komüniter teoriler liberal komüniter, muhafazakar komüniter ve cumhuriyetçilik alt başlıklarında incelenebilir.

Liberal komüniter teorisyenler içinde en ünlülerinden olan Charles Taylor'a göre temel sorun “ben” ile “öteki”nin entegrasyonuna ilişkindir. Bunun da önkoşulu kültürel farklılığın tanınmasıdır. Taylor için yalnızca katılım değil kimlik de son derece önemlidir. Toplumsal hayatın önemli özelliklerinden bir tanesi, “ben” ile “öteki” karşılaşmasında diyalogun varlığıdır. Bu karşılaşmada tanınma söylemi büyük önem taşımaktadır. Farklı kültürlerin kabulü, kişilerarası ilişkiler düzeyinin ötesinde, kamusal

⁴⁴ a.g.e., s. 157.

⁴⁵ A.g.e.

⁴⁶ Delanty, a.g.e. 26.

⁴⁷ Üstel, a.g.e., s. 65.

düzeyde olmalıdır. Bu tanıma politikası, çoğunluk kültürünün belirli gruplara, genellikle de azınlıklara çeşitli ayrıcalıklar vermesi şeklindedir.

Charles Taylor ve bir başka komüniter düşünür olan Michael Walzer, liberal haklar sisteminin, kültürel yaşam ve kolektif kimliklerin korunması konusunda duyarsız olduğunu iddia ederler.⁴⁸ Liberal komüniterlerin liberalizme yaptıkları etki, kültürel kimliğe yaptıkları vurgudur. Liberal komüniter tartışmalar topluluğa katılım konusuna yurttaşlığın önemli bir boyutu olarak dikkat çekmişlerdir. Ancak asıl etkileri kimlik üzerine yaptıkları vurgu ile tikel yurttaşlık kavramını tartışmaya açmalarıdır.⁴⁹

Komüniter yurttaşlık kuramı içerisinde yer alan bir diğer akım muhafazakar komüniteryanizmdir. Bu akımın temsilcisi olan Alastair MacIntyre'a göre modernite başarısızlığa uğramıştır.⁵⁰ Bireyciliğin atomizasyona yol açan, topluluk yaşamını tahrip eden etkisine karşı MacIntyre, modern öncesi bireyin yeniden keşfedilmesini önermektedir. Muhafazakar komüniteryanizm, bir sorumluluk ve sosyal yeniden yapılanma olarak katılıma vurgu yapmaktadır.

Komüniteryan yurttaşlık kuramı başlığı altında incelenebilecek olan bir diğer akım cumhuriyetçiliktir. Cumhuriyetçi komüniteryanlar, yurttaşlık bağından ötürü kamusal yaşama katılıma vurgu yapmaktadırlar. Kamu yaşamına katılım yurttaşlık bağının özüdür. Rousseau ve Tocqueville geleneğinin uzantısında yer alan cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışında yurttaşlık, "taahhüt" ve bağlanmayla anlam kazanır.⁵¹ Liberal bireyci anlayışta, özerk bireyler kamusal alanda yurttaşlık statüsünden kaynaklanan haklarını kullanıp kullanmamayı özgür iradeleriyle seçerler. Buna karşılık cumhuriyetçi yurttaşlıkta görevlere vurgu yapılmaktadır ve toplum temelli bir anlayıştan hareket edilmektedir. Cumhuriyetçi anlayışta, kimlikten ziyade katılım ve bunun da bir sorumluluk olarak yapılması önem taşımaktadır.

Topluluğu sivil toplumun belirleyici özelliği olarak ele alan liberal, muhafazakar ve cumhuriyetçi komüniteryan yaklaşımlar, liberal akımdan farklı olarak yurttaşlığı kimlik ve katılım üzerinde temellendirirler. Komüniteryanist yurttaşlık teorileri de

---

⁴⁸ Kaya, a.g.e., s. 172.

⁴⁹ Delanty, a.g.e., s. 28.

⁵⁰ Üstel, a.g.e., s. 66.

⁵¹ A.g.e., s. 70.

liberal yurttaşlık kuramlarında olduğu gibi demokrasi ve yurttaşlık arasındaki ilişkiye değinmemiştir ve özel alanı görmezden gelmiştir.⁵²

2.2.3. Radikal Siyaset Teorileri: Yurttaşlık ve Demokrasi

Radikal demokrasinin amacı yurttaşlığı daha politik bir biçimde derinleştirmektir. Bu sayede devlet ve toplum ilişkilerinde yapısal bir değişim yaratmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de aynı zamanda politika yapma biçiminin kendisini dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Radikal demokrasinin hareket noktası güçlü bir katılımcı demokrasidir. Katılım sosyal hareketler çerçevesinde, taban hareketleri şeklindedir. 1970'lerde ve 1980'lerde yeni sosyal hareketler – feminizm, barış hareketi, çevre hareketi gibi – etrafında sivil toplumun yeniden canlanmasıyla birlikte demokratik yurttaşlıktan söz etmek mümkün hale gelmiştir.⁵³

Yurttaşlığa ilişkin feminist teoriler hem liberal geleneğin hem de cumhuriyetçi geleneğin varsayımlarını sorgulamaktadır. Feminist yaklaşımlar, cumhuriyetçilerin liberal teorilere karşı kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar açısından ilerleme getirmediğini, liberalizmdeki kamusal-özel alan karşıtlığını sorgulamadığını ileri sürmektedirler.⁵⁴ Cumhuriyetçilik kamusal alanın politik olarak kavranması konusunda mücadele ederken özel alanı görmezden gelir. Feminist yaklaşımlar kamusal alanda çoğulculuğu benimsedikleri gibi özel alanın da politikleşmesini talep etmektedirler. Öte yandan feministlere göre cumhuriyetçi değerler erkeğe yöneliktirler ve kişisel kimlik ve özerklik hakkında hiçbir şey söylemezler. Örneğin Rousseau kadınların duygusallığa yatkın olduklarını savunarak yurttaşlıktan dışlanmalarını savunmuştur.⁵⁵ Feminist yurttaşlık teorileri böylece geleneksel liberal ve komüniteryan yaklaşımlardan ayrılırlar. Liberal eşitlik düşüncesinin evrenselliğine de topluluğun bütünleşmiş idealine yönelik komüniteryan düşüncesine de itiraz ederler. Haklar da katılım da ataerkillik sözkonusu olduğunda yeterli modeller sunmamaktadır.⁵⁶

---

⁵² Delanty, a.g.e., s.35.

⁵³ Bu noktada Gerard Delanty, yurttaşlık teriminin burada kullanılmasının sorgulanabilir olduğunu, çünkü bu gelişmelerin yurttaşlıkta olduğu gibi bireye değil kolektif eyleme dayandığını belirtmektedir. Delanty'ye göre, demokrasi ile yurttaşlığın kesişmesi burada bulanık bir hale gelmektedir.

(a.g.e., s.39.)

⁵⁴ A.g.e., s. 43.

⁵⁵ A.g.e.

⁵⁶ A.g.e.

Feministlere göre grup farklılıkları hareket noktası olmalı ve bütünleşmiş bir topluluk yerine kültürel biçimlerin çoğulluğundan söz edilmelidir.⁵⁷ Liberal ve komüniteryan teorilerin de cumhuriyetçiliğin de temel sorunu yurttaşlığı özerk yurttaşların ifadesi olarak ve homojen toplum ideali üzerine kurulu olarak varsaymalarıdır. Iris Marion Young gibi teorisyenlere göre evrenselliğin homojen ideali farklılaştırılmış hak kavrayışı ile reddedilmelidir.⁵⁸ Liberal ideal, cumhuriyetçilikte de aynı şekilde, baskın grubu imtiyazlı kılar, bu grubun değerlerini evrenselleştirir ve marjinal grupları da kadınları da örtük bir biçimde dışlar/dışarıda bırakır.⁵⁹ Kültürel çoğulculuğu benimseyen Young'a göre:

“Bazı grupların ayrıcalık sahibi olduğu, bazı gruplarınsa dışlandığı bir toplumda, dışlanan grupların kendi kültürel bağlılıklarını ve deneyimlerini geride bırakmalarını istemek, ayrıcalık sahibi grupların ayrıcalıklarının arttırmaktan başka bir işe yaramaz; homojenleştirmeye çalışılan böyle bir toplum öteki grupları marjinalleştirir ve sindirir.”⁶⁰

Iris Marion Young, hakim gruplara karşı farklı grupların özerkliklerini koruyabilmeleri için grup haklarının gerekliliğini savunur ve bunu sağlayabilmek için “imtiyazlı yurttaşlık” kavramını önerir. İmtiyazlı yurttaşlık kavramında eşitliğe karşı farklılığın meydan okuması sözkonusudur. Artık aranan eşitlik değil farklı kalabilme hakkıdır. Iris Marion Young bunu şöyle ifade etmektedir:

“Evrensel yurttaşlık yerine grup temelinde imtiyazlı yurttaşlığa ve heterojen bir halka ihtiyaç duyuyoruz. Heterojen bir halkta, farklılıklar kamusal olarak tanınmıştır ve azaltılamaz şekilde onaylanmışlardır, bununla bir yaklaşımdan veya geçmişten olan insanların diğer bir yaklaşım veya geçmişten olan grubu tamamen anlamalarının ve görüşlerini diğerlerine uyumlu hale getirmelerinin mümkün olmadığını ileri sürüyorum.”⁶¹

---

⁵⁷ A.g.e., s. 44

⁵⁸ A.g.e.

⁵⁹ A.g.e.

⁶⁰ Iris Marion Young'dan aktaran Ayhan Kaya, a.g.e., s.173.

⁶¹ Iris Marion Young, “Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal Universal Citizenship”, *The Citizenship Debates*, Ed. Gershon Shafir, s.271

Birçok feminist ve çokkültürcülük teorisyenleri bu yaklaşımın kültürel özcülüğe ve dışlamaya açık bir model olduğu noktasına dikkat çekmektedirler.⁶² Feminist teorinin liberal yurttaşlık teorilerine yönelik “evrensellik” ve “aynılık” eleştirisi gerçekten son derece önemlidir ve sadece kadınlar için değil dışlanan veya azınlıkta kalan, dezavantajlı konumda olan -göçmenler de dahil olmak üzere- tüm toplumsal gruplar için geçerlidir.

2.3. YURTTAŞLIK – ULUSAL KİMLİK İLİŞKİSİNİN ÇÖZÜLMESİ

Modern yurttaşlık kurumu ulus-devlet çerçevesinde ulusal bir içerik kazanmıştır. Ulusaldır, çünkü ulus-devlete üyelik ulusa üyeliğe dayanmaktadır. Aslında yurttaşlık ve ulus birbirinin üzerine inşa edilmiş olan iki kurumdur.⁶³ Siyasi topluluk aynı zamanda ortak bir dili konuşan kültürel bir topluluktur.⁶⁴ Siyasi topluluğa aidiyet modern yurttaşlık kurumu aracılığıyla, bireylerin ‘benzerlik’ temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetleri ve/veya ‘farklılık’ temelinde ‘yabancıların’ bu ulusal kültürden dışlanmaları ile belirlenir.⁶⁵ Ozan Erözden’in ifadesiyle,

“Ulus-devlet örneğinde kurgu, sınırlı (yani “ulusal”) ölçekte varolduğu savlanan bir *türdeşlik* düşüncesi üzerine inşa edilmiştir...Bu türdeşlik düşüncesinin ayrıntılarına inildiğinde, ulusun aynı dili paylaşan, ortak bir düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak kurgulandığı görülür. Devlet aygıtıyla ilişkisi hukuki bir kavram olan vatandaşlık bağıyla sağlanan ve ulusal olarak kurgulanan ve yine türdeş bir bütün oluşturduğu düşünülen topraklar üzerinde yaşamaktadır. Ulus-devlet kurgusunun bu içeriğinden çıkan ilk sonuç, ulus ve buna bağlı olarak ulus-devlet kavramının *tikelci (partikülarist)* bir düzlemde oluşturulduğudur. Ulus-devlet “*vatandaş*”la “*yabancı*” yı birbirinden ayırır; “*biz*” ile “*bizden olmayan*” arasına, aşılma nitelik taşımayan, ama varlığını her zaman koruyan bir çizgi çeker.”⁶⁶

⁶² Delanty, a.g.e., s. 45.

⁶³ Ayhan Kaya, “Citizenship and the Hyphenated...”, s.19.

⁶⁴ William Rogers Brubaker, “Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis”, *Citizenship: Critical Concepts*, C:2, Eds. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, London: Routledge, 1998, s.311.

⁶⁵ Kaya, “Ulusal Yurttaşlıktan...”, s. 150.

⁶⁶ Ozan Erözden, “Ulus Devletin Geleceği”, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, Ed. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s.2-3.

Ulusal yurttaşlık kurumu, her devletin kendisini bir yurttaşlar topluluğu olarak kurduğu ve geri kalan herkesi yabancı olarak tanımladığı ve bunu sürekli kıldığı bir modern kurumdur.⁶⁷ İdeal ulus-devlet modelinde siyasi topluluğun tüm üyeleri aynı zamanda belirli bir toprak parçasında yaşayan, ortak bir dili ve kültürü paylaşan ulusun da birer üyesidir. Etienne Balibar, günümüzde yurttaşlığın uygulamasının ister kan bağı yoluyla ister yurttaşlığa kabul yoluyla (soy aracılığıyla ya da tercihle) olsun bir ulusa ait olmaktan ayrılamaz göründüğünü belirtmektedir.⁶⁸ Dominique Schnapper da, “Yurttaşlar Cemaati” adlı kitabında ulusun hala yurttaşlığın tanımlanma alanı olduğunu ve Batı Avrupa’daki ulusların göçmenlerle geliştirdikleri ilişkilerin de her ulusun kendi özgün geleneğine göre şekillendiğini şöyle ifade etmektedir:

“Ulus, kolektif kimliğin ve tarihi sürekliliğin ayrıcalıklı mekanlarından biri olmayı sürdürüyor...Yurttaşların sayesinde tanımlandıkları vatandaşlık hakkının, hala bir tek ulusal egemenliğe bağlı olması ve ülkeleri tarihlerine göre ve ulusal düşünce anlayışına göre birbirinden ayırması, geçerliliğini koruyor...Avrupa seçimleri için bile on iki üye ülke aynı seçim yöntemi konusunda bir karara varamadılar. Diğerleriyle, yabancı ve göçmenlerle geliştirdikleri ilişkiler de, ulusun doğuşuna ve siyasi meşruiyete, sömürge imparatorluklarına, savaflara ve kökendeki siyasi projeye ilişkin anıların yer aldığı özgün bir gelenekte belirtiliyor. Örneğin İngiltere’de yurttaşlık mantığı azınlıklarınkiyle birlikte düzenleniyor: Herkes, İngiliz yurttaşı ve bir azınlığın üyesidir, ya da daha açık bir biçimde, belirgin bir cemaate mensubiyet *yoluyla* yurttaştır. Fransa’da yurttaşlık mantığı, azınlıkların mantığına terstir. Almanya aksine yabancı ve vatandaş arasındaki ayrımı koruyor ve yabancıları, bunlar yıllardır düzenli bir biçimde burada oturuyor olsalar da, Alman yurttaşına dönüştürmeyi reddediyor. Almanya’da doğmuş ve eğitimlerini burada sürdürmüş yabancı gençlerin vatandaşlığa alınmasını kolaylaştıran, Ocak 1990 tarihli yasa temelinde bu ilkeyi değiştirmemiştir.”⁶⁹

Yurttaşlığın ulusal kimlik temeline dayandığı bu model dışarıdan gelenlerin (göçmenlerin) siyasi toplulukla bütünleşmesi açısından önemli sorunlar arz etmektedir. Yurttaşlığın *ius sanguinis* ilkesi temelinde şekillendiği Almanya’da göçmenlerin siyasi

⁶⁷ William Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1992, s.xi.

⁶⁸ Etienne Balibar, “Propositions on Citizenship”, *Ethics*, C: 98, No: 4, 1988, s. 726. <http://www.jstor.org>, 27.04.2004.

⁶⁹ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev: Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995, s. 198-199.

topluluğa kabulü imkansızdı. Ulusal kimliğin etnik temelde tanımlandığı bu model dışarıdan gelenleri topluluğun bir üyesi olarak görmek istememektedir. Ulusal kimliğin bu şekilde özselci bir biçimde tanımlanması, onu değişmez, sabit bir hale getirerek kültürel olarak kendisinden farklı olan ‘öteki’ni dışlamaktadır. Bu da dışarıda kalanların kendi kimliklerini bu çerçevede yeniden tanımlamalarına ve ‘dışlanmışlık’ hissiyle radikal ve merkezkaç kimliklerin kurulmasına yol açmaktadır. Toplumsal olarak ve ekonomik alanda aktif olarak varolan göçmenler aynı dili ve geleneği paylaştıkları diğer göçmenlerle yanyana gelerek etnik ve kültürel grupları oluşturmaktadırlar.

Yurttaşlığın *ius soli* ilkesi çerçevesinde göçmenleri içermeye daha açık bir şekilde tanımlandığı Fransa’da ise ulusal kimlik cumhuriyet değerleri ekseninde tanımlanmıştır. Fransız siyasetinin tutkusu yabancı kökenli toplulukları yurttaşlığa dayalı bir proje etrafında, yurttaşlık adına bütünleştirmektir.⁷⁰ Bu modelde de sorun yabancıların kültürlerinin tanınmaması, daha geniş ulusal kimlik içerisinde bu kültürel kimliklerin eritilmesi, baskın grubun kimliğinin altında ezilmesi sonucunda göçmenlerin yine kendilerini bu topluma ait hissetmemeleri olmaktadır.

Yurttaşlığın ulusal aidiyete dayanmadığı yeni bir yurttaşlık kavramına ihtiyaç bulunmaktadır. Balibar, tarihin hala, yurttaşlığın tüm zamanlar için sabit bir tanımı olmadığını gösterdiğini; yurttaşlığın sürekli bir mücadelenin ve dönüşümün nesnesi olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Ulusal yurttaşlık biçimi ulus-devletin hakim siyasal yapı olduğu günümüzde yaygındır. Ancak, özellikle uluslararası göçlerin ulusal yurttaşlığın altını oymasıyla birlikte yeni yurttaşlık biçimlerinin ortaya çıktığından ya da ortaya çıkma potansiyeli olduğundan söz etmek mümkündür. Bu çerçevede Yasemin Nuhoglu Soysal ve David Jacobson ulus-sonrası yurttaşlık, David Held küresel yurttaşlık, Richard Falk ulus-ötesi yurttaşlık, Will Kymlicka çokkültürlü yurttaşlık gibi yeni yurttaşlık biçimlerinin ortaya çıktığından söz etmektedirler. Yasemin Nuhoglu Soysal son dönemde gerçekleşen ulus aşırı göçmen işçilerin deneyiminin “ulusal yurttaşlığın topraktan bağımsızlaşmış, insan hakları kavramından güç alan evrensel aidiyet modeline yerini bıraktığı bir dönemi yansıtmakta olduğunu” belirtmektedir.⁷² David Jacobson ise hakların giderek yurttaşlık statüsü yerine ikamet esası üzerine

⁷⁰ a.g.e., s. 175.

⁷¹ Aktaran Linda Bosniak, “Denationalizing Citizenship”, **Citizenship Today: Global Perspectives and Practices**, Eds. T. Alexander Aleinikoff, Douglas Klusmeyer, Washington: Brookings Institution Press, 2001, s. 239.

⁷² Yasemin Nuhoglu Soysal, a.g.e., s.3.

temellendiğini ve yurttaş ile yabancı arasındaki ayrımın eridiğini ifade etmektedir.⁷³ David Held küreselleşme çağında, küresel yurttaşlığın savunuculuğunu yaparak küresel demokratik bir hukukun oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Richard Falk da küresel piyasa ekonomisinin gelişmesinin bireyle devlet arasındaki toprağa bağlı ilişkiyi zayıflattığını belirterek özellikle çevre, insan hakları, feminizm gibi alanlarda ortaya çıkmaya başlayan küresel sivil toplumun ulus-aşırı yurttaşlığa işaret etmekte olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ Will Kymlicka göçmen gruplarının (ya da azınlıkların) asimilasyon yoluyla topluma entegrasyonunu sağlamanın mümkün olmadığını anlaşılması gerektiğini, etnik topluluklara grup farkına dayalı haklar tanınarak çokkültürlü bir yurttaşlık anlayışının geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁷⁶ Yeni yurttaşlık biçimlerine ilişkin tüm bu kavramlaştırmalar ulusal yurttaşlık modelinin tıkandığına işaret etmektedir.

Ulusal kimlik ile yurttaşlık arasında aslında kavramsal bir bağ bulunmadığını belirten Jürgen Habermas ise, ‘yurttaşların ulusunun’ kimliğini ortak etnik ve kültürel değerlerden değil, medeni haklarını aktif şekilde uygulayan yurttaşların pratiğinden edindiğini ileri sürmekte ve ‘anayasal yurtseverlik’ kavramını geliştirmektedir. Yurttaşlık kavramsal olarak milli kimlikle hiçbir zaman bağlı olmamıştır.⁷⁷ Habermas’a göre siyasal aidiyeti asıl belirleyecek olan etnisite ya da kültür değil siyasal olandır.

“İsviçre ve ABD gibi çokkültürlü toplum örneklerinin gösterdiği gibi anayasal ilkelerin üzerinde şekillenen siyasal kültür hiçbir biçimde yurttaşların aynı dili veya aynı etnik ve kültürel kökeni paylaşımlarının üzerinde temellenmek zorunda değildir. Tersine siyasal kültür, çokkültürlü bir toplumda aynı anda varolan farklı yaşam tarzlarının çoğulluğuna ve bütünlüğüne dair bir farkındalığı belirginleştiren anayasal yurtseverliğe ortak payda olarak hizmet etmelidir.”⁷⁸

⁷³ David Jacobson, *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*, Baltimore, Londra: The John Hopkins University Press, 1996, s. 8-9.

⁷⁴ Aktaran Chantal Mouffe, “Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy”, *The Challenge of Carl Schmitt*, Ed. Chantal Mouffe, Londra, New York: Verso, 1999, s. 39.

⁷⁵ Richard Falk, The Decline of Citizenship in an Era of Globalization, *Citizenship Studies*, C: 4, No: 1, 2000, s. 14.

⁷⁶ Kymlicka, a.g.e.

⁷⁷ Jürgen Habermas, “Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe”, *Citizenship: Critical Concepts*, C: 2, Eds. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, Londra: Routledge, 1998, s. 343-347.

⁷⁸ a.g.e., s. 347.

Habermas'ın önerdiği anayasal yurttaşlık kavramı, AB gibi ulus-üstü kurumlara ilişkin bir ortak kimliğin geliştirilmesinde ve AB yurttaşlığının AB üyesi ülkelerin ulusal kimliklerinin ve yurttaşlıklarının üzerinde bir nitelikte yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynayabilecektir.

2.4. ULUS-SONRASI ve ULUS-ÖTESİ YURTTAŞLIK

Yurttaşlığın ulus-devlet çerçevesinde ulusal kimlik eksenindeki tanımı günümüz toplumlarının heterojen yapısı ile örtüşmemektedir. Yasemin Nuhoğlu Soysal, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerine yerleşmiş olan “misafir işçi”lerin durumunu inceleyerek bu göçmenlerin yerleştikleri ülkelerde yurttaşlık statüsüne sahip olmamalarına rağmen medeni, ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmalarını ulus-sonrası yurttaşlık olarak tanımlamaktadır. Yasemin Nuhoğlu Soysal yurttaşlığın iki önemli bileşeni olan aidiyet ve hakların birbirinden ayrıldığını; hakların evrensel insan hakları çerçevesinde tanımlandığını belirtmektedir.

Soysal, buna yol açan gelişmeleri savaş sonrasında işgücü piyasasının uluslararası bir nitelik kazanması, sömürgelerin bağımsızlaşması, AB örneğinde görüldüğü gibi çok katmanlı siyasi yapıların ortaya çıkması ve evrensel insan haklarına ilişkin söylemin ve araçların yaygınlaşması olarak sıralamaktadır.⁷⁹ Soysal yurttaşlığın kurumsal ve normatif temellerinin ulus aşırı bir düzleme taşındığını ve yurttaşlıkla ilintilendirilen hak ve ayrıcalıkların sınırların ötesine geçtiğini ileri sürmektedir. Geleneksel ulus-devlet yurttaşlığındaki yabancı – yurttaş ikiliğinin yerini çoğul aidiyet biçimlerinin – her biri farklı haklara sahip yasal uzun süreli göçmenler, siyasi mülteciler, çifte yurttaşlığa sahip olanlar gibi farklı biçimlerin – aldığını söylemektedir. Soysal, bu ara kategorileri düzeltilmesi gereken birer anomali olarak gören Joppke ve Brubaker'in ulus-devlet sınırları içerisinden baktıkları için birey ve ulus-devlet arasındaki aidiyet ilişkisinde meydana gelen köklü değişmeyi ve bunun meşruiyet kaynaklarını göremediklerini belirtmektedir.⁸⁰ Kendisi bu yeni aidiyet biçimlerini düzensizlik olarak görmemekte ve bu biçimlerin yurttaşlığın dönüşümüne işaret

⁷⁹ Yasemin Nuhoğlu Soysal, “Changing Citizenship in Europe: Remarks on Postnational Membership and the National State”, *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*, Eds. David Cesarani, Mary Fulbrook, Londra, New York: Routledge, 1996, s. 19.

⁸⁰ Soysal, *Limits of Citizenship...*, s. 139.

ettiklerini belirtmektedir. Brubaker ise *denizenlik* konumu* yurttaşlığa ilişkin tüm hakları içermediğinden göçmenlerin ara konumda sıkışıp kalarak hakların tamamına ulaşmaktan mahrum olduklarını belirtmektedir.

Yasemin Nuhoğlu Soysal'ın kavramlaştırdığı ulus-sonrası yurttaşlık yine ulus-devlet içerisinde, ancak ulus-devletin sınırlarını aşan bir şekilde hayata geçen haklara işaret etmektedir. Örneğin Türkiye'den Almanya'ya göç etmiş bir işçi yurttaşlık bağıyla Türkiye'ye bağlı iken, Almanya'da Alman ulusunun bir üyesi olmamasına rağmen herhangi bir Alman vatandaşının sahip olduğu ekonomik ve sosyal hakların aynısına sahiptir. Onun bu haklara sahip olmasını mümkün kılan Savaş Sonrası insan hakları enstümanlarının genişlemesi ve bireye yurttaşlık bağlamı dışında, ancak ulus-devlet tarafından güvenceye alınmış bulunan haklar sunmasıdır.

Ulus-devlet ötesi yurttaşlık biçimi ise yeni gelişmekte olan Avrupa yurttaşlığı ve küresel yurttaşlıkta karşılığını bulmaktadır.

2.4.1. Avrupa Birliği Yurttaşlığı

1992 tarihli Maastricht Anlaşması Avrupa Birliği yurttaşlığını tanımlayarak yeni bir yurttaşlık biçimi yarattı.⁸¹ AB yurttaşlığının ortaya çıkması, ulus ile yurttaşlık arasında ulus-devlet ortaya çıktığından beri varolan bağın koptuğuna mı işaret etmektedir, yoksa AB yurttaşlığı ulusal yurttaşlığın bir uzantısı mıdır?

Maastricht Anlaşması'nın 8. maddesine göre üye ülkelerin yurttaşlığına sahip olan herkes aynı zamanda Avrupa Birliği'nin de yurttaşı olmuştur.

Peki AB yurttaşı olmanın anlamı nedir? Bireylere nasıl olanaklar sunmaktadır ve ne gibi haklar vermektedir? AB yurttaşlığı çerçevesinde AB üyesi bir ülkenin yurttaşı olan herhangi bir kişi üye ülkelerden herhangi birine yerleşebilir, yerleştiği ülkede çalışma hakkına sahiptir; ayrıca yine bulunduğu yerde yerel seçimlere ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine hem aday olarak hem de oy kullanarak katılma hakkına sahiptir.⁸² AB üyesi olmayan bir ülkede AB üyesi yurttaşlarına, uyruğunu taşıdığı

---

* *Denizenlik*, yurttaşlık haklarının tümüne sahip olmamakla birlikte, yurttaşlık hakları kapsamında yer alan sosyal ve ekonomik haklara sahip olmayı ifade eden, yurttaş ile yabancı arasındaki bir ara statüdür. Terim ilk olarak Thomas Hammar tarafından kullanılmıştır. (Bkz.: dipnot 31.)

⁸¹ Maastricht Anlaşması 1 Kasım 1993 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

Bkz.: http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html, 30.05.2004.

⁸² AB yurttaşları, uyruğu oldukları ülkenin dışındaki üye ülkelerde, yerleşik olsalar dahi, ulusal seçimlere katılma hakkına sahip değildirlir.

ülkenin temsilciliği yoksa AB yurttaşlığı diplomatik koruma sağlar. Bir de sadece AB yurttaşlarına sınırlı olmamakla birlikte, Avrupa sınırları içinde yaşayan herkese Avrupa Parlamentosu'na Ombudsman aracılığıyla kötü yönetimden şikayette bulunma hakkı vermektedir.⁸³ Sosyal haklar açısından ise henüz AB düzeyinde ulusal düzenlemeleri ortaklaştırarak yeni bir düzenleme mevcut değildir.

AB yurttaşlığının getirdiği en önemli hak grubu kuşkusuz siyasi haklardır. Yurttaşları yabancıdan ayıran, “biz” le “onlar” arasındaki en keskin ayrımları oluşturan da siyasi haklardır.⁸⁴ Avrupa Birliği yurttaşlığı AB çapında sayıları yaklaşık 12-13 milyon kişiyi bulan, sürekli olarak yerleşmiş üçüncü ülke yurttaşlarını dışarıda bırakmaktadır.⁸⁵

AB yurttaşlığının gelişmesiyle birlikte Avrupa ülkelerinde iki katmanlı bir yabancılik statüsü gelişmeye başlamıştır.⁸⁶ Bir yanda Avrupa ülkelerinde yerleşik olan üçüncü ülke yurttaşları diğer yanda ise kendi ülkeleri dışındaki bir AB ülkesinde yaşayan AB üyesi ülkelerin yurttaşları. Birinci kategoride yer alanlardan, özellikle ikinci kuşak göçmenler o ülkede doğup yaşamalarına, o ülkenin dilini konuşup o ülkenin kültürüne aşina olmalarına rağmen yurttaşlık haklarından yararlanamazken, ikinci kategoride yer alanlar o ülkenin dilini konuşmasalar ve kültürüne yabancı da olsalar ve o ülkede oturma süreleri üçüncü ülke yurttaşlarından daha kısa olsa da AB yurttaşlığının getirdiği haklardan yararlanabilmektedir. Bu açık bir çelişki yaratmaktadır. Seyla Benhabib, AB yurttaşlığının yarattığı bu iki katmanlı –bir yanda AB yurttaşları, bir yanda AB yurttaşlığından dışlanan göçmenler – toplumsal yapılanmanın, özellikle siyasal haklar bakımından, yarattığı eşitsizliğe şöyle işaret etmektedir:

---

⁸³ Elspeth Guild, “The Legal Framework of Citizenship of the European Union”, **Citizenship, Nationality and Migration in Europe**, Eds. David Cesarani and Mary Fulbrook, London, New York: Routledge, 1996, s.38.

Elspeth Guild, bu noktada Maastricht Anlaşması'nın 8 (D) maddesi ile AB yurttaşlarına Avrupa Parlamentosu'na kötü yönetimden şikayette bulunma hakkının verilmesinin T.H.Marshall'ın sivil haklar arasında saydığı ve yurttaşlığın tanımlayıcı ayrıcalıklarından biri olduğunu belirttiği yargısal korunma hakkını dile getirdiğini belirtmektedir. Öte yandan yine Maastricht Anlaşması'nın 138 (D) maddesi Ombudsmanlık kurumunun bu şikayetleri alma mercii olarak kurulduğunu belirtmenin yanı sıra, bu hakkın üye ülkelerin topraklarında yerleşik olan herkese açık olduğunu ifade etmektedir. Elspeth Guild, 8 (D) maddesi ile 138 (D) maddesinin arasındaki gerilimin yurttaşlığa bağlanan haklarla, yurttaşlıktan bağımsız olarak herkes için sağlanması gereken temel insan hakları arasındaki gerilimden kaynaklandığına dikkat çekmektedir.

⁸⁴ Benhabib, a.g.e., s. 724.

⁸⁵ Randall Hansen, “A European Citizenship or a Europe of Citizens? Third Country Nationals in the EU”, **Journal of Ethnic and Migration Studies**, C: 24, No: 4, 1998, s. 751.

⁸⁶ Benhabib, a.g.e., s. 718.

“Günümüz Avrupasında Paris’de, Hamburg’da ya da Londra’da yerleşmiş bulunan bir İtalyan ya da Portekiz yurttaşı bu ülkelerde yaklaşık altı ay geçirdikten sonra yerel seçimlerde aday olabiliyorsa ve oy kullanabiliyorsa, aynı hakkın bu ülkelerde yaşayan, ekonomik ve sivil hayatta yer alan, sendikaların ve dini derneklerin ya da okul aile birliklerinin ve mahalle derneklerinin üyesi olan bir Türk ya da Hırvat vatandaşına, bir Pakistanlı ya da Cezayirli’ye verilmemesinin açıklaması ne olabilir?”⁸⁷

AB yurttaşlığı AB’ye üye ülkelerin yurttaşları ile üçüncü ülke yurttaşları arasında kesin bir ayırım getirmektedir. Bu ayırımı ortadan kaldırmanın şu aşamada varolan tek yolu üçüncü ülke yurttaşlarının eğer isterlerse, yaşadıkları ülkenin yurttaşlık yasası çerçevesinde tanımlanan sonradan yurttaşlığa kabul koşulları çerçevesinde üye ülkenin yurttaşlığına ve dolayısıyla AB yurttaşlığına geçmeleridir. Bu kez de üye ülkelerin yurttaşlık yasalarındaki farklılıklar göçmenler arasında ikinci bir ayırım yaratmakta, göçmenlerin yaşadıkları ülkenin yurttaşlık yasasının daha liberal ya da daha kısıtlayıcı olması yeni bir eşitsizliğe yol açmaktadır. Fransa ile Almanya’nın yurttaşlık yasalarındaki farklı kriterlerin, göçmenlik durumu ve AB yurttaşlığı ekseninde nasıl bir gerçekliğe tekabül edebileceğini Patrick Weil farazi örneğinde şu şekilde izah etmektedir:

“1970 yılında Türkiye’den eşleriyle birlikte biri Paris’e diğeri Frankfurt’a göç etmiş iki kardeşin durumunu ele alalım. Farzedelim ki, bu ülkelere yerleştikten bir yıl sonra, her birinin birer çocuğu olmuş olsun. 1992 tarihli Maastricht Anlaşması’nın onaylanmasından sonra, Paris’te yaşayan yeğen, amcasıyla birlikte Frankfurt’ta yaşamaya ve çalışmaya karar verirse, teorik olarak Frankfurt belediye seçimlerinde, Almanca konuşmamasına ve Almanya’ya yabancı olmasına rağmen, oy kullanabilmektedir. Oysa kuzeni, Frankfurt’da doğmuş, Alman toplumunda büyümüş ve muhtemelen tek konuştuğu dil Almanca olmasına rağmen aynı seçimde oy kullanamayacaktır. İlk çocuk, 18 yaşında Fransız yurttaşı olmakla Frankfurt’da Fransız yurttaşı olarak oy kullanabilirken; Almanya’da doğan çocuk, Türk yurttaşlığını reddedip Alman yurttaşlığına geçiş için resmi bir başvuru yapmadığı için oy kullanamayacaktır.”⁸⁸

⁸⁷ A.g.e., s.729.

⁸⁸ Patrick Weil, “Nationalities and Citizenships: The Lessons of the French Experience for Germany and Europe”, Çev. George Lavy, Josh Gibson, **Citizenship, Nationality and Migration in Europe**, Eds. David Cesarani, Mary Fulbrook, Londra, New York: Routledge, 1996, s. 85.

Bu örneğin de gösterdiği gibi AB üyesi ülkelerin yurttaşlık yasalarının farklı koşullara bağlı olması yerleşik göçmenlerin yurttaşlığa geçişleri açısından da eşit şanslara sahip olmadıkları anlamına gelmektedir. Tablo 2.2 AB'ye üye ülkelerde ikinci kuşak göçmenlerin yurttaş olma koşullarını özetlemektedir.⁸⁹ Avusturya, Yunanistan ve Lüksemburg dışındaki ülkelerde ikinci kuşak göçmenlerin yurttaşlığa geçiş hakları açısından ayrı koşullar tanımlanmış durumdadır. Avusturya, Yunanistan ve Lüksemburg'da ikinci kuşak göçmenlerin birinci kuşak göçmenlerle aynı koşullara tabi olarak yerleşik oldukları ülkenin yurttaşlığına geçmeleri mümkündür. Bu üç ülkenin dışında kalan ülkelerde ise ikinci kuşak göçmenlerin ya doğumdan itibaren ya da belli bir yaşa kadar yurttaşlık edinimi için özel, kolaylaştırıcı koşullarla başvurmaları mümkündür. Almanya, 1993 yılında yaptığı değişikliklerle ikinci kuşak göçmenlerin yurttaşlığa başvurmalarını mümkün kılarken; Fransa ve İngiltere yurttaşlık edinimini daha kısıtlayıcı yasal düzenlemeler yapmıştır. Almanya'da yapılan değişiklik Alman Anayasası'nda 1913 yılından beri varolan *ius sanguinis* ilkesini *ius soli* ile tamamlamıştır. İngiltere'nin 1983 tarihinde yürürlüğe giren yurttaşlık yasasına göre, bu tarihten itibaren İngiltere'de doğanlar uzun süreli yerleşik göçmen değilse ya da ebeveynleri İngiliz uyruklu değilse İngiliz yurttaşlığı edinemeyecektir. Fransa'da ise ikinci kuşak göçmenlere reşit olduklarında otomatik yurttaşlık hakkı veren yurttaşlık yasasında 1993 yılında yeni bir düzenleme yapılarak 16-21 yaşları arasında Fransız yurttaşlığına geçmek istediklerini beyan etmeleri şartı getirilmiştir. 1998 yılında yapılan bir başka değişiklikle 1993 öncesi uygulamalar kısmen geri getirilmiştir. 1998 yılında yapılan düzenlemelere göre 13 yaşında ebeveyninin rızasıyla, 16 yaşında kendi isteği ve beyanıyla Fransız yurttaşlığına geçebilen ikinci kuşak göçmen, aksini bildirmezse 18 yaşında otomatik olarak Fransız yurttaşlığına hak kazanmaktadır.

---

⁸⁹ Randall Hansen, bu tabloyu AB üyesi ülkelerin detayları bu dipnotta belirtilen yurttaşlık yasalarının ikinci kuşak göçmenlerle ilgili maddelerinden ve Bruno Nascimbene'nin makalesinden yararlanarak hazırlamıştır. Bruno Nascimbene, "Nationality Laws and Citizenship of the European Union: Towards a European Law on Nationality?" Ed. Bruno Nascimbene, **Nationality Laws in the European Union**, Londra: Butterworths, s. 1-19. (Avusturya: *Nationality Act 1981* Section 14; Belçika: 28 June 1984 – *Loi relative à certains aspects de la condition des étrangers et instituant le Code de la nationalité belge*, Ch. 3; Fransa: *Code civil de la nationalité française*; Almanya: *Ausländergesetz 1990 & 1993*, §85, §86; Yunanistan: *Greek Nationality Code*, Article 6; İrlanda: *Irish Nationality and Citizenship Acts*, 1956 and 1986, Article 6 (1); İtalya: *Law No.91 of 5 February 1992 on nationality*, Article 4; Lüksemburg: 22 February 1968 – *Loi sur nationalité luxembourgeoise*, Articles 6 & 7; Hollanda: *Loi du Royaume (Rijkswet)*, 29 December 1984 (Staatsblad, 628), Article 6; Portekiz: *Loi de la nationalité 37/81*, 3 October 1981, Article 1; İspanya: *Code civil de 1889*, Articles 17-26; Danimarka: *Statutory Notice of Act on the Acquisition of Danish Citizenship* (Consolidation Act no: 457 of 17 June 1991), Article 3; Finlandiya: *The Finish Nationality Act*, (401/68), issued on the 28th of June 1968, Section 5; İsveç: *The Swedish Citizenship Act no. 382 of 22 June 1950* (unofficial translation), Section 3; İngiltere: *The British Nationality Act*, 1981, Article 1.)

Tablo 2.2 Avrupa Birliği'ndeki ikinci kuşak göçmenlerin yurttaşlığa geçiş haklarıyla ilgili düzenlemeler*

Ülke	Yurttaşlığa Geçiş Hakkı	İkamet Zorunluluğu	Yöntem	Diğer Koşullar Faktörler	Hangi Yaşta Başvuru Yapılmalı?
Avusturya	Yok	10 yıl, vazgeçilebilir	Normal Yurttaşlığa geçiş işlemleriyle aynı		Herhangi bir zaman başvurulabilir
Belçika	Var	Ebeveynlerin ülkede on yıl geçirmesi	Kayıt	Çifte <i>ius soli</i> uygulanır, ebeveynin rızasıyla 12 yaşında	18-30 yaş arasında
Fransa	Var	5 yıl	Kayıt veya otomatik	Ebeveynin rızasıyla 13 yaşında, kendi isteğiyle 16 yaşında, otomatik olarak 18 yaşında	13 yaşından sonra
Almanya	Var	8 yıl (6 yılı eğitimde, 4 yılı orta öğretimde)	Kayıt	Mahkumiyetin bulunmaması	16-23 yaşında
Yunanistan	Yok	10 yıl	Normal Yurttaşlığa Geçiş işlemleriyle aynı	İkinci kuşak statüsünün dikkate alınması	
İrlanda	Var	Yok	Doğuştan otomatik		
İtalya	Var	Doğuştan itibaren	Bildirme		Reşit olma
Lüksemburg	Yok	5 yıl	Normal yurttaşlığa geçiş işlemlerine benzer	Asimilasyon, suç kaydının olmaması	18 yaşından sonra
Hollanda	Var	Doğuştan itibaren	Bildirme	Çifte <i>ius soli</i> uygulanır	18-25 yaş arası
Portekiz	Var	Yok	Bildirme	Ebeveynler 10 yıldır ikamet ediyor olmalı (Portekizce konuşan bir ülkenin yurttaşı ise 6 yıl)	Herhangi bir zaman
İspanya	Var	1 yıl	Bildirme	Çifte <i>ius soli</i> uygulanır	18-20 yaş arası
Danimarka	Var	10 yıl	Bildirme		21-23 yaş arası
Finlandiya	Var	10 yıl	Bildirme		21-23 yaş arası
İsveç	Var	10 yıl	Bildirme		21-23 yaş arası
İngiltere	Var	Yok	Otomatik	Ebeveynler sürekli yerleşik olmalı	

* Bu tablo sadece ikinci kuşak göçmenlere uygulanabilir ikamet koşullarını içermektedir. Diğer bireyler (eş, birinci kuşak göçmen, eski sömürge yurttaşları) için çok farklı koşullar geçerli olabilir.

Kaynak: Randall Hansen, "A European Citizenship or a Europe of Citizens? Third Country Nationals in the EU", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C: 24, No: 4, 1998, s. 758-59.)

AB üyesi ülkelerin yurttaşlık politikalarını ortaklaştırma ve standart bir yasal düzenleme getirme yönünde bir girişimleri yoktur ve yakın bir gelecekte yurttaşlık yasalarını ortaklaştırmaları pek mümkün gözükmemektedir. AB'ye üye ülkeler yurttaşlık yasalarını tamamen kendi ulusal egemenlik alanlarında görmektedirler. 1997'de Amsterdam'da hükümetlerarası konferansta ulusal yurttaşlığı aşan ve onun yerini alan bir AB yurttaşlığı düşüncesine karşı çıkmıştı.⁹⁰ Bu durumda varolan AB yurttaşlığı tanımı çerçevesinde ancak üye ülkelerin yurttaşlık yasalarını daha geniş bir ölçekte tanımlaması halinde yerleşik göçmenlerin Avrupa yurttaşlığından yararlanabilmeleri mümkün olacaktır. AB yurttaşlığının içinde taşıdığı en önemli paradoks kanımca üye ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan milyonlarca yerleşik göçmeni dışarıda tutmasıdır.

AB yurttaşlığının ne ölçüde ulus-sonrası yurttaşlık olarak tanımlanacağı sorusu cevabı kolay bir soru değildir. AB üyesi ülkelerin yurttaşları açısından kendi ülkelerinin sınırları ötesinde hayata geçirebilecekleri birtakım haklar tanıyarak ulusal yurttaşlığın ülke sınırları içindeki nüfusla sınırlı olma özelliğini aşmaktadır. Ancak AB yurttaşlığının ulusal yurttaşlığa bağlı olması, onun bir türevi olması ve yerleşik göçmenleri dışarıda bırakması milliyet ile yurttaşlık arasındaki bağın ortadan kalkmayıp yeniden üretildiğini göstermektedir.⁹¹ Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni yurttaşlık biçiminin ne ulusal ne de küresel yurttaşlık değil fakat AB kurumları, devletler, ulusal ve uluslararası gönüllü örgütler, bölgeler vs. gibi artan biçimde karmaşık bir yapı aracılığıyla ifade edilen kimlikler, haklar ve ödevler getiren çoğul bir yurttaşlık olduğu da ileri sürülmektedir. Avrupa yurttaşlığının farklı ülkelerin üyeleri için ulusal sınırlar tarafından çerçevelenenden hem daha büyük hem de daha küçük kamusal alanların varlığı anlamına geldiği, aynı anda hem bölgesel olarak spesifik, kültürel ve dinsel açıdan ayrı olabilirken hem de Avrupa kıtasını tamamıyla saran bir model olduğu

⁹⁰ Hansen, a.g.e., s.754.

⁹¹ Mitchell ve Russell'dan aktaran Kate Nash, *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*, Massachusetts, Oxford: Blackwell, 2000, s. 209.

belirtilmektedir.⁹² Öte yandan Seyla Benhabib, bireylerin arasında ortak bir dil, ortak bir kamusal alan ve katılım için etkin kanalları olmayan bir AB yurttaşlığının siyaset bilimi teorisinde çok önemli birkaç tartışmaya yol açtığını söylemektedir. Bazılarının Avrupa yurttaşlığını halkın egemenliğinin büyük ölçüde Brüksel ve Cenevre’de oturan anonim bir Örokrasi’ye⁹³ aktarıldığını gizleyen bir incir yaprağı olarak gördüğünü ve Birlik’teki demokrasi eksikliğine ilişkin uyarıda bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁴

AB yurttaşlığının siyasal haklar boyutuyla üçüncü ülke yurttaşlarını dışarıda bırakması noktasındaki eleştirilere karşı AB yurttaşlığının temel kriteri olarak üye ülkenin ulusal yurttaşlığı yerine ikamet koşulu getirilmesi çeşitli akademisyenler ve aktivistler tarafından önerilmektedir. Nascimbene, Birlik çerçevesinde bütünleşme ilerlediğinde ulusal yurttaşlıkların öneminin giderek azalacağı, ikametın bireyle siyasal topluluk arasındaki bağı kuran kriter olacağına yönelik iyimser bir öngöründe bulunmuştur:

“Bütünleşme süreci ve birlik ne kadar çok ilerlerse, (ulusal) yurttaşlık kavramı da o kadar eriyecektir... Yurttaşlık yavaş yavaş, bireyle sosyal topluluk arasındaki bağı kuran en uygun standart haline gelecek olan ikamet yerine yerini terk edecektir...Üçüncü ülke yurttaşı bir kimse bile, bir kez Birlik sınırları içerisine kabul edildikten sonra, Topluluk içerisinde yerleşik olması sayesinde, örneğin herhangi bir yere seyahat edip, yerleşmesine ya da yerel seçimlerde oy kullanmasına izin verildiğinde, sadece bugün anlaşıldığı biçimiyle Birlik yurttaşlığı kavramının değil onu düzenleyen yasanın da yeniden değerlendirilmek ve tanımlanmak zorunda olacağına şüphe yoktur.”⁹⁵

AB yurttaşlığının getirdiği haklardan üçüncü ülke yurttaşlarının da yararlanmasına yönelik olarak yukarıda Nascimbene tarafından yapılan öngörüdeki gibi ikamet yerinin esas alınmasına ilişkin çeşitli somut öneriler de yapılmıştır. Ancak gerçeklik yakın vadede böyle bir gelişmenin olmayacağına işaret etmektedir. AB üyesi ülkeler göç ve yurttaşlık konularında son derece hassas olup bu konunun tamamen ulus-

⁹² Bauböck ve Soysal’dan aktaran Nergis Canefe, “Citizens versus Permanent Guests”, *Citizenship Studies*, C: 2, No: 3, 1998, s.519-20.

⁹³ Seyla Benhabib’in AB’nin halktan kopuk ve hantal bürokratik yapısına işaret etmek üzere kullandığı *Eurocracy* kavramının karşılığı olarak ‘Örokrasi’ kavramı kullanılmıştır.

⁹⁴ Benhabib, a.g.e., dipnot 5.

⁹⁵ B. Nascimbene’den aktaran Hansen, a.g.e., s.754.

devletin egemenlik alanında kalmasını istemekte ve siyasi hakların yerleşik göçmenlere de verilmesi konusunda isteksiz davranmaktadırlar.

AB çapında siyasi hakların göçmenlere de verilmesinden söz etmek mümkün değilse de bazı AB üyesi ülkelerde (ve Norveç’de) göçmenler yerleşim esasına (*ius domicili*) bağlı olarak yerel seçimlere ilişkin haklardan yararlanmaktadırlar. Danimarka ve İsveç’de yerleşik göçmenler yerel ve bölgesel seçimlere hem aday olarak hem de oy vererek katılabilmektedir. Norveç, Finlandiya ve Hollanda’da yerel seçimlere katılmaları mümkün iken, bölgesel seçimlere katılmaları mümkün değildir. AB üyesi olmayan İsviçre’nin Neuchatel ve Jura kantonlarında yabancılara siyasi haklar verilmektedir. Beş yıldan uzun bir süredir ikamet etmekte olan yabancılara Almanya’nın Berlin, Hamburg ve Schleswig-Holstein bölgelerinde yerel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı verilmesine ilişkin benzer girişimler Alman Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı bulunmuştur.⁹⁶ Alman Anayasa Mahkemesi, kararının gerekçesinde Alman Anayasası’ndaki demokrasi kavramının siyasi hakların milliyetten ayrı tutulmasına izin vermediğini belirtmiştir. Alman Anayasa Mahkemesi, yerleşik nüfusun önemli bir kısmının oy kullanan seçmen kitlesi arasında yer almamasının yarattığı boşluğun giderilmesinin tek yolunun yurttaşlık yasasının, göçmenlerin yurttaşlık edinmesini kolaylaştıracak şekilde değiştirilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

2.4.2. Küresel Yurttaşlık

Küresel yurttaşlık ulus-devlet sınırlarını ve ulusal yurttaşlığın boyutlarını aşan bir kimliğe ve pratiğe karşılık gelmektedir. Küreselleşme çerçevesinde ulus-ötesi şirketlerin ortaya çıkması ve sermayenin ulus-aşırı bir boyutta güç kazanması, giderek kapsamı genişleyen uluslararası insan hakları anlaşmalarının ulus devletlerin egemenliğini çeşitli bakımlardan sınırlaması, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki ilerlemelerle uluslararası göçlerin hacminde meydana gelen artış gibi bazı gelişmeler küresel yurttaşlığın ortaya çıkış koşullarına işaret etmektedir. Küresel yurttaşlık savunucuları, hakların referans kaynağının artık ulus-devlet çerçevesi yerine uluslararası insan hakları anlaşmaları çerçevesine kaydığını belirtmektedirler. Çifte yurttaşlık ya da

⁹⁶ Benhabib, a.g.e., s. 725.

⁹⁷ Kay Hailbronner, “Germany’s Citizenship Law Under Immigration Pressure”, **Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the US and Europe: The Reinvention of Citizenship**, Eds. Randall Hansen, Patrick Weil, y.y. : Berghahn Books, 2002, s. 122.

çoğul yurttaşlık gibi geleneksel ulusal yurttaşlık modelini aşan kavramların gelişmesi de küresel yurttaşlığa hız kazandıran gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Ancak küresel yurttaşlıkla ilgili olarak iki temel dezavantajdan söz etmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi küresel yurttaşlığın hayata geçmesini sağlayacak kurumsal düzenlemenin olmayışıdır. İkincisi ise bireylerin uluslararası topluluğa aidiyet ekseninde bir duyarlılığa sahip olup bazı görevleri yerine getirmek üzere sorumlu hissetmesinin ne kadar mümkün olduğuyula ilintilidir.⁹⁸ Ulusal yurttaşlıkta yurttaş, ülkesinin sınırları içerisinde yaşayan diğer bireylerin de kendisi ile benzer görevleri yerine getirdiğini bilmekte, bu görevleri yerine getirmenin ait olduğu kolektif topluluğun tümüne “ulusal yarar” olarak geri döneceğine inanmakta, bu görevleri yerine getirmek istemese bile ulusal mekanizmalar tarafından buna zorlanmaktadır. Oysa küresel yurttaşın aktif olarak katılabileceği kurumsal mekanizmalar yoktur.

Dünya yurttaşı ya da küresel yurttaş dünya üzerinde yaşayan tüm halklar adına sorumluluk duymaktadır. Özellikle çevre, insan hakları, feminizm, dünyadaki gelir dağılımının adaletsizliği gibi tüm insanlığı ilgilendiren ortak sorunlar çerçevesinde hareket eden, ulusal sınırları aşan bir küresel sivil toplumun ortaya çıktığından söz etmek mümkündür. Richard Falk devlet ile piyasa güçlerinin hakim olduğu yukarıdan küreselleşme sürecinin tam karşısında küresel bir sivil toplum hareketine denk düşen ‘aşağıdan küreselleşme’ sürecini tanımlamaktadır. Bu sürecin içinde yer alan yeni aktörler, ulusal sınırların ötesinde bir topluluk yaratmayı amaçlamakta; insan haklarına, ekonomide şeffaflığa ve çevrenin sürdürülebilirliğine ilişkin sorumluluk hissetmektedirler.⁹⁹ Dünya yurttaşlığının ulusal yurttaşlıktan nasıl ayrıldığını Ayhan Kaya şu şekilde izah etmektedir:

“Kozmopolitan (*kosmopolites*) kavramı eski Yunanca bir kavram olup ‘dünya yurttaşı’ anlamına gelir. Günümüzün kozmopolitan bireyi, kendini pek çok ülkede evinde gibi hisseden bireydir. Ulusal yurttaşlıktan dünya yurttaşlığına giden yolda değişen pek çok unsur vardır. Ulusal sadakat, ulusal kültür, tözcülük, ulusal kimlik, ulusal çıkar ve ulusal adalet gibi

⁹⁸ http://www.abc.net.au/global/citizenship/citizen_betts.htm, 13.05.2004.

⁹⁹ <http://www.abc.net.au/global/radio/falk.htm>, 13.05.2004.

kavramların yerine dünya yurttaşlığı, evrensel kültür, ulus-ötesi (*post-national*) kimlik, evrensellik, evrensel adalet, insan hakları, eşitlik gibi kavramlara vurgu yapar.”¹⁰⁰

Dünya yurttaşlığı, küreselleşme ve beraberinde gelişen iletişim teknolojisi ile dünyanın çok farklı yerlerinde olup bitenlerden anında haberdar olabilen, kendi arasında iletişim ağları oluşturmuş bulunan sivil toplum örgütlerinin aracılığıyla kendini ifade eden bireylerin durumuna denk düşmektedir. Yine bu iletişimin neticesinde kültürel alışverişin etkisiyle ulusal kültürü aşan yeni sentezci bir kültür kavrayışı ortaya çıkmaktadır.

Küresel yurttaşlık bugün için biraz kendiliğinden gelişen hareketler çerçevesinde ipuçları vermektedir. Bunun ne derecede süreklilik arz edeceğini ve ne kadar somutlaşacağını önümüzdeki günler gösterecektir. Fakat dünya çapında çözüm bekleyen sorunların varlığı – nükleer silah tehlikesi, açlık, HIV/AIDS, yoksulluk, terörizm, küresel ısınma vb. – tüm insanlığın ‘ortak yararı’ nı baz alan bir küresel yurttaşlık düşüncesinin ve pratiğinin gelişiğine yönelik ihtimali kuvvetlendirmektedir.

---

¹⁰⁰ Kaya, “Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa...” , s. 166.

3. ULUSLARARASI GÖÇLER

Uluslararası göçler birbirinden sınırlarla ayrılmış, belli bir toprak parçası ve nüfus üzerinde hakim olan ulus-devletler arasında insan topluluklarının hareketidir. Dünya üzerinde hareketli olan insan sayısı, yerleşik olan insanların sayısına göre çok daha az olmasına rağmen uluslararası göçler önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Uluslararası göçler neticesinde çok etnili, çok kültürlü toplumlar ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde uluslararası göçün hacmine ve nedenlerine değindikten sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen büyük göç akımları incelenecektir.

3.1. ULUSLARARASI GÖÇ

Uluslararası göçler özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, 1990'lı yılların başından itibaren, yeniden dünyanın gündeminde önemli bir yer tutmaya başladı. Bu alanda, özellikle yasadışı göçmenlerin varlığı nedeniyle sağlıklı istatistikler mevcut olmadığından tam olarak bilinmemekle birlikte, Birleşmiş Milletler verilerine göre, dünya üzerinde 2000 yılında yaklaşık 175 milyon göçmen olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰¹ Bu rakam dünya nüfusunun %2.9'luk bir oranına karşılık gelmektedir. Bir başka deyişle her 35 kişiden 1 kişi uluslararası göçmendir.¹⁰²

Rakamların da uluslararası göçle ilgili olarak işaret ettiği gerçeklik, dünya nüfusunun çok büyük bir bölümünün yaşamlarını doğdukları ülkede geçirdiklerini göstermektedir. Birçok alan araştırmasına göre, insanların çoğu yabancı bir ülkeye göç etmeyi istememekte ve eğer göç etmek durumunda kalırlarsa da imkanları varsa kalıcı göçmen olmaktan ziyade anavatanlarına geri dönmeyi planlamaktadırlar.¹⁰³ Thomas Faist, uluslararası göçte çözülemeyen bilmece'nin neden birçok mekandan bu kadar az sayıda göçmenin çıktığı ve birçok göçmenin neden birkaç mekandan çıktığı üzerine olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Genel kural insanların doğdukları yeri terk etmemesidir, göç ederek başka bir ülkeye yerleşmek ise istisnadır. Dünya nüfusu görece hareketsizdir, ancak uluslararası göçlerin, hem göç alan hem de göç veren ülke ve toplumlarda, hacminin çok üzerinde toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik etkiler yarattığını göz

---

¹⁰¹ Bkz.: Tablo 3.1. Bu rakam mültecileri ve ülke içinde göçe zorlananları içermekte, ancak yasadışı göçmenleri kapsamamaktadır. (International Organisation for Migration, **World Migration Report 2003**, s.4)

¹⁰² a.g.e., s.304.

¹⁰³ Saskia Sassen'den aktaran International Organisation for Migration, a.g.e., s. 6.

¹⁰⁴ Thomas Faist, **Uluslararası Göç ve Ulusları...**, s.21.

ardı etmemek gerekmektedir. Uluslararası göçler çağımızın en önemli toplumsal dönüşüm araçlarından biridir.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerinde, geçici olarak planlanan ancak daha sonra kalıcı hale gelen işgücü göçü insanların bir sınırdan diğerine geçmelerinin metaların ya da sermayenin sınırlar arası hareketinden çok daha farklı olduğunu; göç eden kitlenin göç edilen ülkenin toplumsal ve kurumsal yapısına da bağlı olarak, beraberinde birçok sorunu da getirdiğini göstermiştir. Göçmenlerin etnik, kültürel ve dini farklılıkları çoğunlukla onların toplumun genelinden dışlanmalarına ve belli bölgelerde yoğunlaşmış etnik topluluklar şeklinde yaşamalarına yol açmıştır. Batı Avrupa ülkelerinin pekçoğunun halen daha göçmenlerin topluma entegrasyonunu sağlayamadıklarını söylemek mümkündür. Bu nedenle gelişmiş ülkeler artık göç politikalarını çok daha dikkatli bir şekilde oluşturmakta ve kendi aralarında işbirliği yoluyla kısıtlamaların daha etkin uygulanmasına çalışmaktadırlar.

1990 yılında imzalanan Schengen ve Dublin anlaşmaları üye ülkelerin sığınmacı ve mülteci politikalarını ortaklaştırmayı hedeflemektedir. Schengen ilk olarak Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa ve Almanya'yı içermekteydi. İtalya 1990 Aralık ayında, Portekiz ve İspanya 1991 Haziranında dahil oldular. Her iki anlaşma da AB üyesi olmayan bir ülkeden yapılan sığınma başvurusunda kimin sorumlu devlet olacağını belirleyen kuralları içermektedir. Schengen Sözleşmesi, sözleşmeye taraf olan üye devletlerin sınırlarındaki kontrolleri kaldırırken göçe karşı daha sıkı kontroller getirmektedir. Mülteci sığınma politikalarını ortaklaştırma yönünde yapılan anlaşmaya bağlı olarak sığınma talebinde bulunan kişi ilk başvurusu sonuçlanıncaya dek başka bir ülkeye başvuru yapamayacaktır. Ayrıca sözleşmede belirtilmemiş olmasına rağmen, bir ülkede reddedilen sığınma başvurusunun diğer bir ülkede başarılı olmasının beklenemeyeceğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁵ Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında uluslararası göç konusu "güvenlik" (ulusal ya da bölgesel güvenlik) çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası göçler çok boyutlu bir hal almıştır. Artık dünya üzerindeki ulus-devletlerin pekçoğu öyle ya da böyle uluslararası göçlerden etkilenmektedir. Ulus devletler, bazen göçmen veren ya da alan ülke konumunda veya

---

¹⁰⁵ Benhabib, a.g.e., s.717.

geçiş ülkesi konumunda bazen de aynı anda her üçü birden olabilmektedir.¹⁰⁶ Eskiden uluslararası göç olgusu daha durağan bir hal arz etmekte, göçmen alan ve göçmen veren ülke arasında iki yönlü bir ilişkiye işaret etmekteydi. Genellikle de az gelişmiş bölgelerden gelişmiş ülkelere yönelik bir göçten söz edilmekteydi. Oysa artık dünyada çok geniş bir coğrafya uluslararası göçten etkilenmeye başlamıştır. Göçmen kitlelerinin hacmi de giderek artmaktadır.¹⁰⁷ 20. yüzyılın son çeyreğinde göç eden kitlelerin sayısındaki artış nedeniyle Stephen Castles ve Mark J. Miller bu dönemi “göç çağı” olarak adlandırmıştır.¹⁰⁸

Tablo 3.1 Dünya nüfusu ve göçmenlerin kıtalara göre dağılımı

	Toplam Nüfus (Milyon)	Göçmen Nüfusu (Milyon)	Nüfusa Oranı (%)
Asya	3672.3	49.7	1.4
Afrika	793.6	16.2	2.1
Avrupa	727.3	56.1	7.7
Latin Amerika/Karayipler	518.8	5.9	1.1
Kuzey Amerika	313.1	40.8	13.0
Okyanusya	30.5	5.8	19.1
Küresel*	6056.7	174.7	2.9

*Küsuratlı rakamlar yuvarlanmıştır.

Kaynak: International Organization for Migration, **World Migration Report 2003**, s. 304.

¹⁰⁶ Türkiye'nin bu üç konuma eşzamanlı olarak sahip olduğu ileri sürülebilir. Türkiye, 1960'lı yıllardan beri göçmen vermektedir ve pekçok yurttaşı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşamaktadır. Öte yandan son yıllarda giderek artan bir biçimde, Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya geçmek isteyen göçmenlerin ya da sığınmacıların geçiş güzergahı üzerinde yer almaktadır. Afganistan, Bangladeş, Bosna-Hersek, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Mısır, Gana, İran, Irak, Fas gibi ülkelerden gelen bu göç akımı daha iyi bir yaşam peşindeki ekonomik göçmenler ile Batı Avrupa'ya iltica etmeye çalışanları içermektedir. Türkiye “coğrafi sınırlama” ilkesi gereği, sadece Avrupa ülkelerinden gelenleri mülteci olarak kabul etmektedir. Bu nedenle pekçok göçmen Türkiye'yi esas gidecekleri ülkelere varmada bir uğrak noktası olarak görmekte ve genellikle yasadışı yolculuk etmektedirler. Avrupa Birliği Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili olarak illegal göç ve mültecilikle ilgili çeşitli koşulları da eklemiştir. Öte yandan, Türkiye'ye genellikle geçici olarak çalışmak üzere eski Sovyet Blok'u ülkelerinden pek çok göçmen de legal ya da illegal yollardan gelmektedirler.

¹⁰⁷ 1965 yılında 75 milyon olan uluslararası göçmen sayısı, 1975 yılında 84 milyona, 1985 yılında 105 milyona çıkmıştır. 1965-1975 yılları arasında göçmen sayısının artış hızı, dünyanın toplam nüfus artış hızının altında kalmıştır. 1980'li yıllardan itibaren bu denge tersine çevrilmiştir. 1980'li yılların başından itibaren dünya nüfusu yıllık ortalama %1.17 oranında artarken, uluslararası göç hacminin artış oranı yıllık ortalama %2.59'dur. Bir yılda yer değiştiren göçmen sayısı 5 milyon ile 10 milyon arasında değişmektedir. (International Organisation for Migration, **World Migration 2003**, s. 5-6)

¹⁰⁸ Stephen Castles, Mark J. Miller, **The Age of Migration: International Population Movement in the Modern World**, 2nd edition, New York: Palgrave, 1998, s.3.

Bir yandan da göçmen kitleleri içinde yeni göçmen grupları ortaya çıkmıştır. Bunlardan özellikle kadın göçmenlerin sayısındaki ve nitelikli işgücü göçündeki artış dikkat çekici boyuttadır. Uluslararası göç süreci içinde olduğu belirtilen 175 milyon insanın yarısının kadın olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁹ Kadın göçmenlerin göç sürecine kitlesel olarak dahil olmaları bir yandan eskiden aile bağları nedeniyle göç eden kadınların günümüzde bağımsız bireyler olarak göç dalgasına katıldıklarını gösterirken, diğer yandan da birçok kadının seks işçisi olarak çalışmaya zorlanmalarına yol açan bir gelişmeye işaret etmektedir.

Göçmenin kim olduğuna, bu terimin kimleri kapsadığına ilişkin de çeşitli bağlamlarda farklı tanımlar yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler ülkeler arası karşılaştırmanın sağlıklı bir biçimde yapılabilmesini sağlamak için şu tanımları önermiştir: “Göçmen, bir yıl ya da daha uzun bir süreden sonra, yurttışı olmadığı bir ülkeye en az 12 ay için giriş yapan kimsedir.”¹¹⁰ Buna göre çeşitli sebeplerle kısa süreliğine hareket halinde olan kişiler – örneğin turistik gezi amacıyla ya da tedavi görmek için ülkesinin dışında bulunanlar – göçmen kategorisi içinde yer almamaktadır. Göçmen olarak tanımlanmak için bir ülkeden bir başka ülkeye en azından belli bir zaman dilimi için yerleşme amacıyla hareket etmek gerekmektedir.

Göç ise nüfusun yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yer değiştirme ülke içinde bir idari birimden diğerine ya da bir bölgeden diğerine yapılıyorsa bu iç göç anlamına gelmektedir. Eğer bir ülkeden diğerine yönelik bir nüfus hareketi söz konusu ise o zaman uluslararası göçten söz etmek mümkündür. Uluslararası göçün unsurları arasında göçmenlerin yanısıra, hareket ettikleri kaynak ülke ve varmayı planladıkları hedef ülke ve bunlarla birlikte geçişi sağlayacak transit ülke(ler) yer almaktadır.

Göç tanımı çerçevesine farklı göç tipleri girmektedir: Geçici/mevsimlik göç, kısa süreli göç, uzun süreli göç ve hedef ülkede yerleşme, yasadışı göç, zorunlu göç gibi. Göç süreçlerinin aktörleri de günümüzde çok çeşitlenmiştir: Ekonomik nedenlerle göç eden işçi, siyasi düşüncesi, dini, etnik kimliği belli bir siyasi gruba üyeliği yüzünden yaşam hakkının tehlikede olduğu gerekçesiyle başka bir ülkeye yerleşmek

¹⁰⁹ International Organisation for Migration, a.g.e., s.7.

¹¹⁰ a.g.e., s. 8.

üzere göç eden mülteci¹¹¹, yasal olmayan yollardan sınırları geçmeye çalışan yasadışı göçmen, silahlı çatışma ya da sistematik şiddete uğrama gibi nedenler yüzünden zorunlu olarak sürgün edilen göçmen gibi. Thomas Faist, sözkonusu ayrımların beş farklı kritere bağlı olarak yapıldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki alana ilişkin ayrımdır. Göçün ülke sınırları içinde mi, yoksa ülkeler arasında mı yapıldığına bağlı olarak yerel ya da uluslararası göç ayrımı yapılmaktadır. İkinci ayırım zamana ilişkindir. Göçün geçici mi yoksa daimi mi olduğuna dair yapılan ayrımdır. Üçüncü kriter göç akımının bireysel mi yoksa kitlesel mi olarak yapıldığına işaret etmektedir. Dördüncü kriter göçün sebebine ilişkin ayırım olup bu kritere göre yapılan ayırımın belki de en muğlak ayırım olduğu söylenebilir: Gönüllü işgücü göçü ile göçe zorlanma arasındaki farklılık. Beşinci kriter olarak da göçmenin yasal durumu önerilmektedir. Göçmen yasal yollardan mı, yoksa yasadışı yollardan mı ülkeler arasında yer değiştirmektedir?¹¹² Her ne kadar böylesi ayrımlar çizilmeye çalışılmışsa da bu ayrımlar çeşitli bağlamlarda bulanıklaşmaktadır. Göçmenin gönüllü olarak mı yoksa zorunlu olarak mı göç ettiğine ilişkin ayırım örneğin günümüz koşullarında ne ölçüde geçerlilik taşıyabilir?¹¹³ Bazı ekonomik nedenlerle yapılan göçlerin altında daha iyi yaşam isteği yatmaktadır ve bu koşulları anavatanında bulamayan kimselerin bunu başka ülkelerde aramak zorunda kalması gönüllü göçe her zaman denk düşmemektedir. Günümüzde sığınmacı ya da mülteci yaratan pekçok çatışmanın temelinde de ekonomik nedenler yatmaktadır.¹¹⁴

Küreselleşmeyle birlikte hacmi artan uluslararası göçün bu dönemde belirginlik kazanan ve en azından gelecek yirmi yıl boyunca önemli rol oynayacak olan eğilimleri Stephen Castles ve Mark J. Miller tarafından şöyle sıralanmaktadır: Birinci eğilim,

¹¹¹ Mültecinin tanımı, 1951 Cenevre Sözleşmesi 1. Madde A(2) fıkrasında şu şekilde yapılmaktadır: "... mülteci kavramı, 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır." <http://www.unhcr.org.tr/docs/sozlesme.pdf>, 10.05.2004.

Mülteci tanımına ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda" ibaresi Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'nün 1. maddesi 2. fıkrası ile kaldırılmıştır. http://www.un.org.tr/doc_pdf/metin_ant3.pdf, 10.05.2004

Mültecilik talebi kabul edilene kadar bu kişi sığınmacı statüsündedir ve uluslararası hukukta benimsenmiş olan "*non-refoulement*" (geri iade yasağı) ilkesi gereği, talebi hakkında kesin karar verilene kadar ülkesine iade edilemez.

¹¹² Faist, *a.g.e.*, s. 47.

¹¹³ Thomas Faist zorunlu-gönüllü ayırımının bir dikotomi olarak değil de dereceli bir ölçü olarak gözönünde bulundurulması gerektiğini söylemektedir. (*A.g.e.*, s. 49)

¹¹⁴ Belkis Kümbetoğlu, "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik", *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, Eds. Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s. 272.

göçün küreselleşmesidir. Bundan kastedilen göç hareketlerinden aynı anda giderek daha fazla ülkenin etkilenir hale gelmesidir. İkinci eğilim, göçün hız kazanmasıdır. Bütün büyük bölgelerde aynı anda göçün hacmi artmaktadır. Üçüncü eğilim, göçün çeşitlenmesidir. Birçok ülke aynı anda hem işçi göçüne hem mülteci akınına hem de sürekli yerleşime açık olabilmektedir. Bu çeşitlilik göç hareketlerine yönelik yürütülecek politikaları da güçleştirmektedir. Dördüncü eğilim, daha önce de belirtmiş olduğum gibi göç dalgasına kitlesel biçimde kadınların da dahil olmasıdır. Beşinci ve son eğilim ise göçün giderek politikleşmesi, politikanın temel sorunlarından biri haline gelmesidir. Ülkelerin hem iç hem dış politikası, bölgesel ilişkileri ya da ulusal güvenlik politikaları giderek artan bir biçimde uluslararası göçten etkilenmektedir.¹¹⁵

İnsanların neden göç ettiklerini anlamaya yönelik olarak farklı nedensellik düzeylerinden – birey, hanehalkı, ulusal ve uluslararası piyasalar gibi – hareket eden ve buna bağlı olarak farklı açıklamalar getiren çeşitli kuramlar ortaya konmuştur: Neoklasik ekonominin makro kuramı ve mikro kuramı, “yeni ekonomi” kuramları, ikiye bölünmüş emek piyasası kuramı, dünya sistemleri kuramı, ilişkiler ağı kuramı ve göç sistemleri kuramı. Bu kuramlar göç konusunda karar verenin birey mi yoksa hane halkı mı olduğu, yoksa birey veya hane halkının kararından öte ulusal ya da uluslararası pazarların mı insanları göç etmeye zorladıklarına ilişkin çözümler yapmaktadır. Makro düzeydeki kuramların gözden kaçırdığı bazı ayrıntılar daha dar bir çerçeveden bakıldığında gözler önüne serilebilmektedir. Dolayısıyla bu kuramların birbirinin yerini tuttuğunu düşünmek ya da bunları birbirleriyle bağdaşmaz kabul etmek yanlış olacaktır.¹¹⁶ Uluslararası göçe ilişkin kuramlara burada kısaca değinilecektir.

Neoklasik ekonominin makro kuramı 1960’lı yıllarda Lewis’in neo ekonomi kuramının Ranis, Fei ve Todaro tarafından derinleştirilerek göçe adapte edilmesiyle oluşturulmuştur.¹¹⁷ Bu kuram göç ile ekonomik gelişme ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kurama göre, uluslararası göç ve iç göçün nedeni, işgücü konusundaki arz ve talep alanındaki coğrafi farklılıkta yatmaktadır. İşgücü fazlasına sahip ülkeler düşük bir ücret piyasasına sahiptir; buna karşılık işgücü piyasası dar olan ülkelerde ücret düzeyi yüksektir. Bu ücret farklılığı nedeniyle düşük ücret alan işçiler

¹¹⁵ Stephen Castles, Mark J. Miller, a.g.e., s.8-9.

¹¹⁶ Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.4-5.

¹¹⁷ Abadan-Unat, a.g.e., s.6 ve International Organization for Migration, a.g.e., s. 12.

yüksek ücretli ülkelere göç etmektedirler. Bu kurama göre, göç neticesinde, işgücü açığı olan ülkelerde işgücünün artmasıyla birlikte ücretler gerileyecek, göçmenlerin anavatanında ise işgücü azaldığı için ücretler yükselecek ve belli bir noktada işgücü piyasaları da ücretler de dengelenecektir. İşgücü piyasalarındaki bu dengelenme ve ücret farklılıklarının kaybolması da daha fazla göç olmasının önüne geçecektir. Bu kuram göçü itici-çekici faktörler (düşük ücret-yüksek ücret) çerçevesinde açıklamaktadır.

Yine neoklasik ekonominin önkabullerinden hareket eden ancak mikro düzeye odaklanan neoklasik ekonomi mikro kuramına göre ise bireyler göç etme kararını her türlü faktörü hesaba katarak alırlar. Todaro ve Borjas tarafından 1960'lı ve 1970'li yıllarda oluşturulan bu kurama göre göç gönüllü olarak yapılmaktadır.¹¹⁸ Göçmenler, göç etmenin maliyetini, gittikleri ülkede elde edecekleri kazancın hesabını yapar ve rasyonel bir şekilde göç etmeye karar verirler. Yolculuk ve taşınma masrafı, yeni bir dil öğrenme, uyumu sağlamak üzere kabullenilecek psikolojik sıkıntılar gibi faktörleri göz önünde bulundururlar. Göçmenin seçtiği ülke, tüm bu hesaplamalardan sonra en yüksek karı elde etme olanağı sunan yer olacaktır. Bu teori fazla bireyci olduğu, bireyin dışındaki koşulları dikkate almadığı için yoğun biçimde eleştirilmiştir.

1970'li yıllarda neoklasik ekonomi kuramının tezlerine karşı Marksist düşünce akımı içinden bağımlılık kuramı ileri sürülmüştür.¹¹⁹ Neo-Marksist bağımlılık kuramında özellikle Singer'in göç araştırmalarına katkısı kırsal alandan büyük kentlere yönelik göç üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kuramda göç hareketi, arada varolan eşitsizlikleri daha fazla derinleştirerek sosyal çatışmalara hazır bir ortam yaratmaktadır. İç göçteki kırsaldan kente doğru göç akımı ile tarımla uğraşan çevre ülkelerden gelişmiş merkez ülkelere göç arasında paralellik kurulmuştur. Bu kurama göre uluslararası göç merkezin çevre üzerindeki hakimiyetine destek olan bir unsurdur.

Yine 1970'lerde Piore tarafından geliştirilen ikili işgücü piyasası kuramına göre ise göç modern endüstriyel ekonomilerin yapısal ihtiyaçlarına cevap vermektedir.¹²⁰ Gelişmiş ekonomilerde sermaye yoğun işgücü piyasaları ile emek yoğun işgücü piyasaları eşzamanlı olarak varolmaktadır. Göç hareketleri, gönderen ülkenin yüksek

¹¹⁸ Abadan-Unat, a.g.e., s. 7.

¹¹⁹ International Organization for Migration, a.g.e., s. 13.

¹²⁰ Abadan-Unat, a.g.e., s. 11 ve International Organization for Migration, a.g.e.

işsizlik ve düşük ücret gibi itici faktörlerinden değil göçmen kabul eden ülkelerin kaçınılmaz olarak ve sürekli bir biçimde düşük ücretli işgücüne duydukları gereksinimden kaynaklanmaktadır. İşverenler sürekli talebe yönelik olarak altyapı yatırımlarında bulunurken, dalgalanan talebi karşılamak için ise ağırlıklı olarak göçmen işçilerin istihdam edildikleri emek yoğun yatırımlar yapmaktadır. Piyasaların bu ikili yapısı işgücünü de ikiye bölmektedir. Sermaye yoğun birinci sektördeki işçiler, vasıflı işlerde çalıştırılmakta, işverenler bu işçileri eğitmek suretiyle onlara yatırım yapmaktadır. Bu işçilerin sosyal güvenceleri vardır. Bu nedenle talebin daralması durumunda bu işçilerin işten çıkarılmaları işveren açısından son derece masraflıdır. Oysa, ikincil piyasada çalışan işçiler vasıfsız işlerde yoğunlaşmakta ve hiçbir sosyal güvenceleri olmadığından kolaylıkla da işten çıkarılabilmektedirler. Bu kuramın temel varsayımlarına göre yerli işçilerin, göçmen işçilerin çalıştığı sektörlerle yönelmesi beklenemez; çünkü bu sektörlerde çalışarak toplumsal statülerinin yükselmesini bekleyemezler. Göçmen işçiler için ise bu sektörlerde sunulan ücretler son derece düşük olmasına rağmen, yine de kendi ülkelerinde alacakları ücretin üstündedir. Bu nedenle göç ederek yine rasyonel davranmış olurlar.

Dünya sistemleri kuramı ile uluslararası göç olgusunu açıklamaya çalışan Castells, Portes ve Sassen gibi yazarlar Immanuel Wallerstein'in 1974'de geliştirmiş olduğu dünya sistemi kuramının temel kavramlarından hareket etmektedirler.¹²¹ Bu kurama göre uluslararası göç olgusunda modern kapitalizmin çevre ülkelere uzanmasıyla birlikte buradaki dinamikler harekete geçmektedir. Modern sanayileşmiş Batı ülkelerine az gelişmiş ülkelerden işgücü hareketi yaşanmaktadır. Uluslararası göç hareketi özellikle eski sömürgelerden geçmişte sömürgesi oldukları devletlere doğru gerçekleşmektedir. Bunun da sebebi bu ülkelerin arasında tarihsel olarak belli kültürel bağların kurulmuş olmasıdır.

Yeni ekonomi kuramını oluşturanlar ise göç etme kararının tek başına birey tarafından değil hane halkı hatta bazan topluluğun tümü tarafından alındığını savunurlar.¹²² Bireyin başka bir ülkeye göç etmesinin sebebi sadece ücretlerin yüksekliği olmayabilir. Birey bu şekilde kendisinin ve ailesinin risklerini azaltmaya da yönelmiş olabilmektedir.

¹²¹ Abadan-Unat, a.g.e., s. 15 ve International Organization for Migration, a.g.e.

¹²² Abadan-Unat, a.g.e., s. 8 ve International Organization for Migration, a.g.e., s. 14.

İlişkiler ağı kuramı, 1990'lı yıllarda Massey tarafından geliştirilmiştir.¹²³ Massey ağ kavramını göçmenlerin aileleri, arkadaşları, anavatanlarındaki hemşehrileri, gittikleri ülkedeki hemşehrilerini kapsayan kişilerarası ilişkiler bütünü olarak tanımlamaktadır. Göç hareketi başladıktan sonra bu ağlar aracılığıyla artık kendi dinamikleriyle süren bir sosyal süreç haline dönüşmektedir.¹²⁴ Oluşmuş olan bu ağlar göçün katlanarak artmasını mümkün kılmaktadır. Göçün oluşmuş bu ağlar aracılığıyla devam ettiği ve özellikle kriz anlarında bu ağlar aracılığıyla göç edenlerin sayısının arttığı 1990'ların başında birçok eski Yugoslav 20 yıl önce Almanya'ya yerleşmiş hemşehrilerine katıldığı zaman da görülmüştü.¹²⁵ Bu ağlar bazen göçmenin yol parasını karşılamak ya da hedef ülkede kalacak yer sağlamak, iş bulmak gibi olanakları potansiyel göçmenlere sunmaktadır. Öte yandan uluslararası göçle ilgili olarak son derece gelişkin suç ağları da oluşmuştur. İnsan kaçakçıları, yolculuğun zorluğuna ya da uzunluğuna bağlı olarak onbinlerce doları bulan bedeller karşılığında insanların yasadışı yollardan bazı ülkelere girmelerini sağlamaktadır. Artık göç sürecinin kendisi de bir sektör haline gelmiştir.¹²⁶

Göç sistemleri kuramına göre uluslararası göç sistemi genellikle merkez durumunda bulunan bir veya birkaç ülke ile bu ülkelere göçmen gönderen belli sayıdaki ülkeden oluşmaktadır.¹²⁷ Bu ülkeler arasındaki göçmen akışını olanaklı kılan coğrafi yakınlık olmak zorunda değildir. Fiziki yakınlıktan çok ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, kültürel ilişkilerin seviyesi göç sürecini belirlemektedir.

İnsanların göç etmesine neden olan birçok faktör sözkonusu olabilir. Daha yüksek ücret kazanma isteği, iş olanakları, daha iyi yaşam standartları veya sadece can güvenliği nedeniyle insanlar göç edebilirler. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin rakamları dünya üzerinde sayısı azımsanmayacak bir mülteci-sığınmacı kitlesi olduğunu göstermektedir. Genellikle sığınmacılar, ülkelerinin bulunduğu bölgedeki bir başka ülkeye yönelmektedirler ve eğer ülkelerindeki koşullar düzelirse yeniden ülkelerine dönmektedirler. 1980 yılında sanayileşmiş ülkelere yönelik 180.000 sığınma başvurusu yapılmış, 1989 yılında bu rakam üç katına çıkarak 572.000'e ulaşmıştır, 2001 yılında ise 614.000'i bulmuştur.¹²⁸ Toplam mülteci sayısı ise

¹²³ Abadan-Unat, a.g.e., s.18 ve International Organization for Migration, a.g.e.

¹²⁴ Stephen Castles, Mark J. Miller, a.g.e., s. 26.

¹²⁵ A.g.e., s. 27.

¹²⁶ Bkz.: dipnot 11.

¹²⁷ Abadan-Unat, a.g.e., s. 22.

¹²⁸ UNHCR 2001a'dan aktaran International Organization for Migration, a.g.e., s.17.

tahminlere göre 1980 yılında 8.8 milyon iken, derin tarihsel çalkantıların yaşandığı 1990 yılında 17.2 milyon ile en üst seviyeye ulaşmıştır. 1999'da 11.62 milyona inmiş, 2000 yılında 12.06 milyon, 2001 yılında ise 12.02 milyon kişi civarında kalmıştır.¹²⁹

Göç sürecinin tüm yönlerini anlamak için terk edilen ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi koşulları, hedef ülkenin göçü cazip kılacak etkenleri, iki bölge arasındaki sosyal ağların nasıl oluştuğu ve geliştiği, hedef ülkede göç ve yerleşmeyi düzenleyen hukuki ve siyasal yapıyı, göçmenlerin yerleşikleşmesinin nedenlerini ve sonuçlarını (hem terk edilen hem de yerleşilen ülke bakımından) anlamak gerekmektedir.¹³⁰

3.2. ULUSLARARASI GÖÇ DALGALARI

Tezin bu bölümünde, bugüne kadar modern dünya tarihini etkileyen ana göç akımları kısaca özetlendikten sonra bu tezin konusu kapsamına giren II. Dünya Savaşı sonrası ve küreselleşme sürecine tekabül eden iki ana göç dalgasına detaylı olarak yer verilecektir.

Kitlesel göç hareketlerinin birinci dalgası Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme dönemine tekabül eder. Bu dönemde İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa tarafından kurulan sömürgelere kendi ülkelerinden nüfus akını olmuştur. 1846-1932 yılları arasında yaklaşık 18 milyon insan İngiliz adalarından Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karayip adalarına göç etmiş; 10 milyon İtalyan ve 5 milyon Alman da bu dönemde başka ülkelere yerleşme serüvenine çıkmıştır. 1821-1924 arası toplam 55 milyon Avrupalı deniz aşırı yolculuk yaparak kendilerine yeni bir yer aramaya koyulmuş, bunlardan 34 milyonu Birleşik Amerika'ya yerleşmiştir.¹³¹

İkinci göç dalgası aynı dönemde Avrupalı tüccarların Kuzey Afrika'dan topladıkları köleleri Güney Amerika'ya, Karayip adalarına ve Brezilya'ya götürmeleriyle gerçekleşmiştir.

Üçüncü uluslararası göç dalgası Birinci Dünya Savaşı ertesinde imparatorlukların tasfiyesi ve yeni ulus devletlerin kuruluşu dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde yeni yeni kurulan ulus devletler, zorunlu göç ve mübadele

¹²⁹ UNHCR verilerinden aktaran International Organization for Migration, **a.g.e.**, s.17.

¹³⁰ **A.g.e.**, s.27-8.

¹³¹ Myron Weiner'den aktaran Nermin Abadan Unat, **a.g.e.**, s. 31.

yoluyla homojen bir nüfus yaratmaya çalışmışlardır.¹³² II. Dünya Savaşı sonrası dördüncü göç dalgası sömürge ülkelerin bağımsızlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bu göç dalgasıyla kesişen beşinci göç dalgası ise yine II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerindeki işgücü açığını kapatmak üzere gerçekleştirilen işgücü göçünü içermektedir. Bu tezin çerçevesi bakımından da bu göç akımı, özellikle sonuçları itibarıyla önem taşımaktadır.

3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Batı Avrupa'ya Yönelik Göç Akımları

Avrupa'da 1945'de başlayan dönem savaş sonrası yıkımdan çıkışa ve yeniden yapılanmanın hız kazandığı ekonomik atılım dönemine tekabül etmektedir. Üretim genişlediği bu dönemde işgücü açığı karşısında pekçok Avrupa ülkesi özellikle Avrupa'nın çevresinde yer alan azgelişmiş ülkelerden işgücü ithal etmeye yönelmiştir. Bu dönemde iki tür göçten söz etmek mümkündür: Birincisi Avrupa'nın çevre ülkelerinden Batı Avrupa'nın ileri derecede sanayileşmiş ülkelerine, genellikle 'misafir işçi' sistemiyle işgücü göçü, ikincisi eski sömürgeci merkezlere sömürge ülkelerden işgücü göçüdür.

3.2.1.1. 'Misafir İşçi' Süreci

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren uluslararası göçler hızlı bir artış göstermiştir. 1945'den 1973'e kadar olan dönemde işgücü göçünün hacmi sürekli artmıştır. 1973 yılında petrol piyasasında yaşanan gelişmeler dünya ekonomisini derinden etkilemiş ve Batı Avrupa ülkelerindeki sanayinin de artık yeni işgücü istihdam etmemeye yönelmesine yol açmıştır. 1973'den itibaren yabancı işgücü alımına son verilmiştir. 1970'lerin ikinci yarısından 1980'lere kadar devam eden dönemde işçilerin aileleriyle birleşmesi süreci yaşanmıştır.

İleri derecede sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin hemen hemen tamamı – İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre, Hollanda, İsveç ve Almanya – 1945 ile 1973 yılları arasında geçici de olsa yabancı işgücü istihdam etmiştir. Bu işgücünün kaynağını ise Avrupa'nın güneyinde ve çevresinde yer alan azgelişmiş ekonomiler oluşturmaktaydı: Bu ülkeler aralarında Portekiz, İspanya, Güney İtalya ve Yunanistan'ın yer aldığı klasik Güney Avrupa ülkeleri, Yugoslavya ve Türkiye, Fransa'nın sömürge yönetimi altında kalmış

¹³² A.g.e. s. 32.

olan Cezayir, Tunus ve Fas gibi ülkelerden oluşmaktaydı.¹³³ Bu işgücü göçünün, gönderen ülkelerin de yararına olacağı ileri sürülmüştü. Bu ülkelerdeki istihdam açığının azalacağı, ödemeler dengesindeki açığın da işçilerin göndereceği dövizlerle kapanacağı düşünülmüştü. Ancak yurtdışına işçi göçünün merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında yeni bir bağımlılık ilişkisi yarattığı ve beklentilerin aksine, yurtdışına işgücü göçünün az gelişmişlik sarmalını kırmadığı görülmüştür.¹³⁴

İlk olarak, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından İngiliz hükümeti, mülteci kamplarından ve "Avrupa Gönüllü İşçi Sistemi" çerçevesinde İtalya'dan 90.000 erkek işçi getirmiştir.¹³⁵ Fransa 1945'de Güney Avrupa ülkelerinden işçi göçünü organize etmek üzere Ulusal Göç Ofisi'ni kurmuştur.¹³⁶ 1970'e kadar 2 milyon yabancı işçi ve bu işçilere bağımlı 690.000 aile üyesi Fransa'ya girmiştir. Bu dönemlerde gelenlerden birçoğunu İspanya ve Portekiz'deki diktatörlüklerden kaçan, bu nedenle de turist gibi gelerek iş bulduktan sonra yasal hale gelen kaçak göçmenler oluşturmaktaydı.¹³⁷ Federal Almanya yabancı işgücü göçü sürecine sonradan dahil olmuştur. Federal Almanya özellikle, "misafir işçi" sistemini son derece gelişkin bir devlet istihdam aygıtı aracılığıyla organize ederek kendine özgü bir örnek oluşturmuştur.

Federal Almanya, 1950'lerin sonlarından itibaren çeşitli çevre ülkelerin hükümetleriyle yaptığı ikili anlaşmalar çerçevesinde, bu ülkelerde işçi alımı ofisleri kurmuştur. Bu ülkeler arasında İtalya, Yunanistan, Türkiye, Fas, Portekiz, Tunus ve Yugoslavya yer almaktaydı.¹³⁸ Federal Almanya'da istihdam edilen yabancı işçilerin sayısı 1956'da 95.000'den 1966'da 1.3 milyona, 1973'de 2.6 milyona yükselmiştir.¹³⁹ Federal Almanya'ya giden yabancı işçiler arasında yer alan Türkler'in sayısı da 1961 yılında 6.700 kişi (yabancı nüfusun %1'i) iken 1987'de 1.530.700 kişiye (yabancı nüfusun %34,3'ü) çıkmıştır.¹⁴⁰

Federal Almanya hükümeti bu işgücü göçünü geçici olarak tasarlamıştı. Ancak ailelerin birleşmesinin ve yerleşmenin önüne geçemedi. 1973 yılında Federal Almanya'nın yabancı işgücünün ülkeye girişini sistematik olarak durdurmasının ardında

¹³³ A.g.e., s. 35.

¹³⁴ A.g.e., s. 37.

¹³⁵ Stephen Castels, Mark J. Miller, a.g.e., s. 68.

¹³⁶ A.g.e., s. 70.

¹³⁷ A.g.e.

¹³⁸ A.g.e., s.71.

¹³⁹ A.g.e.

¹⁴⁰ Stephen Castles ve G. Kosack'dan aktaran Nermin Abadan Unat, a.g.e., s.37.

petrol krizinin yanısıra ailelerin birleşmesiyle birlikte, bunun geçici değil fakat sürekli bir göç olduğunun anlaşılması ve bunun da yüksek bir sosyal bedelinin olduğunun farkına varılması yatmaktaydı. İşgücü alımı sona erdikten sonra Federal Almanya hükümeti ülkesine geri dönmek isteyen göçmenleri teşvik etmek amacıyla 1983 yılında “yabancıların dönüşlerini özendirme” yasasını yürürlüğe koymuştur.¹⁴¹

3.2.1.2. Sömürgelerden Merkeze Yönelik Göç

II. Dünya savaşı sonrasında, günümüz dünyasına etkisini taşıyan bir başka göç akımı da eski sömürgelerden metropollere yönelik göçtü. Eski sömürgelerden göç İngiltere, Fransa ve Hollanda açısından önem taşımaktaydı. İngiltere’ye 1946-1959 yılları arasında geleneksel yedek işgücü sağlayıcısı İrlanda’dan 350.000 kişilik net bir göç gerçekleşmiştir.¹⁴² İrlandalılar İngiltere’ye aileleriyle birlikte yerleşmiş ve oy hakkı da dahil olmak üzere tüm yurttaşlık haklarından yararlanabilmişlerdi. Karayipler’den, Hindistan’dan ve Afrika’dan, 1945’den sonra başlayıp ve 1950’ler boyunca artarak devam eden göç akımı neticesinde 1951 yılında 218.000, 1961 yılında 541.000 kişi İngiltere’ye gelmişti.¹⁴³ 1962 yılındaki *Commonwealth* Göçmen Yasası’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte bu yasanın getirdiği sınırlamalar nedeniyle bu bölgelerden kaynaklanan göç hemen hemen durmuştur. Buna rağmen özellikle aile birleşmeleri nedeniyle göç kısmen devam etmiş ve nihai olarak 1971 yılındaki Göçmen Yasası ile kısıtlamalar arttırılmıştır. 1981 yılındaki Uyruluk Yasası’ndan sonra gelenleri kapsamamakla birlikte, daha önce gelip yerleşmiş olan Afrika, Karayipler ve Asya kökenli göçmenler ve çocukları resmi olarak yurttaşlık haklarından yararlanmaktadır. Bu göçmenlerin azınlık statüleri yabancı olarak tanımlanmalarından değil geniş çapta uygulanan kurumsal ve enformel ayrımcılıktan kaynaklanmaktadır.¹⁴⁴ Birçok göçmen nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştırılmaktadır. Şehirlerde belli bölgelerde yaşamaya dolaylı olarak zorlanmaktadırlar. Eğitimdeki dezavantajları da onların bu konumunun devam etmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak 1970’lerden itibaren Batı Avrupa ülkelerinde azınlık toplulukları oluşmuştur.¹⁴⁵

¹⁴¹ a.g.e., s. 58.

¹⁴² Stephen Castles, Mark J. Miller, a.g.e., s. 73.

¹⁴³ A.g.e.

¹⁴⁴ A.g.e.

¹⁴⁵ A.g.e.

Fransa da Güney Avrupa ülkelerinin yanısıra eski sömürgelerinden büyük ölçekte göçlere maruz kalmıştır. 1970 yılına kadar 600.000 Cezayirli, 140.000 Faslı ve 90.000 Tunuslu Fransa'ya gelmiştir. Ayrıca eski Batı Afrika sömürgeleri olan Senegal, Mali ve Moritanya'dan da çok sayıda Siyah işçi gelmiştir.¹⁴⁶ Göçmenlerin çoğu Fransız yurttaşlığına direkt olarak geçebildikleri bir dönemde gelmişlerdir. Diğerleri ise daha sonraları tercihli göç düzenlemeleri ile ya da yasadışı yollardan göç etmişlerdir. Cezayir hükümeti ile Fransız hükümeti arasındaki ikili anlaşmaya bağlı olarak Cezayirli göçmenlere ayrı bir statü tanınırken, Fas ve Tunus'dan gelenler Ulusal Göçmen Ofisi tarafından ülkeye kabul edilmişlerdir.¹⁴⁷ Avrupalı olmayan göçmenler Fransa'da işgücü piyasasının en altındaki işlerde ve aşırı derecede sömürülerek çalıştırıldılar. Yerleşim bölgeleri bakımından İngiltere'de olduğu gibi bir ayrımla karşı karşıyaydılar. Öte yandan yoksulluğun da bir göstergesi olarak göçmenlerin yaşadıkları yerler *bidonvilles* adıyla anılan gecekondü bölgeleri olarak şekillenmiştir. Aşırı sağ gruplardan göçmenlere yönelik saldırılar da bu dönemlerden itibaren başlamıştır.¹⁴⁸

1945-1973 yılları arasında Avrupa'ya yönelik olarak gerçekleşen göçlerin ortak bir noktası hem işçiler hem işverenler hem de hükümetler bakımından bu göçleri yaratan nedenlerin ekonomik oluşuydu.¹⁴⁹ Sömürgelerden sömürgeci ülkelere yönelik göçte de hükümetlerin eski sömürgeleriyle kurulmuş olan bağların devam ettirilmesini isteme gibi politik faktörlerin yanında temel etken yine ekonomik nedenler olmuştur.¹⁵⁰

İşgücü göçünün, göçmen alan ülkelerin ekonomisine ne ölçüde katkısı olduğuna ilişkin olarak ekonomistler tartışmaktadır. Ancak verilere göre en yüksek işgücü akımına uğrayan ülkeler olan Federal Almanya Cumhuriyeti, İsviçre, Fransa ve Avustralya, 1945-1973 yılları arasında en yüksek büyüme oranlarına sahip olmuşlardır.¹⁵¹

Sömürgelerden gelen göçmenler 'misafir işçi' sistemiyle gelen göçmenlere göre daha avantajlı durumda gözükmektedirler. Ne de olsa geldiklerinde sömürgeci ülkenin yurttaşları olarak birtakım ayrıcalıklara sahiptiler. Misafir işçi olarak gelenler yurttaş değillerdi ve geçici olarak geldikleri varsayılıyordu. Birçok haktan da mahrumdular.

¹⁴⁶ A.g.e.

¹⁴⁷ Bu göç akımı içinde yer alanların çoğu erkekti.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 74.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 76.

¹⁵⁰ A.g.e.

¹⁵¹ A.g.e., s. 77.

Öte yandan hem eski sömürgelerden gelenler, hem de Avrupa'nın çevre ülkelerinden gelenler açısından göçün sonuçlarına ilişkin ortak noktalardan da söz etmek mümkündür. Her iki grup da düşük nitelik isteyen işlerde yoğunlaşmaktaydılar. Her iki grup da sosyal koşullar ve eğitimdeki dezavantajları açısından aynı durumdaydılar. Barınma koşullarının düşük standartları ve 'yerli' olandan ayrı bölgelere yerleşme her iki grubun da zamanla marjinalleşmesine ve giderek etnik azınlık grupları haline gelmelerine yol açmıştır.

Kapitalizmin 1970'lerden itibaren içine girdiği yeniden yapılanma sürecinde hizmet sektörü genişlemiş, sanayi üretimindeki emek gücüne yönelik talep azalmıştır. Sermaye az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Çalışma saatlerinin esnekleşmesi, işgücünün toplumsal cinsiyet, etnisite, ırk temelinde ayrışarak belli sektörlere yoğunlaşması gibi dönüşümler yaşanmıştır. Bu yeniden yapılanma döneminde Batı Avrupa ülkelerinde işgücüne yönelik talep azalmıştır. Bu nedenle de özellikle 1990 sonrasında yaşanan göçlerde daha farklı eğilimler gözlenmektedir. 1990'da Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından küreselleşmeyle birlikte göç hareketlerinde yaşanan değişimler bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen kitlesel göç akımından sonra uzunca bir süre bu ölçüde kitlesel uluslararası göçler meydana gelmemiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte değişen dengeler yine Batı Avrupa'yı yakından etkileyen nüfus hareketlerine neden olmuştur. Bu nüfus hareketleri mülteci ve sığınmacı dalgası ve yasadışı göç başlıkları altında ele alınacaktır.

3.2.2.1. Mülteci ve Sığınmacı Dalgası

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünya üzerindeki güç dengesinin bozulması pek çok yerde etnik çatışmalara, yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin yol açtığı en önemli sonuçlardan birisi de sığınmacı ve mülteci sayısındaki artış olmuştur.

1989-1991 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa'da yaşananlar, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, Yugoslavya'nın parçalanması Doğu Avrupa'dan Batı'ya doğru sığınmacı hareketini yaratmıştır. Almanya, Fransa ve İsveç'in aralarında bulunduğu

pekçok Avrupa ülkesine sığınma talebinde bulunanlar bu dönemde giriş yapan göçmenler içinde en büyük kitleleri oluşturmaktaydı.¹⁵² (Bkz.: Tablo 3.2)

Tablo 3.2 Bazı OECD ülkelerine yönelik sığınmacı akını

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Avustralya	13.4	4.9	8.1	7.8	8.1	11.1	8.1	8.4	11.9	12.4
Avusturya	16.2	4.7	5.1	5.9	7.0	6.7	13.8	20.1	18.3	30.1
Belçika	17.5	26.4	14.6	11.6	12.4	11.8	22.1	35.8	42.7	24.5
Bulgaristan	0.2	-	-	0.5	0.3	0.4	0.8	1.3	1.8	2.4
Kanada	37.7	21.1	20.7	25.0	25.0	23.9	24.6	29.9	35.7	42.7
Çek Cum.	0.9	2.2	1.2	1.4	2.2	2.1	4.1	7.2	8.8	18.0
Danimarka	13.9	14.3	6.7	5.1	5.9	5.1	5.7	6.5	10.3	12.4
Finlandiya	3.6	2.0	0.8	0.8	0.7	1.0	1.3	3.1	3.2	1.7
Fransa	28.9	27.6	26.0	20.4	17.4	21.4	22.4	30.9	38.7	47.3
Almanya	438.2	322.6	127.2	127.9	116.4	104.4	98.6	95.1	78.6	88.4
Yunanistan	2.0	0.8	1.3	1.4	1.6	4.4	2.6	1.5	3.1	5.5
Macaristan	0.9	0.7	0.4	0.6	0.7	1.1	7.4	11.5	7.8	9.6
İrlanda	-	0.1	0.4	0.4	1.2	3.9	4.6	7.7	10.9	10.3
İtalya	2.6	1.3	1.8	1.7	0.7	1.9	11.1	33.4	24.5	9.8
Japonya	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.4
Lüksemburg	0.1	0.2	0.2	0.2	0.3	0.4	1.6	2.9	0.6	0.7
Hollanda	20.3	35.4	52.6	29.3	22.9	34.4	45.2	42.6	43.9	32.6
Y. Zelanda	0.8	0.4	0.4	0.7	1.3	1.5	2.0	1.5	1.4	1.7
Norveç	5.2	12.9	3.4	1.5	1.8	2.3	8.5	10.2	10.8	14.8
Polonya	0.6	0.8	0.6	0.8	3.2	3.5	3.4	3.0	4.4	4.5
Portekiz	0.5	1.7	0.6	0.3	0.2	0.3	0.3	0.3	0.2	0.2
Romanya	0.8	-	-	-	0.6	1.4	1.2	1.7	1.4	2.4
Slovak Cum.	0.1	0.1	0.1	0.4	0.4	0.7	0.5	0.9	1.5	8.2
İspanya	11.7	12.6	12.0	5.7	4.7	5.0	6.8	8.4	7.9	9.2
İsveç	84.0	37.6	18.6	9.0	5.8	9.6	12.5	11.2	16.3	23.5
İsviçre	18.0	24.7	16.1	17.0	18.0	24.0	41.3	46.1	17.6	20.8
İngiltere	32.3	28.0	42.2	55.0	37.0	41.5	58.0	91.2	98.9	92.0
ABD	145.5	200.4	202.4	208.2	150.0	73.1	50.3	45.8	57.0	86.4
AB Toplam*	672.0	515.4	310.0	274.9	234.1	251.8	306.7	390.9	398.1	388.1
OECD Ülkeleri Toplam**	896.1	783.6	563.6	538.8	445.8	397.2	459.1	558.5	558.4	612.3

*1994 (dahil) yılına kadar AB Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İngiltere'yi içermektedir. 1995'den itibaren Avusturya, Finlandiya ve İsveç de AB'ye dahil edilmiştir.

**Sadece yukarıda anılan ülkeleri içermektedir.

¹⁵² A.g.e., s. 88.

Kaynak: Organisation for Economic Co-operation and Development, **Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration**, Annual Report, 2002, s. 293.

Avrupa'daki OECD ülkelerine yönelen sığınmacı sayısı 1981'de 118.000 kişi iken, 1992'de bu rakam 695.000 kişiye yükselmiştir. Almanya'ya yönelik sığınmacı sayısındaki artış Avrupa'daki en yüksek artışa işaret etmekteydi. Almanya'ya 1981 yılında 49.000 kişi sığınma talebinde bulunmuşken, 1992 yılında bu rakam 438.200 kişiye çıkmıştır.¹⁵³ 1992 yılında sığınmacı sayısındaki hızlı artışın nedeni Yugoslavya'nın çözülmesi ve Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşanan değişimlerdir. 1992 yılında Almanya'ya giriş yapan sığınmacıların %28'ini eski Yugoslavya'dan gelenler, %24'ünü de Romanya'dan gelenler oluşturmaktaydı.¹⁵⁴

Bu dönemde gelen çok sayıdaki sığınmacı Avrupa'nın sığınma ve mülteci politikaları konusunda yeni tartışmalara yol açtı. Ekonomik nedenlerle göç edenlerin bir kısmının göçmen politikalarının kısıtlamalarından kurtulmak için sığınmacı olarak giriş yapmaya çalıştığı düşünülmekteydi. Bu nedenle sığınma taleplerinin daha sıkı bir şekilde denetlenmesine ve aynı kişinin talebi bir ülkede reddedildikten sonra diğer bir ülkeye başvurmasının engellenmesine yönelik olarak Fransa, Belçika, Lüksemburg, İspanya, Portekiz, Hollanda, Almanya, Avusturya ve İngiltere'yi içeren uluslararası anlaşmalar uygulanmaya başlandı. Bu uygulamalar sığınma talepleri konusunda gerçekten de caydırıcı olmuştur, ancak gerçek sığınmacı-mülteciler için de sürecin güçleşmesine yol açmıştır.

Sovyet Bloğu'nun çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan diğer bir nüfus hareketi de eski Sovyetler Birliği'nden ve Doğu Avrupa ülkelerinden Almanya'ya etnik Almanların¹⁵⁵ göçü idi. Eski Sovyetler Birliği'nden, Romanya'dan ve Polonya'dan

¹⁵³ A.g.e.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 89.

¹⁵⁵ Almanlar, kendi soylarından gelen ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin sınırları dışında yaşayan soydaşlarını "Aussiedler" olarak adlandırmaktadırlar. Bu kimseler Almanya'da doğmamışlardır, fakat etnik olarak Alman'dırlar. 13. yüzyıldan itibaren çeşitli Orta Avrupa ülkeleri, Baltık ülkeleri ve eski Sovyet topraklarında yerleşmiş bulunmaktadırlar. Alman Anayasası'nda (Basic Law 116) hukuki statü olarak Alman şöyle tanımlanıyordu: 'Anayasa karşısında Alman yurttaşlığına sahip herkes ya da 31 Aralık 1937 tarihindeki haliyle Alman Reich topraklarına, Alman halkına üye bir mülteci ya da sürgün olarak kabul edilen kişiler ya da bu kişilerin eşleri veya soylarından gelenler'. (William Rogers Brubaker, "Immigration, Citizenship,...", s.332.)

Etnik Almanlar, ülkeye yeniden yerleşme hakkına sahiptirler ve geldikleri andan itibaren otomatik olarak yurttaşlığa hak kazanmaktadırlar. 1913'de kabul edilen ve 1999'a kadar hiçbir değişikliğe uğramayan yurttaşlık yasasının oluşturulmasında, o dönemde Kaiserreich'de oturan çok sayıdaki Yahudi ve Polonyalı'nın Alman yurttaşı olmasının önüne geçmek hedeflenmişti. (Benhabib, a.g.e., s. 726) Federal Almanya'nın yurttaşlık anlayışında etnik köken önemli bir kriterdi. Bu tartışmalara ileriki bölümlerde daha detaylı olarak yer verilecektir.

700.000 etnik Alman Almanya'ya gelmiştir. Almanya'daki 2 milyon kişi bu kategoride Alman yurttaşlığını edinmiştir.¹⁵⁶

Toplam mülteci sayısı ile kıyaslandığında Batı Avrupa ülkelerine yönelik mülteci-sığınmacı akınının gerçekte mülteci akımının çok küçük bir bölüm olduğu görülmektedir. Aslında etnik çatışma, savaş, çevresel felaket vs. gibi etkenlerin yol açtığı kitlesel mülteci hareketleri olayın meydana geldiği ülkenin civarındaki bölge ülkelere yönelik olmaktadır. Bu nedenle de Batı Avrupa bu hareketlerden çok az etkilenmektedir. Buna rağmen mültecilerin varlığı toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak Batı Avrupa ülkelerinde önemli sorunlara yol açmaktadır. Bu sebeple Batı Avrupa ülkelerinde, bu hareketlerin önünü kesmek için sıkı önlemler alınmaktadır.

Mülteci hareketlerinden en çok Güney yarımkürenin yoksul ülkeleri etkilenmektedir. Dünya üzerinde en çok mülteci hareketlerinin gerçekleştiği kıtalar Asya ve Afrika'dır. Afganistan, Irak, Burundi, Sudan, Somali, Angola en fazla mülteci akımına sahne olan ülkelerdir.¹⁵⁷

3.2.2.2. Yasadışı Göç Dalgası

Yasadışı göç olgusu aslında devletlerin sınır kontrolü yapmaya başlamaları kadar eskidir. 1880'lerden itibaren devletler ülkelere yönelik göçü kontrol altına almak için sınırlardan girişlerde çeşitli kriterlere göre sınırlamalar getirmişlerdir.¹⁵⁸ Bu kontrollerin uygulamaya girmesinden itibaren de her zaman gerekli prosedürleri tamamlamadan, gizlice sınırlardan geçmeye çalışan yabancılar olmuştur. Bazı hükümetler bu duruma kendi ekonomilerinin ihtiyaçları gereği göz yumarken, bazıları geçişleri daha sıkı kontrol etme yönünde adımlar atmışlardır. Bazıları yasadışı yollardan göç edenleri kayıt altına alabilmek için çeşitli dönemlerde aflar çıkartırken, bazı hükümetler bu politikaları bir çeşit yasadışı göçü teşvik aracı olarak görerek bu yönde uygulamalara gitmeyerek yasadışı göçmenleri sınır dışı etme yoluna gitmişlerdir.

Sınırlardaki kontrollerin artmasına, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında işbirliği yaparak Avrupa dışından gelen göçmenlere karşı ortak tavır almasına ve bir çeşit

¹⁵⁶ International Organization for Migration, a.g.e., s. 44.

¹⁵⁷ A.g.e., s. 312.

¹⁵⁸ Stephen Castles, Mark J. Miller, a.g.e., s. 96.

“Avrupa Kalesi”¹⁵⁹ yaratmalarına rağmen paradoksal bir biçimde illegal göç artmaktadır. Yasadışı göç, içerisinde insan kaçakçılarının ve uluslararası çapta örgütlenen suç organizasyonlarının da yer aldığı, binlerce doların döndüğü bir sektör haline gelmiştir.

Yasadışı göçe karşı alınacak tavır konusunda iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, sınırlardaki güvenlik önlemlerinin artırılmasını, kontrollerin sıkılaştırılmasını savunurken; diğer eğilim ise, yasadışı göçün asıl kökeninde yatan sebep olarak Kuzey-Güney arasındaki gelir uçurumunu görerek bunun giderilmesine yönelik çeşitli önlemler alınması gerektiğini savunmaktadır.

Her yıl AB’ye 500.000 göçmenin yasadışı yollardan girdiği tahmin edilmektedir.¹⁶⁰ UNICEF’in raporuna göre de her yıl, çoğunlukla Balkanlar’dan yaklaşık 120.000 kadın ve çocuk insan ticaretiyle uğraşanların eline düşmektedir. 1990’lardan sonra eski Sovyetler Birliği, Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ve Balkanlar derin toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlere uğramıştır. Bu değişim süreci halen devam etmektedir. Son olarak 1 Mayıs 2004 tarihinde Orta ve Doğu Avrupa’dan AB’ye aday ülkelerin AB üyesi olmasıyla yeni bir sürece girilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Schengen Anlaşması’nın 1995 yılında yürürlüğe girmesiyle Schengen üyesi AB ülkeleri arasında sınır kontrolleri kaldırılmıştır. AB üyesi ülkelerin yurttaşları yalnızca kimlikleri aracılığıyla, herhangi bir vizeye ihtiyaç duymadan bir sınırdan diğerine rahatça geçebilmektedir. İngiltere gibi bazı AB üyesi ülkeler Schengen’e dahil olmayarak sınır kontrollerine ilişkin egemenlik hakkını tek başına sürdürmeye devam etmektedir. AB dışı ülkelerin yurttaşları için ise kontroller daha da artırılmıştır. Dolayısıyla AB içerisinde korunaklı bir kale yaratılmaya çalışıldığından söz etmek mümkündür.

Seyla Benhabib liberal demokrasi olduklarını iddia ettikleri sürece AB’ye üye ülkelerin hiçbirinin sınırlarını mültecilere, sığınmacılara, göçmenlere ve yabancı işçilere tamamen kapatamayacaklarını belirtmektedir. Ancak yine tam da aynı nedenle (*liberal demokrasi olmaları nedeniyle, b.n.*), hiçbir egemen liberal demokrasinin göç ve bütünleşme politikalarını tanımlama hakkını kaybetmeyeceğini belirtmektedir. (Benhabib, a.g.e., s. 713.)

¹⁶⁰ International Organization for Migration, a.g.e., s. 314.

¹⁶¹ 1 Mayıs 2004 tarihinde AB bünyesine on ülkeyi daha katarak üye sayısını 25’e çıkarmış ve Rusya’ya komşu olmuştur. 2004’de Birliğe kabul edilen Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya’nın katılımıyla AB topraklarında yaşayan nüfus 455 milyona yükselmiştir. http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/05/040501_eu_enlargement.shtml, 19.06.2004.

4. ALMANYA, FRANSA VE İNGİLTERE ÖRNEKLERİNDE YURTTAŞLIK POLİTİKALARI

Bu bölümde Almanya, Fransa ve İngiltere'nin yurttaşlık ve uyrukluk yasaları tarihsel bir çerçevede ele alınacaktır. Yurttaşlık ve uyrukluk tanımı ulusal topluluğun ne kadar kapsayıcı, ne kadar dışlayıcı olduğunu belirlemektedir. Klasik göçmen ülkesi olarak kabul edilen Kanada, ABD ve Avustralya gibi ülkeler, dışarıdan gelenlerin ulusal topluluğa kabulüne daha açık bir yurttaşlık sistemine sahiptir.

Batı Avrupa'da nüfusun gözardı edilemeyecek bir bölümünü göçmenlerin oluşturduğu Almanya, Fransa ve İngiltere'de yurttaşlık ve uyrukluk tanımlarının nasıl yapıldığı aşağıdaki bölümlerde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yurttaşlık siyasi topluluğa aidiyetin bir göstergesi olarak göçmen grupların ekonomik ve siyasal taleplerini siyasal alana taşımalarında etkin ve önemli bir rol oynamaktadır. Kuşkusuz formel olarak yurttaşlık statüsüne sahip olmasalar da göçmenler, içinde yaşadıkları siyasalar üzerinde sosyo-ekonomik varlıklarıyla da etkiye bulunmaktadır. Ancak yine de yurttaşlık hakkına sahip olmak, onların toplumun diğer üyeleriyle eşit olarak kamusal alana girmelerini olanaklı hale getirmektedir.¹⁶² Bu nedenle, örneğin Almanya gibi dışarıdan gelenlere kapalı toplumlarda, göçmen grupları yurttaşlığa geçiş koşullarının kolaylaştırılması için mücadele etmektedirler.

Almanya'nın 1913'den 1990'a kadar *ius sanguinis* çerçevesinde yurttaşlığı tanımlayan yasası göçmenlerin yurttaşlığa kabulünü neredeyse imkansız kılarken, Doğu Avrupa ülkelerinde ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde yaşayan etnik Almanların Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra kolayca Alman yurttaşlığı edinmesini olanaklı hale getirmekteydi. 1990'dan sonra ise Almanya yurttaşlık yasasında *ius sanguinis* ilkesini *ius soli* ilkesiyle tamamlamıştır.

Fransa'da ise *ius soli* ilkesi çerçevesinde tanımlanan ve Fransız Devrimi'nin ilkelerini ve Fransız kültürünü benimseyen herkesi içeren bir yurttaşlık yasası mevcuttur. Bu yasa çerçevesinde göçmenler kolaylıkla Fransız yurttaşlığına geçebilmektedir. Fransa'nın göçmenlerle ilişkisinde de en önemli sorun göçmenlerin

¹⁶² Bu, pratikte her zaman gerçek anlamda eşitlik manasına gelmeyebilir. İçinde yaşadıkları toplumun yurttaşlığına kabul edilmiş olsalar bile göçmenler zaman zaman etnik köken ya da ırk yüzünden ayrımcılığa tabi tutulmaktadır. Fransa ve İngiltere'de ırk ayrımcılığı, Almanya'da yabancılara yönelik saldırılar önemli yer tutmaya devam etmektedir.

farklılıklarını eriten ve onları Fransız kültürüne asimile eden bir anlayışın hakim olmasıdır.

İngiltere’de ise yurttaşlığın zayıf bir kavram olması, uyrukluğun tanımının belirsizliğini sürdürmesi, sömürgelerden gelen göçmenlere karşı Beyaz Anglo Sakson yurttaşlığının ileri sürülmesinin yol açtığı ırkçılık probleminin artması yurttaşlığa ilişkin temel sorunlardır. Her üç ülkede de yurttaşlık yasasının çerçevesini değiştirmeye zorlayan şey göç olgusu ve göçmenlerin varlığıdır.

4.1. ALMANYA: *IUS SANGUINIS*’DEN *IUS SOLPVE*

1990’lı yıllara kadar değişmeden yürürlükte kalan 1913 tarihli *Reichs-und Staatsangehörigkeitsgesetz* başlıklı yurttaşlık yasası, Almanya’da yurttaşlığın soya bağlı olarak aktarılmasını esas almıştır. William Rogers Brubaker, Batı Avrupa’da ortaya çıkan iki ideal-tip modelden birisi olarak betimlediği Almanya modelinin *ius sanguinis* ilkesine dayalı olarak yurttaşlığın belirlendiği, topluluk merkezli, yabancı ile yurttaş arasına aşılması zor ve kalın çizgiler çeken, doğumda veya sonradan yurttaşlık edinimi konusunda kısıtlayıcı politikalar uygulayan ve bu bağlamda göçmenleri dışarıda bırakan bir model olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³ Alman yurttaşlık yasasının bu şekilde oluşturulmuş olmasının Alman ulus-devletinin oluşum süreciyle yakından ilişkisi bulunmaktadır.

Ulrich K. Preuss, Almanya’nın ulus-devletleşme sürecine geç girmesinin ve Almanya’nın tarihinde devletle ulus arasındaki karmaşık ilişkinin yurttaşlık kavramının oluşmasında belirleyici olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴ William Rogers Brubaker, Alman yurttaşlık anlayışının etnik temelde şekillenmiş olmasını Almanya’nın milliyetçilik geleneğine, ulus düşüncesinin devlet oluşmadan ortaya çıkmış olmasına bağlamaktadır.¹⁶⁵ Nergis Canefe ise 1871 yılında gerçekleşen Alman ulusu birliğinin ideolojik yönden sorunlu oluşunun izlerinin, pekçok yönden II. Dünya Savaşı sonrası Almanya(ların)’da ve birleşmeden sonraki Almanya’da devam ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁶

1871 yılında modern Alman ulus-devleti Bismark tarafından kurulduğunda, Almanca konuşan tüm topluluklar bu yeni kurulan devletin sınırları içerisinde yer

¹⁶³ William Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood...*

¹⁶⁴ Ulrich Preuss, “Citizenship and the German Nation”, *Citizenship Studies*, C:7, No:1, 2003, s.37.

¹⁶⁵ William Rogers Brubaker, “Immigration, Citizenship and...”, s. 317.

¹⁶⁶ Nergis Canefe, *a.g.e.*, s. 521.

almamaktaydı. Öte yandan Alman ulus-devletinin sınırları içerisinde yaşayan ve 1910 yılına kadar sayıları 1.3 milyonu bulan, ağırlıklı olarak Yahudiler ve Polonyalılardan oluşan yabancı işgücünün varlığı Alman ulusunun homojenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktaydı.¹⁶⁷ 1913 tarihli yurttaşlık yasası da bu nedenle bu göçmenleri dışarıda bırakmak ve etnik ve kültürel olarak saf Alman ulusunu korumak amacıyla oluşturulmuştur.

1946 yılında Almanya'nın bölünmesi, Federal Alman Cumhuriyeti'nin en önemli amacının Doğu Almanya ile yeniden birleşmek olarak şekillenmesine yol açmıştır. Doğu Almanya ile birleşme idealinin yanısıra Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Polonya ile Almanya arasında 1937'de çizilen sınırı tanımadığını ilan etmesi yurttaşlık yasasının, sınırların dışında kalan Almanları içerecek şekilde yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. 1913 tarihli yurttaşlık yasası Alman Anayasası (Basic Law) 116. maddesi ile tamamlanmıştır. Buna göre Alman şöyle tanımlanıyordu: 'Anayasa karşısında Alman yurttaşlığına sahip herkes ya da 31 Aralık 1937 tarihindeki sınırlar içinde kalan Alman *Reich* topraklarına, Alman halkına üye bir mülteci ya da sürgün olarak kabul edilen kişiler ya da bu kişilerin eşleri veya soylarından gelenler'.¹⁶⁸ 1990 yılında iki Almanya birleşinceye kadar hem toprak hem de nüfus yönünden Alman ulus-devleti problemliydi. 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaşanan işgücü göçü ise bu problemlere bir de göçmenlerin varlığını eklemiştir.

Almanya, savaş sonrasında ekonominin canlanması için yabancı işgücünden yararlanma yoluna gitmiştir. 1955 yılında ilk olarak İtalya'dan geçici işçi alımıyla başlayan süreç, 1960 yılında İspanya ve Yunanistan, 1961 yılında Türkiye ve daha sonra Yugoslavya'dan işçi göçüyle genişleyerek devam etmiştir. Önceleri Alman sanayicilerin girişimiyle başlayan işgücü alımı daha sonra ikili anlaşmalar çerçevesinde hükümet tarafından, işgücü alınan ülkede kurulan işgücü büroları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 1973 yılına gelindiğinde Almanya'da 2.6 milyon yabancı işçi bulunmaktaydı.¹⁶⁹ Aynı yıl petrol kriziyle birlikte yabancı işçi alımı durdurulmuştur. Almanya 'misafir işçi' sistemini geçici işgücü olarak planlamıştı, ancak 1973 yılının

---

¹⁶⁷ Green, a.g.e., s. 108.

¹⁶⁸ A.g.e.

¹⁶⁹ Canefe, a.g.e., s.522-23.

ardından da aile birleşmeleriyle bir yandan göçmen sayısı artarken diğer yandan da göçmenler giderek yerleşik hale gelmişlerdir.

Tablo 4.1 1980-2003 yılları arasında Almanya’da yaşayan yabancı nüfus*

Yıl	Toplam (bin)	Erkek (bin)	Kadın (bin)
1980	4 453.3	2 619.2	1 834.1
1981	4 629.7	2 710.2	1 919.5
1982	4 666.9	2 709.0	1 957.9
1983	4 534.9	2 609.5	1 925.3
1984	4 363.6	2 499.5	1 864.1
1985	4 378.9	2 504.9	1 874.1
1986	4 512.7	2 576.7	1 936.0
1987**	4 240.5	2 341.9	1 898.6
1988**	4 489.1	2 467.0	2 022.1
1989**	4 845.9	2 666.5	2 179.1
1990	5 342.5	3 011.8	2 330.7
1991	5 882.3	3 340.9	2 541.4
1992	6 495.8	3 719.7	2 776.1
1993	6 878.1	3 921.5	2 956.6
1994	6 990.5	3 945.1	3 045.5
1995	7 173.9	4 024.4	3 149.5
1996	7 314.0	4 078.3	3 235.8
1997	7 365.8	4 077.0	3 288.9
1998	7 319.6	4 025.9	3 293.7
1999	7 343.6	4 011.9	3 331.7
2000	7 296.8	3 959.3	3 337.5
2001	7 318.6	3 948.4	3 370.2
2002	7 335.5	3 926.7	3 408.9
2003	7 334.8	3 894.7	3 440.1

*Yabancılar hakkındaki bu veriler merkezi kayıtlardan alınmıştır. 1980-1990: Eski Federal Alman Cumhuriyeti toprakları; 1991’den itibaren: Almanya baz alınmıştır.

** Rakamlar 25 Mayıs 1987 tarihli nüfus sayımına göre ayarlanmıştır.

Kaynak: Federal Statistical Office Germany, <http://www.destatis.de>, 18.05.2004.

Almanya, bugün de AB’de göçmen sayısının en yüksek olduğu ülkedir. Resmi makamlar tarafından Almanya’nın bir ‘göçmen ülkesi’ olduğu uzun yıllar boyunca inkar edilmiş olsa da rakamlar ‘*de facto*’ olarak Almanya’nın bir göçmen ülkesi olduğunu göstermektedir. 1990’ların ikinci yarısına kadar sürekli artan yabancıların sayısı 1996’dan itibaren 7.3 milyon kişi civarında sabitlenmiştir. Bu rakam toplam nüfusun % 9’una denk düşmektedir.¹⁷⁰ Tablo 4.1 Almanya’da yaşayan yabancıların sayısının 1980 – 2003 yılları arasında cinsiyete göre dağılımını göstermektedir.

Almanya’da yaşayan yabancı nüfus içinde en büyük toplulukları oluşturanlar % 27.4’lük oran ile Türkiye’den gelenler, % 9.1’lik oran ile eski Yugoslavya yurttaşları, % 8.5’lik oran ile İtalyanlar ve % 5’lik oran ile Yunanistan yurttaşlarıdır.¹⁷¹ Bu göçmenlerin dışında yabancı kategorisinin altında Avusturya ve Polonya’dan gelmiş göçmenler bulunmaktadır. Tüm yabancıların % 25.1’i AB üyesi ülkelere gelen kişilerden oluşmaktadır.¹⁷² Tablo 4.2’de 2000 – 2002 yılları arasında Almanya nüfusu ve bu nüfus içinde yabancıların sayısı, milliyetlerine göre dağılımla birlikte görülmektedir.

Yabancıların önemli bir kısmı Almanya’da uzun bir süredir yaşamaktadır. Yapılmış olan bir araştırmaya göre, 1997 yılı sonunda yabancıların yaklaşık % 30’u yirmi yıl veya daha fazla, % 40’ı en az onbeş yıl ve yaklaşık % 50’si on yıldan fazla bir zamandır Almanya’da yaşamaktadır.¹⁷³ Göçmenlerin büyük bir kısmının uzun yıllardır Almanya’da yaşıyor olması Almanya’nın yurttaşlık politikasında içkin olan, “*ius sanguinis*” ilkesinin yol açtığı çelişkinin daha da derinleşmesine yol açmaktadır.

---

¹⁷⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development, **Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration**, Annual Report, 2002, s. 182.

¹⁷¹ A.g.e.

¹⁷² Hailbronner, a.g.m., s. 121.

¹⁷³ Hailbronner, a.g.e., s. 121.

Tablo 4.2 Almanya’da yabancı nüfusun milliyete göre dağılımı (bin)

Özellik	2000	2001	2002
31Aralık tarihinde yerleşik nüfus	82 259.5	82 440.3	82 536.7
Alman	74 992.0	75 122.1	75 188.7
Yabancı	7 267.6	7 318.2	7 348.0
Yabancı Nüfusun Bileşenleri			
Türkiye	1 998.5	1 947.9	1 912.2
Yugoslavya*	662.5	627.5	591.5
	619.1	616.3	609.8
Yunanistan	365.4	362.7	359.4
Bosna Hersek	156.3	159.0	163.8
Polonya	301.4	310.4	317.6
Hırvatistan	216.8	223.8	231.0
Avusturya	187.7	189.0	189.3
ABD	113.6	113.5	112.9
Makedonya	51.8	56.0	58.3
Slovenya	18.8	19.4	20.6

*Sırbistan-Karadağ

Kaynak: Federal Statistical Office Germany, <http://www.destatis.de>, 18.05.2004.

1913 tarihli yurttaşlık yasasına göre, yurttaşlığın açık bir şekilde “etnik kökene dayalı olarak kazanılması” ifadesinin yer alıyor olması, Almanya’daki göçmenlerin siyasi topluluktan dışlanmalarına yol açmıştır. Özellikle ikinci kuşak göçmenler açısından bu sorun daha belirgin bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Almanya’da doğup büyümelerine, orada eğitim görmelerine, Almanca konuşmalarına (hatta çoğu kez yalnızca bu dili konuşmalarına) rağmen göçmenler doğumdan itibaren Alman yurttaşlığını edinemediktedirler. Hatta 1990’lı yıllarda yapılan değişikliklere kadar ikinci kuşak göçmenlerin yurttaş olmalarını kolaylaştırıcı hiçbir hüküm yurttaşlık

yasasında yer almamaktaydı. İkinci kuşak göçmenlerin, eğer Alman yurttaşlığına geçmek isterlerse yurttaşlığa geçiş için gerekli olan koşulları yerine getirmiş olmak suretiyle, birinci kuşak göçmenlerle aynı prosedürlere tabi tutularak daha sonradan yurttaşlığa geçmeleri mümkün olmaktadır. Bunun koşulları arasında on yıl boyunca yasal göçmenlik statüsünde ikamet etmiş olmak, herhangi bir suçtan hüküm giymemiş olmak, önceki yurttaşlığından vazgeçmek ve caydırıcı derecede yüksek olan yurttaşlığa geçiş harcını¹⁷⁴ ödemek yer almaktadır. Ayrıca eyalet bazında başvuruların değerlendirilmesinde devlet organlarına geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. 1977 yılında Federal hükümet yurttaşlığa geçiş için gerekli koşulları içeren geniş kapsamlı, ‘bağlayıcı olmayan’ bir rehber hazırlamıştır. Bu rehberin ikinci bölümünde ‘Federal Almanya Cumhuriyeti’nin göçmen ülkesi olmadığı ve göçmenleri yurttaşlığa kabul etme yoluyla yurttaşlarının sayısını arttırmayı hedeflemediği’ belirtilmiştir.¹⁷⁵ Yine aynı rehber ile eyalet organlarına tanınan geniş takdir yetkisi bütün koşullar yerine getirilmiş olsa bile başvuruların reddedilmesini mümkün hale getirmişti. Bunun neticesinde Almanya’da yurttaşlığa geçen yabancıların sayısı her zaman düşük olmuştur. 1970’li ve 1980’li yıllar boyunca % 0.4’ün üzerine hiç çıkmamıştır.¹⁷⁶

1990 yılında Soğuk Savaş’ın ardından Federal Almanya ile Demokratik Almanya’nın birleşmesi ile birlikte Demokratik Almanya yurttaşı olan Almanlar otomatik olarak Federal Almanya yurttaşlığına geçmişlerdir. Diğer yandan Soğuk Savaş’ın sona ermesi Polonya, Romanya ve eski Sovyetler Birliği’nden etnik Almanların Almanya’ya akın etmesine yol açmıştır. Bu dönemde milyonlarca etnik Alman Almanya’ya gelmiştir. Etnik Almanların gelip Almanya’ya yerleşmesi ve kolayca yurttaşlığa geçebilmeleri Alman yurttaşlık yasasının etnokültürel yapısındaki çelişkiyi iyice gözler önüne sermiştir. İkinci kuşak göçmenlerin, Almanya’da doğup büyümelerine ve burada eğitim görmelerine rağmen yurttaşlığa geçiş olanakları son derece kısıtlıyken, etnik Almanlar tek kelime Almanca konuşmasalar ve tümüyle Alman kültürüne yabancı olsalar dahi etnik bağ temelinde Alman yurttaşlığına kolayca kabul edilmekteydi.

Almanya’nın tamamen “*ius sanguinis*” temelinde şekillenmiş olan ve yabancıları büyük ölçüde dışlayan yurttaşlık yasası ilk olarak 9 Temmuz 1990’da

¹⁷⁴ 1993 yılından önce yurttaşlığa geçiş başvurularındaki harç miktarı 5000 DM tutarındaydı. (Green, a.g.e., s. 111.)

¹⁷⁵ Green, a.g.e., s. 110.

¹⁷⁶ Green, a.g.e., s. 106.

değişikliğe uğramıştır.¹⁷⁷ Değişiklik yapılmaya kadar geçerli olan 1913 tarihli yurttaşlık yasasına göre, yalnızca Alman bir annenin ya da Alman bir babanın çocuğu doğuştan itibaren Alman yurttaşlığına hak kazanmaktaydı.¹⁷⁸ 1991’de yürürlüğe giren Yabancılar Yasası’nın 85. ve 86. maddeleri ile yapılan değişikliklerle 16-23 yaşları arasında yerleşik göçmenler şu koşulları yerine getirerek Alman yurttaşlığına geçmeye hak kazanmışlardır: İlk olarak önceki yurttaşlığından vazgeçmek, ikinci olarak Almanya’da en az sekiz yıl yasal bir şekilde ikamet etmiş bulunmak, üçüncü olarak en az dört yılı ortaöğretimde olmak üzere altı yıl tam zamanlı eğitim görmüş olmak ve son olarak herhangi bir suça ilişkin mahkumiyeti bulunmamak.¹⁷⁹ Öte yandan aynı yasal düzenleme ile diğer yerleşik göçmenler için ise önceki yurttaşlığından vazgeçmek, en az onbeş yıl ikamet etmiş bulunmak, hiçbir suçtan mahkumiyeti bulunmamak ve kendine bakabilecek kazancı olmak koşulları gerekmektedir.¹⁸⁰ Aynı düzenleme ile yurttaşlığa geçiş için başvuru harçları da büyük oranda azaltılarak başvuruları caydırıcı faktörlerden biri ortadan kaldırılmıştır.¹⁸¹ 1993 yılında yapılan bir başka değişiklikle de başvuru için gerekli koşulları eksiksiz yerine getiren herkes yurttaşlığa kabul edilecektir.

Almanya’da 1913’den beri yürürlükte olan yurttaşlık yasasına asıl değişiklik 1999 yılında yapılan reformlarla getirilmiştir. Alman parlamentosu, *ius sanguinis* ilkesinin *ius soli* ilkesiyle tamamlandığı yeni bir yurttaşlık yasasını kabul etmiştir. Bu değişikliğin yapılmasında iki nedenden söz etmek mümkündür: birincisi Sosyal Demokratlar ve Yeşiller’den oluşan koalisyonun hükümetin başında olması, ikincisi de milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının tırmanması ve yabancılara yönelik saldırılarda büyük bir artış meydana gelmiş olmasının Alman politikacıları göçmenlerin topluma entegrasyonu konusunda tedbir almaya itmiş olmasıdır. 1999 yılında hükümet *ius soli* ve çifte yurttaşlığı benimseyen bir reform paketi önermiştir. Ancak muhalefetteki Hristiyan Demokratlar çifte yurttaşlığa karşı geniş bir kampanya düzenleyerek bunun reform paketinden çıkarılmasını sağlamışlardır. Böylelikle yasa değişikliği Alman yurttaşlık yasası açısından bir dönüm noktası sayılabilecek olan ‘*ius soli*’ prensibi ile

¹⁷⁷ Green, a.g.e., s. 105.

¹⁷⁸ 1974 yılına kadar yalnızca Alman bir babanın çocuğu Alman yurttaşlığına hak kazanmaktaydı. (Kaya, “Citizenship and the Hyphenated...”, s. 5.)

¹⁷⁹ Ausländergesetz, 86. madde.

¹⁸⁰ Ausländergesetz, 85. madde.

¹⁸¹ Yurttaşlığa geçiş için gerekli başvuru harçları 100 DM’ye indirilmiştir. (Green, a.g.e., s. 111.)

Meclis'den geçmiştir. Buna göre, 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren, Almanya'da en az 8 yıldır ikamet eden yabancı anne babadan doğan çocuklar, anavatan yurttaşlığını kaybetmeden Alman yurttaşlığına sahip olacaklardı. Ancak reşit olduklarında bu iki yurttaşlıktan birini seçmek durumunda olacaklar ve herhangi bir beyanda bulunmazlarsa 23 yaşına geldiklerinde, Alman yurttaşlığını kaybedeceklerdi. Bu yeni *ius soli* prensibinin yanısıra aynı yasa ile sonradan yurttaşlığa kabule ilişkin olarak ikamet süresinin kısaltılmasına karar verildi. Buna göre, eskiden onbeş yıl olan ikamet süresi sekiz yıla indirilmiştir.¹⁸² Almanca bilmek ve Anayasa'nın temel ilkelerine bağlı olmayı beyan etmek yine aynı düzenleme ile getirilen diğer koşullardır. Tablo 4.3 1991 – 2000 yılları arasında yurttaşlığa geçenlerin sayısını ve yüzdesini göstermektedir. 2000 yılında Alman yurttaşlığına 186.700 göçmen geçmiştir. Bunların % 44'ünü Türkler oluşturmaktadır.¹⁸³ 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren yerleşiklik sınırının sekiz yıla indirilmesi 2000 yılındaki artışta etkili olmuştur.

Tablo 4.3 Almanya'da yurttaşlığa geçiş oranları

Yıl	Yurttaşlığa Geçenler (bin)	Yabancı Nüfusa Oranı (%)
1991	141.6	2.7
1992	179.9	3.1
1993	199.4	3.1
1994	259.2	3.8
1995	313.6	4.5
1996	302.8	4.2
1997	271.8	3.7
1998	236.1	3.2
1999	64.3	0.9
2000	186.7	2.5

Kaynak: Organisation for Economic Co-operation and Development, a.g.e., s. 296

¹⁸² Benhabib, a.g.e., s. 718.

¹⁸³ Organisation for Economic Co-operation and Development, a.g.e., s. 182.

Yasal düzenlemelerle yapılan değişikliklere rağmen Alman yurttaşlığına geçiş için başvuruların sayısında çok ciddi artışların olmaması ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. Bunlardan birincisi Almanya'nın çifte yurttaşlığı kabul etmemesi sebebiyle başvuran kişinin önceki yurttaşlığından vazgeçmesi koşulunun bulunmasıdır. Ancak örneğin Almanya'da yaşayan ve Alman yurttaşlığına geçmek için Türkiye yurttaşlığından vazgeçtiğini açıklayan birçok Türk, bir kez Alman yurttaşlığına geçtikten sonra yeniden Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını geri almak için başvurmaktadır. Türkiye açısından çifte yurttaşlık, başvuru askerlik hizmetini yerine getirdiği takdirde problem yaratmamaktadır.¹⁸⁴ İkinci olarak Almanya'daki yabancıların kendilerine siyasi haklar dışında yurttaşların sahip olduğu hemen hemen tüm hakların verilmesini sağlayan denizenlik konumundan memnun olmalarıdır. Bürokratik işlemlerin uzunluğu bir diğer caydırıcı sebep olabilmektedir. Ayhan Kaya tüm bu nedenlere bir de "aşağıdan küreselleşme" olgusuyla birlikte öne çıkan diasporik kimliklerin varlığını eklemektedir:

"Diasporik koşul bağlamında 'aşağıdan küreselleşme', uluslararası göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin Alman ulus-devleti tarafından dayatılan dışlayıcı koşulları aşmalarını mümkün kılan sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik mekanizmalara girişlerinin artmasına işaret etmektedir... Bu bağlamda, geleneksel ulusal yurttaşlık söylemi günümüzün diasporik öznelere açısından doğruluğunu ve meşruiyetini yitirmektedir. Bu nedenle, bu modası geçmiş söylem çifte yurttaşlık, çoğul yurttaşlık, ulus-sonrası yurttaşlık, ulus-ötesi yurttaşlık ya da diasporik yurttaşlık gibi yeni yurttaşlık biçimlerine yerini terk etmelidir."¹⁸⁵

Yeni yurttaşlık biçimleri göçmenlerin siyasi katılımı açısından da önem taşımaktadır. Göçmenler her ne kadar kendi kimlikleri ekseninde taleplerini çeşitli biçimlerde dile getirmekte ve siyasete dolaylı yoldan katılmakta iseler de siyasi topluluğun dışında tutulmaları önemli bir meşruiyet sorununa da yol açmaktadır. Simon Green, göç olgusunun yurttaşlık yasası üzerinde bir basınç, bir siyasi gerilim yarattığını belirtmektedir. Green, Almanya'nın bazı büyük kentlerinde göçmen nüfusun toplam nüfusun % 20'sinin üzerinde olduğunu, bu durumun özellikle oy kullanan topluluk ile

¹⁸⁴ Kaya, "Citizenship and the Hyphenated..."

¹⁸⁵ A.g.e., s. 10.

yerleşik olan topluluğun örtüşmemesi ve bu iki grup arasındaki büyük fark nedeniyle giderek bir meşruiyet kaybına yol açtığını belirtmektedir.¹⁸⁶ Batı Avrupa demokrasilerinde göçmenlerin genel olarak yurttaşlık haklarının pek çoğundan – medeni, ekonomik ve sosyal haklar – yararlanabiliyor olmasına rağmen¹⁸⁷ siyasal hakların dışında tutulmaları, kendilerini doğrudan ilgilendirebilecek kararların alınmasında söz sahibi olmamaları önemli bir çelişkidir.¹⁸⁸ Seyla Benhabib’e göre, bugüne kadar yabancıların siyasi üyeliğinin önünü kesen, yurttaşların kim olduğu ve yurttaşlık erdemlerinin nelerden oluştuğuna ilişkin varsayımlar sorunludur.¹⁸⁹ Benhabib, demokrasinin kendini kavramlaştırması ile yurttaşlık edinimi arasında bir boşluk, bir eksiklik olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰ Demokrasi rıza ve aktif katılıma dayalı bir yaşam biçimi iken, yurttaşlığın pasif bir aidiyet kriteri – bir toprak parçası üzerinde doğma ve o ülkede sosyalleşme ya da bir halka etnik aidiyet gibi – çerçevesinde dağıtılıyor olması önemli bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişkinin çözülmesine ilişkin olarak Benhabib, belli bir ülkede yerleşim süresinin uzunluğu ve biçiminin, yabancıların yurttaşlık ediniminde ilk başta yer alması gereken kriter olması gerektiğini, buna ek olarak asgari düzeyde dili bilmenin ve içinde yaşanılan ülkenin yasaları ve hükümet biçimi hakkında yeterli bilgi sahibi olmanın aranabilecek diğer kriterler olabileceğini önermektedir.¹⁹¹

Ne Almanya’da, ne de diğer Batı Avrupa ülkelerinde yurttaşlığın edinilmesinde “*ius domicili*” (yerleşik olma) ilkesi henüz belirleyici bir kriter değildir.

---

¹⁸⁶ Green, a.g.e., s.106.

¹⁸⁷ Yasemin Soysal bu durumu post-national (ulus-sonrası) yurttaşlık olarak tanımlamaktadır. (Yasemin Soysal, **Limits of Citizenship...**)

¹⁸⁸ Almanya’da göçmenler, siyasi haklardan tümüyle yoksun değildirler. Bunlar arasında en önemlilerinden bir tanesi de örgütlenme özgürlükleridir. Göçmenler, kendi örgütlenmeleri aracılığıyla, içinde yaşadıkları toplumu siyasal açıdan da etkilemektedirler. Oy hakkına sahip olmamaları – ki oy hakkına sahip olmanın kendisinin de ne derece yeterli olduğu ayrı bir tartışma konusudur – tümüyle politik alanın dışına itilmeleri anlamına gelmemektedir. Ancak oy hakkının dışında tutulmalarının, tıpkı geçmişte kadınların, siyahların ve işçi sınıfının yurttaşlığın ve dolayısıyla da siyasal hakların dışında tutulmalarında olduğu gibi somut bir anlamı vardır. Bu ülkelerin demokratik yönetimlerinin meşruiyeti açısından bunun özellikle bir problem teşkil ettiğini düşünüyorum. Bu açıdan da, yurttaşlığın belirlenmesinde “*ius domicili*” (yerleşik olma) ilkesinin de günümüz koşullarında dikkate alınması gerekmektedir. Tabii ki, bunu tamamlayacak örneğin zaman sınırı gibi birtakım koşullarla birlikte.

¹⁸⁹ Benhabib, a.g.e., s. 728.

¹⁹⁰ A.g.e.

¹⁹¹ A.g.e.

4.2. FRANSA

Fransa'nın yurttaşlık yasası *ius soli* ilkesi ile *ius sanguinis* ilkesinin bir bileşimidir. 1789 Fransız Devrimi'ne kadar Fransız uyrukluğunun edinilmesi için temel koşul *ius soli* ilkesi idi. 17. yüzyıldan itibaren *ius sanguinis* ilkesinin de ayrıca kullanılmaya başlandığı görülmekle birlikte Patrick Weil, bu noktada yanılıya kapılmamak gerektiğini, *ius soli* ilkesinin bu dönemde *ius sanguinis* ilkesine üstün olduğunu belirtmektedir.¹⁹² Fransız anne babadan Fransa dışında doğan, ancak Fransa'da yaşayan çocuklar Fransız milliyetine kabul edilmeleri için kralın mektubuna ihtiyaç duyarlarken, yabancı anne babadan Fransız topraklarında doğan çocuklar böyle bir belgeye ihtiyaç duymamaktaydılar. Peter Weil bunu *ius soli* ilkesinin *ius sanguinis* ilkesine üstünlüğüne kanıt olarak sunmaktadır.¹⁹³

Yurttaşlık kavramı ile ilgili asıl değişiklikler Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. İlk olarak, 1791 Anayasası ile o zamana dek bölgeden bölgeye değişen uyruklu koşulları tektipleştirilmiştir. İkinci olarak Fransız Devrimi, Katolik olmayanların, özellikle Yahudilerin Fransız uyruğuna girmelerine imkan vermiştir. Son olarak da Fransız Devrimi modern yurttaşlık kavramıyla birlikte bireylerin ulusal egemenliğe katılımlarını sağlamıştır.¹⁹⁴ Napoleon, 1804 tarihli medeni kanun ile *ius sanguinis* ilkesini bunun yerine koymuştur. *Ius soli* ilkesi Fransa'da 1889'da III. Cumhuriyet döneminde yeniden kurulmuştur. 1993 yılında yapılan değişikliğe kadar yurttaşlık yasası pek fazla değişikliğe uğramamıştır. Yalnızca kadınların ve erkeklerin yurttaşlığa kabulünde ve yurttaşlığı aktarımında eşitlik getiren değişiklikler olmuştur.¹⁹⁵

Brubaker, Fransa'daki yurttaşlık yasasının devlet merkezli, asimilasyonist, göçmenleri kapsayıcı yönleriyle Alman modeli karşısında farklı bir model oluşturduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ 1889 yasasına göre Fransız yurttaşlığı Fransa'da yabancı anne babadan doğan, reşit olduğunda Fransa'da ikamet eden herkes yurttaş olabilmektedir. Fransız yurttaşlık modeli cumhuriyet değerlerini benimseyen tüm göçmenlere açıktır. Fransız yurttaşlığına geçiş başvurusunda bulunanların % 80 - %

¹⁹² Weil, a.g.e., s.76.

¹⁹³ Jean-François Dubost'dan aktaran Weil, a.g.e.

¹⁹⁴ A.g.e.

¹⁹⁵ A.g.e., s. 79.

¹⁹⁶ William Rogers Brubaker, "Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis", **Citizenship: Critical Concepts**, C:2, Eds. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, London: Routledge, 1998, s.325.

90'ına yurttaşlık verilmektedir.¹⁹⁷ Ancak başvurandan en az 5 yıldır Fransa'da ikamet etmek, Fransızca konuşabilmek, kendi kendine geçinebilecek durumda olmak ve başvuru sırasında Fransa'da ikamet ediyor olmak koşullarını yerine getirmesi beklenmektedir. Fransa'da ulus ortak bir dil ve kültürün paylaşılmasında değil siyasi birlikte temellenmiştir.

Fransa'daki göçmenlerin kimliklerinin ve farklılıklarının tanınması talebi 1980'li yılların başından itibaren Fransız toplumunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalarda Fransız bilim adamları, Renan'ın ulusun siyasi birliğine ilişkin konuşmasına atıfta bulunularak ulusal kimliği etkileyen krizden kurtulmaya çalışmışlardır:

“1980'lerden beri Fransız bilim adamlarının sistematik biçimde Renan'ın söylemini referans almaları rastlantı değildir. Bu durum, ulusal kimliği doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bir “kriz” atmosferinden ve bunun sonucu olarak geleneklerin ve “anıların” hatırlatılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Almanya tarafından Alsace ve Lorraine'in ilhaki konusunda geliştirilen organik bağlar argümanına bir tepki olarak, Renan siyasi ve hukuki bir ulus kavramı geliştirmişti. 1918'de Almanlar bozguna uğrayınca bölge yeniden Fransızların oldu. Asıl belirleyici Rhin ötesindeki halkla ortak dil ve dolayısıyla ortak bir kültür değil, Alsace halkını Fransa'ya yaklaştırdığı varsayılan Devrim'in siyasi deneyiydi. Demek ki ulusal bilinci doğuran dilsel bir kimlik (nesnel olma iddiası taşıyan) değil, Max Weber'in düşüncesiyle söyleyecek olursak, siyasi bir özdeşleşmedir (öznel). Bugün söz konusu olan tabii artık ulusun teritoryal tanımı değil, kimliğidir. Renan'ın konferansı, etnik ya da dini kimliklerin dışı durumlarına (Fransa'da ya da başka yerlerde) karşı bir tepki olarak Fransız kamusal ve bilimsel tartışmalarının içine yeniden sokulmuştur.”¹⁹⁸

Fransa'nın yurttaşlık yasasına göre Fransa'da doğan yabancıların Fransa'da doğan çocukları otomatik olarak Fransız yurttaşlığına hak kazanmaktadır. Diğer taraftan Fransa'nın yurttaşlık anlayışında etnik kimliklere yer yoktur. Fransız yurttaşlığına geçen herkesten Cumhuriyetin evrensel değerlerini benimsemesini beklemektedir. Ancak Fransız cumhuriyetçiliğinin bu katı tutumu özellikle genç kuşak göçmenler arasında

¹⁹⁷ Weil, a.g.e., s. 80.

¹⁹⁸ Riva Kastoryano, **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim, 2000, s. 63-64.

asimilasyona direnen ve farklılıklarını vurgulamak için kendilerini 'Beur' olarak adlandıran bir grubun varlığına yol açmıştır. Bu gençlerin Fransız siyaseti açısından önemli bir oy potansiyeli teşkil ettiklerini de belirtmek gerekmektedir. 'Beur', verlan dilinde¹⁹⁹ 'arabe' sözcüğünün okunuşudur. Fransa'da dini ve etnik kimliklerin siyasi temeldeki ulus ve yurttaşlık anlayışı çerçevesindeki inkarı kaçınılmaz bir biçimde asimilasyonla ilintilidir.

Çifte *ius soli* prensibi gereği otomatik olarak göçmenlerin çocuklarına yurttaşlık hakkı kazandıran yasal düzenleme 1993 ve 1998 yıllarındaki değişikliklerle 'isteğe bağlı' hale getirilmiştir. 1993 yılında yapılan değişiklikle ikinci kuşak göçmenlere otomatik olarak yurttaşlık verilmesine son verilmiştir. 1993 ile son değişikliklerin yapıldığı 1998 tarihleri arasında, Fransa'da doğan ikinci kuşak yabancıların 16-21 yaşları arasında Fransız olmak istediklerini bildirmeleri ve bu taleplerini dile getirdiklerinde en az 5 yıldır Fransa'da yaşıyor olduklarını ispatlamaları gerekmektedir. 1998 yılında yapılan ikinci bir değişiklikle 1993 öncesindeki bazı düzenlemeler yeniden getirildi. Buna göre ikinci kuşak göçmenler 13 yaşında ebeveyninin rızasıyla, 16 yaşında kendi isteğiyle yurttaş olma hakkına sahiptir. İkinci kuşak göçmenler, 18 yaşında bu haklarından feragat etmek istediklerini bildirmezlerse otomatik olarak Fransız yurttaşlığına geçeceklerdir.

Tablo 4.4 Fransa'daki yerleşik yabancı nüfusun milliyete göre dağılımını göstermektedir. 1999 nüfus sayımına göre Fransa'da yerleşik yabancı nüfus 3.26 milyondur. Bir önceki nüfus sayımına göre yabancı nüfusun azaldığı tabloda görülmektedir. Ancak bu azalmanın temel nedeni yurttaşlığa geçişlerdir. Fransa'daki yabancı nüfusun % 17'sini Portekizliler, % 15.5'ini Faslılar ve % 14.6'sını Cezayirliiler oluşturmaktadır. Bu üç grubu her biri yaklaşık % 6 oranındaki Türkler, İtalyanlar ve Sahraaltı Afrika ülkelerinin yurttaşları takip etmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Verlan dili, Fransa'da özellikle gençler arasında yaygın olan ve günlük dilde kimi sözcüklerin hecelerinin ya da tamamının tersten okunmasına dayanan argo bir dildir. *Beur* sözcüğü 'arabe' sözcüğünün verlan diline uyarlanmış halidir. (Kastoryano, a.g.e., s. 40)

²⁰⁰ Organization for Economic Co-operation and Development, a.g.e., s. 176.

Tablo 4.4 Fransa’da yabancı nüfusun milliyete göre dağılımı (bin)

	1982	1990	1999
Portekiz	767.3	649.7	553.7
Fas	441.3	572.7	504.1
Cezayir	805.1	614.2	477.4
Türkiye	122.3	197.7	208.0
İtalya	340.3	252.8	201.7
İspanya	327.2	216.0	161.8
Tunus	190.8	206.3	154.4
Eski Yugoslavya	62.5	52.5	...
Kamboçya	37.9	47.4	...
Polonya	64.8	47.1	...
Senegal	32.3	43.7	...
Vietnam	33.8	33.7	...
Laos	32.5	31.8	...
Diğer Ülkeler	456.1	631.0	1 002.1
Toplam	3 714.2	3 596.6	3 263.2
AB yurttaşı	1 594.8	1 311.9	1 195.5

Kaynak: Organization for Economic Co-operation and Development, a.g.e., s.331.

4.3. İNGİLTERE*: *IUS SOLP*DEN DÖNÜŞ

İngiltere’de yurttaşlık ve göç eksenindeki tartışmaların imparatorluğun yükselişi ve çöküşü, savaşlar, uluslararası göçler ile (iç ve dış) ekonomik ve sosyal değişimleri içeren derin bir tarihsel arkaplanı bulunmaktadır.²⁰¹ İngilizler açık ve net bir milliyet ve

* Resmi adı Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı olmasına rağmen bu metinde İngiltere ve Birleşik Krallık dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Aslında her ikisinin işaret ettiği kelime farklıdır, ancak Türkçe kullanımda yaygın olarak İngiltere Birleşik Krallık topraklarını kastetmek üzere kullanılmaktadır. Bu nedenle burada bu iki sözcük arasında ayırım yapılmamıştır.

²⁰¹ David Cesarani, “The Changing Character of Citizenship and Nationality in Britain”, **Citizenship, Nationality and Migration in Europe**, Eds. David Cesarani, Mary Fulbrook, New York, Londra: Routledge, 1996, s. 58.

yurttaşlık tanımından yoksundur.²⁰² Ann Dummet ve Andrew Nicol bunun temel nedenlerini şu şekilde sıralamaktadırlar: İngiltere'nin diğer ülkelerde olduğu gibi tek bir belgede toplanmış, tüm hak ve görevleri içeren bir Anayasa metninden yoksun oluşu, anayasal teorinin İngiliz ulusunu tanımlamamış olması, Britanya İmparatorluğu'nda milliyetin gelişigüzel ve belirsiz bir biçimde ele alınması ve 1962 tarihli *Commonwealth* Göç Yasası'ndan itibaren yurttaşlık yasasının göç yasası ile içiçe geçmiş ve sonunda da göç yasası üzerinde şekillenmiş olması.²⁰³

Feodal dönemden itibaren *ius soli* prensibi İngiliz ulusuna aidiyette belirleyici ilke olmuştur.²⁰⁴ Kralın hakim olduğu topraklarda doğmuş olanlar krala sadakat borçluydu ve İngiliz tebasını oluşturmaktaydı. Reformasyon süreci ile birlikte kralın varlığının ulusal kilise ile özdeşleşmesi teba ile kral arasındaki sadakat bağına yeni bir unsur eklemiştir: dini inanç. Linda Colley, protestanlığın Büyük Britanya'nın kurulmasını mümkün kılan temeli oluşturduğunu ifade etmektedir.²⁰⁵ Britanyalı ulusal kimliği, siyasi haklar ve protestanlık arasındaki ilişki, 1753-54'de Britanya toprakları dışında doğmuş Yahudilerin topluluğa kabulünü mümkün kılan bir yasanın hazırlanması sırasında ortaya çıkan protestolarda da yansımaktadır.²⁰⁶ İrlanda ile 1801 yılında gerçekleştirilen birleşmenin ardından Katoliklerin medeni haklardan dışlanmalarına devam etmek savunulamaz hale geldi ve 1829 yılında Katoliklere bu haklar verildi.²⁰⁷

1882-1905 yılları arasında Doğu Avrupa'dan binlerce Yahudi İngiltere'ye akın etmişti. İngiltere, yakınındaki İngiliz adalarının ötesinden ilk kez bu kadar kitlesel ve sürekli bir göç akımına maruz kalmıştı. Bu döneme ekonomik sarsıntılar ve yüksek işsizlik eşlik etmekteydi. Yahudi göçü önemli bir sorun haline geldi. Yurttaşlık da bu tartışmaların merkezinde yer almaktaydı. Yahudilere oy hakkının ne kadar zaman sonra ve hangi koşullarda verilebileceği tartışılan konular arasındaydı. Bu tartışmalar aynı zamanda göçle ilgili de bir tartışma başlatmış ve 1905 yılında İngiltere'ye göçü kısıtlayan yasa yürürlüğe girmiştir.²⁰⁸

²⁰² Ann Dummet ve Andrew Nicol'dan aktaran Cesarani, *a.g.e.*, s. 57.

²⁰³ *A.g.e.*, s. 58.

²⁰⁴ *A.g.e.*

²⁰⁵ Linda Colley'den aktaran Cesarani, *a.g.e.*, s. 60.

²⁰⁶ *A.g.e.*

²⁰⁷ *A.g.e.*

²⁰⁸ *A.g.e.*, s. 61-62.

1905 yılındaki Yabancılar Yasası ile göçmen kontrol ofisleri kurulmuş ve mahkemelere istenmeyen yabancıları sınır dışı etme konusunda tavsiye kararı verme yetkisi vermiştir.²⁰⁹ Arkasından gelen 1914 tarihli İngiliz Yurttaşlık ve Yabancıların Statüsü Yasası yabancıların hareketini kontrol etme imkanı yaratan ve göçmenlerin polise kayıt yaptırmasını gerektiren bir sistem getirmişti. İngiltere'nin uyrukluk tanımına ilişkin de ilk yasa olan 1914 tarihli yasa içerik bakımından herhangi bir değişiklik getirmemiş, daha önce çeşitli yasalarda dağınık olan ve önemli bir kısmı yazılı olmayan uyrukluk yasalarını tek bir yasada toplamıştır. 1914 İngiliz Yurttaşlık Yasası sömürge ve dominyonlarda oturan herkesin Krala sadakat borçlu olduğunu ve böylelikle İngiliz tebasını oluşturduğunu, ancak tebanın tüm üyelerinin belirli bir dominyon veya sömürgeye girme hakkına sahip olmadığını ifade etmekteydi.²¹⁰

İmparatorluk döneminde sadece İskoçya, Galler Bölgesi, İngiltere ve İrlanda'yı kapsayan Birleşik Krallık'da değil, sömürgelerde ve özerk dominyonlarda doğanlar da otomatik olarak İngiliz tebasına dahil olmaktadır. İmparatorluğun çözülmesinin ardından eskiden imparatorluk topraklarına dahil olan, kendi kendini yöneten sömürge ve dominyonların bağımsızlığının tanınması ile birlikte, tüm devletlerin özgür ve eşit olarak katıldıkları ve üyeliğin Kraliyete bağlılık temelinde gerçekleştiği *Commonwealth* uluslar topluluğu oluşturulmuştur.²¹¹

Yurttaşlık kavramının özüne ilişkin ilk esaslı değişiklik 1948 tarihli İngiliz Yurttaşlık Yasası ile gerçekleşti. 1947 yılında *Commonwealth* ülkelerinden Kanada'nın kendi yurttaşlık kurumunu yaratmasının ve diğer *Commonwealth* ülkelerinin de kendi yurttaşlık kurumlarını yaratmalarına ilişkin kararın alınmasının ardından 1948 tarihli yasa oluşturulmuştur. Bu yasa Birleşik Krallık ve sömürgelerdeki yurttaşlar ile *Commonwealth* yurttaşları olmak üzere iki kategori yaratmaktaydı.²¹²

1947 ve 1951 yılları arasında işgücü açığını ve nüfustaki azalmayı dikkate alan savaş sonrası İşçi Partisi hükümeti Doğu Avrupalıların göçünü destekledi. Bu dönemde 200.000 Doğu Avrupalı Britanya'ya yerleşti.²¹³ Aynı dönemde Britanya'da çalışmaya gelen yaklaşık 500 Jamaikalı ise sorun olarak görülmüştür. İngiliz tebası olan ve

²⁰⁹ A.g.e., s. 62.

²¹⁰ A.g.e., s. 63.

²¹¹ <http://www.nationmaster.com/encyclopedia/British-nationality-law>, 17.05.2004.

²¹² A.g.e.

²¹³ Cesarani, a.g.e., s. 64.

İngiltere'ye girme hakkı bulunan Siyah bir kişi, aslında yabancı olan ve otomatik olarak yerleşme hakkı bulunmayan herhangi bir Beyaz göçmenden daha büyük bir tehdit olarak algılanmaktaydı.²¹⁴ Beyaz göçmenlerin asimile edilmesi çok daha mümkün gözükmekteydi. Bu durum göçü sınırlandırmak, hatta yurttaşlık tanımını değiştirmek konusunda hükümet üzerinde bir gerilim yaratmıştır. Bunun üzerine 1962 tarihli *Commonwealth* Göç Yasası ile göçmen politikasında kısıtlamalara gitme yönünde adımlar atılmıştır. Bu yasaya kadar kısıtlama olmaksızın Birleşik Krallık'a girme hakkına sahip olan *Commonwealth* yurttaşları sınırda kontrole tabi tutulacaktı ve ancak belli durumlarda, örneğin eğitim için ya da çalışma belgesiyle girebileceklerdi.²¹⁵ Birleşik Krallık ve sömürge yurttaşlarından yalnızca İngiliz hükümeti tarafından verilmiş pasaportlara sahip olanlar sınırlama olmaksızın ülke topraklarına girebilecekti.

1971 Göç Yasası 'oturma izni' kavramını getirmiştir. Hem Birleşik Krallık ve sömürge yurttaşlarından hem de *Commonwealth* yurttaşlarından yalnızca anne babaları ya da dedeleri nineleri İngiltere'de doğmuş olanlar oturma hakkına sahip olacaklardı.²¹⁶ Bunun anlamı İngiltere'ye yerleşme hakkının yalnızca *Commonwealth* ülkelerine buradan göç etmiş kimselerin akrabalarına, dolayısıyla Beyazlara verilmesi olmuştur. 1960'ların sonlarında Milletvekili Enoch Powell İngiliz olmanın etnik ve kalıtsal olduğunu belirterek bir Hintli'nin Britanya'da doğsa bile asla bir İngiliz olamayacağını ifade etmiştir.²¹⁷

Son olarak 1981 tarihli Yurttaşlık Yasası eski yapıyı köklü bir şekilde değiştirmiştir. 1 Ocak 1983 tarihinden önce Birleşik Krallık'da doğan her çocuk Birleşik Krallık ve Kolonileri vatandaşı olmaktaydı. 1981 yasaının yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1983 tarihinden sonra doğmuş olan çocuklar anne babalarından en az birinin İngiliz yurttaşı olması halinde ya da yasal yerleşik göçmen olması halinde İngiliz yurttaşı olabilecekti. Buna göre İngiltere'nin yurttaşlık yasasında *ius soli* prensibinin *ius sanguinis* ilkesi ile tamamlanması sözkonusudur. En az 5 yıl yerleşik olan yabancı ülke

---

²¹⁴ A.g.e.

²¹⁵ A.g.e., s. 65.

²¹⁶ A.g.e., s. 66.

²¹⁷ A.g.e.

yurttaşları, *Commonwealth* ülkelerinin yurttaşları ve İrlanda yurttaşları da İngiliz yurttaşlığına geçiş hakkına sahiptir.²¹⁸

İngiltere'nin yurttaşlık yasası Almanya'da olduğu gibi uzun yıllar değişmeden aynen kalma lüksüne sahip olmamıştır. Yukarıda İngiltere'de yurttaşlık yasasının tarihsel olarak nasıl bir gelişme gösterdiği özetlenmeye çalışılmıştır. Başlangıçta tamamen *ius soli* ilkesine dayalı olan yurttaşlık günümüze gelindiğinde *ius soli* ve *ius sanguinis* ilkelerinin bir bileşimini içermektedir. Yurttaşlık yasasının bugünkü çizgisine gelmesinde rol oynayan faktörlerden en önemlisi bir zamanlar imparatorluk haline gelmiş olan ülke topraklarının sömürgelerin ya da özerk bölgelerin bağımsızlaşmasıyla beraber küçülmesi ve buna bağlı olarak yeni statüler yaratma gereğidir. İkinci olarak da ülkeye yönelik göç akımları etkili olmuştur.

---

²¹⁸http://www.workingintheuk.gov.uk/ind/en/home/applying/british_nationality/advice_about_nationality/bn1_-_british_citizenship.html, 17.05.2004.

5. SONUÇ

“Bir gün Birleşik Devletler başkanlığına bir siyahın, Güney Afrika başkanlığına bir beyazın seçilmesini düşünmeyi engelleyecek hiçbir şey yok. Gene de böyle bir olasılık ancak etkili bir iç barış, bütünleşme ve olgunlaşma sürecinin sonunda, her aday kendi yurttaşları tarafından, miras aldığı aidiyetlere göre değil, nihayet insani nitelikleri ve görüşleri esas alınarak değerlendirilebileceği zaman mümkün gibi görünüyor. Henüz o noktada olmadığımızı söylemeye gerek yok. İşin gerçeği, bu her yer için böyle. Ne Amerika Birleşik Devletleri’nde, ne Güney Afrika’da, ne de başka bir yerde. Durumlar bazı ülkelerde diğerlerinden olduğundan daha iyi geliyor; ama harita üzerinde ne kadar ararsam arayayım, bütün adayların dinsel ya da etnik aidiyetlerinin seçmenlerince önemsenmediği tek bir yer bulamadım. Eski demokrasilerde bile bazı katılıklar sürüp gidiyor. Bugün bana “Roma Katolik Kilisesi’ne mensup” birinin Londra’ya başbakan olması hala zor gibi geliyor. Fransa’da inançlı ya da değil, mensupları seçmenlerin kişisel erdemlerinden ve politik hedeflerinden başka bir şeyi dikkate almasından etkilenmeksizin, en üst düzey görevlere talip olabilen Protestan azınlığa karşı artık hiçbir önyargı yok; buna karşılık altı yüz küsur metropol seçim bölgesinden hiçbiri Millet Meclisine Müslüman bir üye seçmemiştir. Bir oylama, toplumun kendisinin ve farklı bileşenlerinin ufkunun yansımından başka bir şey değildir.”²¹⁹

Amin Maalouf’un, aidiyetlerimizin ifadesi olan kimliklerimizin verdiğimiz siyasi kararlara nasıl yansıdığı konusundaki, yukarıda alıntılanan tespitlerine katılmamak mümkün değil. Gerçekten de, özellikle Soğuk Savaş sonrası Yugoslavya’da ve Ruanda’da yaşanan etnik çatışmalar, farklı aidiyetlerin barışçıl bir biçimde bir arada yaşamasının ne denli ince bir dengeye bağlı olduğunu göstermiştir. En ufak bir kıvılcım çok büyük patlamalara yol açabilmektedir.

Dünya üzerinde bugün için hakim olan siyasi örgütlenme biçimi ulus-devlettir. Ulus-devletin ideal modelinde sınırları belli topraklar üzerinde etnik bakımdan homojen, aynı dili konuşan, aynı geçmişi ve kültürü paylaşan insanların yaşamaktadır. Oysa pratikte dünya üzerinde böyle devletlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Birçok ulus-devlet, içerisinde birden fazla etnik topluluğu barındıran bir renkler yumağıdır. Bu çoğulluğun getirdiği çeşitlilik ve zenginlik ise çoğu zaman göz ardı edilir

²¹⁹ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Çev: Aysel Bora, 10.bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 126.

ve o toplum içindeki ‘zaten kıt olan kaynaklar’ paylaşamaz. Çoğunluk azınlığa tahakküm kurmaya çalışırken, azınlık ‘varolma’ çabasıdadır ya da bazan kendi ulus-devletini kurma uğraşındadır.

Günümüzde dünyanın hemen hiçbir yerinde tam anlamıyla homojen ve bütünleşmiş bir toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir. Heterojen toplum yapısında önemli rol oynayan faktörlerden bir tanesi de uluslararası göçlerdir. Dünya nüfusunun çok büyük bir kısmı doğdukları yerlerde yaşamlarını sürdürmekte ve herhangi bir nüfus hareketine katılmamaktadır. Hareketsiz nüfusa oranla insanların küçük bir bölümü uluslararası göçlerin öznesi olmaktadır. Ancak buna rağmen, uluslararası göçler önemli toplumsal dönüşümlere ve siyasi sonuçlara yol açmaktadır.

Bu değişimlerden bir tanesi de evsahibi nüfus ile göçmen kitlesi arasında ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda meydana gelen etkileşimin sonucunda gerçekleşmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda Batı Avrupa’da çeşitli ülkelere “misafir işçi” olarak Güneydoğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmenler ailelerin birleşmesi gibi çeşitli faktörlerle bu ülkelerde yerleşik hale gelmişlerdir. Öte yandan sömürgecilik sonrasında eski sömürgelere mensup kişiler aynı dönemlerde ana metropollere göç etmişlerdir. Bu iki büyük ana akımla göç etmiş ve göç alan ülkede yerleşik hale gelmiş kişilerin bu ülkelerde yurttaşlığa, yani siyasi topluluğun üyeliğine kabul edilmelerinin mümkün olup olmadığı ve eğer mümkünse hangi koşulları gerektirdiği önem taşımaktadır.

Yurttaşlığa ilişkin düzenlemeler ülkeden ülkeye değişmekle birlikte esas olarak yurttaşlık ediniminde iki ana gelenek mevcuttur: *ius sanguinis* (kanbağı esası) ve *ius soli* (toprak esası). Bu kriterler çerçevesinde yurttaşlık doğumla birlikte o ülkenin insanlarına verilmektedir. Bunların dışında bir de sonradan yurttaşlık edinimi çeşitli yasal koşullar gerçekleştiğinde mümkün olabilmektedir. Özellikle kanbağı esasına göre yurttaşlığın edinildiği ülkelerde sonradan yurttaş olabilmek son derece güçtür. Toprak esası ile yurttaşlığın verildiği ülkelerde, sonradan yurttaşlık edinimine ilişkin görece daha esnek uygulamalar mevcuttur. Ancak sonradan yurttaş olmanın mümkün olduğu yerlerde de genellikle asimilasyon sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası göçlerin de etkisiyle ortaya çıkan karmaşık toplumlarda ulusal yurttaşlık kurumu değişime zorlanmaktadır. Yurttaşlığın artık ilk ortaya çıktığı andakinden çok farklı bir anlama ve içeriğe büründüğünü belirtmek mümkündür. Modern anlamda ulus devletle birlikte ortaya çıkan ve bu yüzden de çerçevesi ulusal kimlik tarafından çizilen yurttaşlık bugünün toplumsal yapısına cevap üretmekte yetersiz kalmaktadır. Yurttaşlık kavramının bugüne kadar geçirdiği dönüşümlere rağmen, çoğullukların nasıl birarada barışçıl bir biçimde yaşayacakları sorununun henüz çözülmediğini de belirtmek durumundayız.

Bu tez çerçevesinde uluslararası göçlerle birlikte yurttaşlık kavramının herhangi bir dönüşüm geçirip geçirmediği, eğer değiştiyse bunun ne yönde ve nasıl gerçekleştiği gibi sorular üzerinde durulmaya çalışıldı. Yurttaşlık kurumu daha ilk ortaya çıktığı tarihlerden itibaren bir kısım insanın siyasal topluluğun dışında tutulmasına hizmet etmiştir. Ulus devletle birlikte ortaya çıkan yurttaş da her ne kadar evrensel bir tanım getiriyormuş gibi görünse de, aslında sadece mülk sahibi erkeklerle sınırlıydı. Zamanla yurttaşlık tarafından içerilen toplumsal kesimler genişledi. Ancak günümüzde hala yurttaşlık birçok kesimi dışarıda bırakmaya devam etmektedir. Bu grupların başında gelenlerden bir tanesi de yerleşik göçmenlerdir.

Bu tez çerçevesinde bütün bu karmaşık sorunları ele alabilmek için öncelikle yurttaşın tanımı yapıldıktan sonra yurttaşlık kuramlarına değinildi. Yurttaşlığın ulusal kimlikle ilişkisi, ulus-sonrası veya ulus-ötesi yurttaşlıkla ilgili tartışmalara yer verildi. Daha sonra ise uluslararası göçlerden, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Batı Avrupa'ya yönelik işgücü göçü ve sömürgecilik sonrası göçlerin genel özelliklerinden söz edildi. Bu göç akımlarının etkisini inceleyebilmek için Batı Avrupa'daki üç ülke örnek olarak seçildi. Almanya, Fransa ve İngiltere'de mevcut yurttaşlık politikalarına, bu toplumsal sistemlerin göçmenleri yabancı olarak tanımlayıp dışlamaya mı, yoksa yurttaş olarak kabul edip içermeye mi yöneldiklerine bakıldı.

Uluslararası göç tüm sınırlamalara karşın bir gerçeklik olarak var olmaya devam etmektedir. Uluslararası göçler ulus-devletin homojen toplum yaratma projesindeki başarısızlığa işaret etmektedirler. 1990'lı yıllara damgasını vuran kimlik ve tanınma politikaları da bu başarısızlığı dönüştürmeye yönelik sosyal hareketler olarak şekillenmiştir. Göçmen olarak yerleşikleşmiş insanların farklılıklarıyla birlikte

içerilecekleri ve eşit muamele görecekları, ayrımcılığa maruz kalmayacakları yeni bir yurttaşlık anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir.

Normatif yapı her ne kadar bu yeni yurttaşlık anlayışına dirense de toplumsal yapı içerisinde yavaş yavaş bunun nüveleri oluşmaktadır. Ulus devletin hakim siyasal örgütlenme birimi olarak konumuna yönelik hem içeriden hem de dışarıdan iki meydan okuma gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi ulus-devletin egemenlik yetkilerinin bir kısmının ulusal düzeyden ulus-üstü ya da ulus-ötesi düzeye kaydırılmasıdır. Öte yandan ulus-devletin meşruiyetinin ve birleştirici kapasitesinin modern toplumların artan çoğulculuğu ile birlikte içeriden zayıflatılması ulus-devlete yönelik ikinci bir meydan okuma sürecidir. Ulus-devlet bu iki tehdide nasıl yanıt vermektedir? Özellikle bu tezin konusu olan yurttaşlık ve uluslararası göçler bağlamında bu sorunun yanıtını arayan çeşitli akademisyenler farklı duruş noktalarından farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Lisa Schuster ve John Solomos uluslararası göç ve yurttaşlık alanında çalışan akademisyenlerin teorik konumlanışlarını dört ana eğilimde toplamışlardır: Bazıları ulus-devletin zayıfladığını ve bunun iyi bir gelişme olduğunu savunurken, bir kısmı bunun olumsuz bir gelişme olduğuna işaret etmektedirler. Öte yandan bazıları ulus-devletin zayıflamadığını ve bunun olumlu bir gelişme olduğunu savunurken, yine başka bir grup ulus-devletin zayıflamamasının olumsuz bir gelişme olduğunu ileri sürmektedir.²²⁰

Yazarlar, ulus-devletin zayıfladığını ve bunun olumlu bir gelişme olduğunu savunanlar arasında ulus-sonrası yurttaşlığın savunucuları olan Yasemin Soysal'ı göstermektedirler. Yasemin Soysal Avrupa'daki misafir işçilerin evsahibi ülke yurttaşlarının yararlandığı pek çok ekonomik ve sosyal haktan yararlandığını belirtmekte ve bunu ulus-sonrası yurttaşlık biçimi olarak tanımlamaktadır.²²¹ Soysal, bu gelişmeyi II. Dünya Savaşı sonrasında hakların yurttaşlığa bağlı olarak ulus-devlet çerçevesinde değil uluslararası insan hakları anlaşmaları çerçevesinde edinilmesine bağlamaktadır. Artık haklarla kimlik birbirinden ayrılmıştır.

Lisa Schuster ve John Solomos ikinci eğilimin savunucuları arasında David Jacobson'u göstermektedirler. David Jacobson da ulus-ötesi göçlerin ulus-devlete

²²⁰ Lisa Schuster, John Solomos, "Rights and Wrongs Across European Borders: Migrants, Minorities and Citizenship", *Citizenship Studies*, C: 6, No: 1, 2002, s. 37-54.

²²¹ Yasemin Soysal, *Limits of Citizenship...*, s. 164-167.

üyeliğin, yani yurttaşlığın geleneksel temelini sürekli olarak yıpratıldığını, hakların giderek ikamet temeline dayandığını ve 'yabancı' ile 'yurttaş' arasındaki ayrımın aşındığını ifade etmektedir.²²² Jacobson'a göre hakların yurttaşlıktan ayrılması devletlerin meşruiyetini tartışmaya açmaktadır.²²³

Schuster ve Solomos'un tespit ettiği üçüncü eğilim olan ulus-devletin zayıflamadığını ve bunun olumlu olduğunu savunan düşünencinin temsilcisi olarak Rogers Brubaker gösterilmektedir. Brubaker, göçmenlerin ve etnik azınlıkların içerilmesi ve dışarıda bırakılma biçimleriyle ilgili ülkeler arasında büyük farklılıkların var olduğundan hareketle ulusal yurttaşlık formlarının önemini korumaya devam ettiğini savunmaktadır. Schuster ve Solomos'un çalışmasında yer alan son eğilim olan ulus-devletin zayıflamadığını, ancak bunun negatif bir gelişme olduğunu savunan akademisyenlerin temsilcisi olarak da Stephen Castles ve David Miller gösterilmektedir.

Uluslararası göçlerin ulusal yurttaşlık kurumlarını dönüştürücü bir etkisi olduğunu, ulus-devletlerin de kendi pratiklerinde bu gerçeğe göre yurttaşlık kurumlarını yeniden tanımlamaları gerektiğini düşünüyorum. Özellikle etnik azınlık durumundaki göçmen grupları açısından bakıldığında, bu grupların ekonomik ve sosyal alanda katılımlarının mümkün olup, siyasal alandan dışlanmaları kabul edilemezdir ve bu grupları siyasal alandan dışlayan bütün liberal ulus-devletlerin demokrasileri açısından meşruiyet sorunu yaratmaktadır. Ayrıca bu grupların, ulusal yurttaşlık anlayışının evrenselci yaklaşımında gözardı edilen kültürel haklarının verilmesi ve kimliklerinin tanınması çokkültürlü yurttaşlık çerçevesinde çözümlenmesi gereken sorunlardandır.

Tezin dördüncü bölümünde Almanya, Fransa ve İngiltere örneklerinde bu ülkelerin göçmen gruplarını içermeye ne ölçüde açık ya da kapalı oldukları incelenmeye çalışıldı. Bu amaçla bu ülkelerin yurttaşlık mevzuatlarına ve bu yasal düzenlemelerin göçmenlerin yurttaşlığa kabulüne açık olup olmadığına bakıldı. Almanya'nın *ius sanguinis* ilkesi temelindeki yurttaşlık yasası son dönemde değiştirilerek *ius soli* ilkesiyle tamamlanmıştır. Ancak yine de bu değişikliğin Almanya'nın dışlayıcı modelini pratikte ne kadar değiştireceğini görmek için henüz erkendir. Fransa göçmenlere, cumhuriyetin değerlerini ve Fransız kültürünü benimsemeleri koşuluyla, topluma tam

---

²²² David Jacobson, a.g.e.

²²³ Aktaran Lisa Schuster, John Solomos, a.g.e., s. 42.

üyelik olanağı tanımaktadır. Fransa modeli asimilasyonist modele tekabül etmektedir. İngiltere modeli ise çokkültürlü çoğulcu bir yapıya karşılık gelmektedir.

Tez konusu bağlamında ayrıca Avrupa Birliği yurttaşlığı ve küresel yurttaşlık da tartışılmıştır. Avrupa Birliği yurttaşlığı şu anki tanımı itibarıyla ulusal yurttaşlık tanımlarını üye devletlere bıraktığından ulusal yurttaşlık çerçevesini üyelik yönünden aşmamaktadır. Ancak, üye devletler arasındaki sınırların üye devlet yurttaşları için Avrupa Birliği yurttaşlığı neticesinde belirsiz hale gelmesi hiç kuşkusuz önemli bir gelişmedir ve gelecek için de önemli potansiyeller taşımaktadır. Küresel yurttaşlık ise gerçekten de küreselleşmenin beraberinde getirdiği insanlığa dair ortak sorunlar çerçevesinde duyarlı, kendini tüm dünyaya karşı sorumlu hisseden bireylerin varlığını ve bu bireylerin ortaklaşa hareket edebilecekleri küresel sivil toplumun oluşumunu müjdelemektedir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin. **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Ahmed, Ishtiaq. "Exit, Voice and Citizenship", **International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives**, Ed. Thomas Hammar v.d., Oxford, New York: Berg, 1997, s.159-185.

Aybay, Rona. **Vatandaşlık Hukuku**, 5. bs., İstanbul: Aybay Yayınları, 2003.

Balibar, Etienne. "Propositions on Citizenship", **Ethics**, Vol.98, No:4, July 1988, s. 723-730.

Balibar, Etienne. "Bir Zulüm Topografyasının Anahatları: Küresel Şiddet Çağında Yurttaşlık ve Sivillik" **Toplum ve Bilim**, No:87, Kış 2000/2001, s. 28-43.

Barber, Benjamin. **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Bauböck, Rainer. **Transnational Citizenship : Membership and Rights in International Migration**, Hants, Vermont: Edward Elgar Publishing Limited, 1994.

Bauböck, Rainer. "Sharing History and Future?: Time Horizons of Democratic Membership in an Age of Migration", **Constellations**, Vol.4, No:3, Malden: Blackwell Publishers, 1998, s.321-345.

Benhabib, Seyla. "Citizens, Residents and Aliens in a Changing World: Political Membership in the Global Era", **Social Research**, C. LXVI, No: 3, Güz 1999, s.709-744, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=2469392&db=aph>, 31.12.2003.

Benhabib, Seyla. "Transformations of Citizenship: The Case of Contemporary Europe", **Government and Opposition**, Vol.37, No: 4, October 2002, s. 439-465.

Bhabha, Jacqueline. "Belonging in Europe: Citizenship and Post-National Rights", **International Social Science Journal**, C. LI, No: 159, Mart 1999, s. 11-23, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=1748504&db=aph>, 21.10.2003.

Bosniak, Linda. "Denationalizing Citizenship", **Citizenship Today: Global Perspectives and Practices**, Ed. T. Alexander Aleinikoff, Douglas Klusmeyer, Washington: Brookings Institution Press, 2001, s. 237-252.

Brubaker, W. Rogers. **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Cambridge M.A, Mass.: Harvard University Press, 1992.

Brubaker, W. Rogers. "Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis", **Citizenship: Critical Concepts**, Vol.2, Ed. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, London: Routledge, 1998, s. 310-339.

Canefe, Nergis. "Citizens versus Permanent Guests: Cultural Memory and Citizenship Laws in a Reunified Germany", **Citizenship Studies**, Vol.2, No:3, 1998, s. 519-544.

Castles, Stephen, Mark J. Miller. **The Age of Migration**, 2. bs., New York: Palgrave, 1998.

Cesarani, David, Mary Fulbrook. (Ed.) **Citizenship, Nationality, and Migration in Europe**, London, New York: Routledge, 1996.

Delanty, Gerard. "Models of Citizenship: Defining European Identity and Citizenship", **Citizenship Studies**, Vol.1, No:3, 1997, s. 285-303.

Delanty, Gerard. **Citizenship in A Global Age : Society, Culture, Politics**, Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2000.

Erol, Nuran. "Yurttaşlık ve Demokrasi: Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Ed. Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s. 119-129.

Erözden, Ozan. **Ulus-Devlet**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

Ersanlı Behar, Büşra. "Ulusal Kimlik: Kültürel mi, Siyasal mı?", **Toplum ve Bilim**, No: 62, Güz 1993, s. 171-183.

Faist, Thomas. **Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar**, Çev. Azat Zana Gündoğan, Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Faist, Thomas. (Ed.) **Devlettaşırı Alan: Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür**, Çev: Selin Dingiloğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Faist, Thomas. "Transnationalization in International Migration: Implications for The Study of Citizenship and Culture", **Ethnic and Racial Studies**, Vol. XXIII, No: 2, Mart 2000, s. 189-222, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=2962562&db=aph>, 31.12.2003.

Green, Simon. "Beyond Ethnoculturalism? German in the New Millennium", **German Politics**, Vol.9, No:3, December 2000, s.105-124.

Gutmann, Amy. (Ed.) **Çokkültürcülük: Tanınma Politikası**, Çev: Cem Akaş, İstanbul: YKY, 1996.

Habermas, Jürgen. "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", **Citizenship: Critical Concepts**, Vol.2, Ed. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, London: Routledge, 1998, s. 341-358.

Habermas, Jürgen. "**Öteki**" Olmak, "**Öteki**"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, Çev: İlknur Aka, 3.bs., İstanbul: YKY, 2004.

Hailbronner, Kay. "Germany's Citizenship Law Under Immigration Pressure", **Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the US and Europe: The Reinvention of Citizenship**, Ed. Randall Hansen, Patrich Weil, y.y: Berghahn Books, 2002, s. 121-135.

Hansen, Randall. "A European Citizenship or a Europe of Citizens? Third Country Nationals in the EU", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, C: 24, No: 4, 1998, s. 751-768.

Hansen, Randall. "Migration, Citizenship and Race in Europe: Between Incorporation and Exclusion", **European Journal of Political Research**, No: 35, 1999, s. 415-444.

Isin, Engin F., Patricia K. Wood. **Citizenship and Identity**, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 1999.

Jacobson, David. **Rights Across Borders : Immigration and the Decline of Citizenship**, Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1997.

Joppke, Christian. (Ed.) **Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States**, New York: Oxford University Press, 1998.

Joppke, Christian. "How Immigration is Changing Citizenship?: A Comparative View", **Ethnic and Racial Studies**, C. XXII, No: 4, s.629-53, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=2173398&db=aph>, 13.01.2004.

Kastoryano, Riva. **Kimlik Pazarlığı**, Çev: Ali Berktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Kaya, Ayhan. "Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa? Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Küresel Adalet, Toplumsal Cinsiyet ve Güvenlik**, Ed. Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Kaya, Ayhan. "Citizenship and the Hyphenated Germans: German – Turks", **Challenges to Citizenship in a Globalizing World**, Ed. Fuat Keyman, Ahmet İçduygu, London: Routledge, forthcoming.

Koopmans, Ruud, Paul Statham. (Ed.), **Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics: Comparative European Perspectives**, New York: Oxford University Press, 2000.

Kümbetoğlu, Belkıs. "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik", **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Küresel Adalet, Toplumsal Cinsiyet ve Güvenlik**, Ed. Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Kymlicka, Will, Wayne Norman. "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", **Ethics**, No:104, January 1994, s. 352-381.

Kymlicka, Will. **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Kymlicka, Will, Wayne Norman. "Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts", **Citizenship in Diverse Societies**, Ed. Will Kymlicka, Wayne Norman, New York: Oxford University Press, 2000, s. 1-41.

Maalouf, Amin. **Ölümcül Kimlikler**, Çev. Aysel Bora, 10.bs, İstanbul: YKY, 2002.

Miller, David. **Citizenship and National Identity**, Malden: Blackwell Publishers, 2000.

Mouffe, Chantal. "Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy", **The Challenge of Carl Schmitt**, Ed. Chantal Mouffe, Londra, New York: Verso, 1999, s. 3-53.

Nash, Kate. **Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power**, Malden: Blackwell Publishers, 2000.

O'Leary, Siofra, Teija Tiilikainen. (Ed.), **Citizenship and Nationality Status in the New Europe**, London: Institute for Public Policy Research, Sweet & Maxwell, 1998.

Pettit, Philipp. **Cumhuriyetçilik**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Preuss, Ulrich K. "Migration – A Challenge to Modern Citizenship", **Constellations**, Vol.4, No:3, Malden: Blackwell Publishers, 1998, s. 307-319.

Preuss, Ulrich K. "Citizenship and the German Nation", **Citizenship Studies**, Vol.7, No:1, 2003, s.37-55.

Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev: Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

Schuster, Liza, John Solomos. "Rights and Wrongs across European Borders: Migrants, Minorities and Citizenship", **Citizenship Studies**, Vol.6, No: 1, 2002, pp. 37-54, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=6410383&db=aph>, 25.12.2003.

Shafir, Gershon. (Ed.), **The Citizenship Debates**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.

Soysal, Yasemin Nuhoğlu. **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**, Chicago: University of Chicago Press, 1994.

Turner, Bryner S. "Contemporary Problems in the Theory of Citizenship", **Citizenship and Social Theory**, Ed. Bryner S. Turner, London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications, 1993.

Turner, Bryner S. "Outline of a Theory of Citizenship", **Citizenship: Critical Concepts**, Vol.2, Ed. Bryan S. Turner, Peter Hamilton, London: Routledge, 1998, s. 199-221.

Ünsal, Artun. "Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Ed. Artun Ünsal, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 4-11.

Üstel, Füsun. **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

Van Steenberg, Bart. (Ed.), **The Condition of Citizenship**, London: Sage Publications, 1994.

http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html, 30.05.2004.

<http://observer.guardian.co.uk/review/story/0,6903,914834,00.html>, 16.6.2004.

http://www.abc.net.au/global/citizenship/citizen_betts.htm, 13.05.2004.

<http://www.abc.net.au/global/radio/falk.htm>, 13.05.2004.

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/05/040501_eu_enlargement.shtml, 19.06.2004.

<http://www.cnn.com/2004/WORLD/europe/06/12/ireland.referendum.ap/>, 16.6.2004.

<http://www.destatis.de>, 18.05.2004.

<http://www.milliyet.com/2003/05/20/son/sondun04.html>, 16.6.2004.

<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/British-nationality-law>, 17.05.2004.

http://www.travel.state.gov/vwp_040204_News_Release.doc, 16.6.2004.

<http://www.un.org/rights/50/decla.htm>, 21.01.2004.

http://www.un.org.tr/doc_pdf/metin_ant3.pdf, 10.05.2004

<http://www.unhcr.org.tr/docs/sozlesme.pdf>, 10.05.2004.

ÖZGEÇMİŞ

06.01.1975 tarihinde İstanbul'da doğdu. 1980-1985 tarihleri arasında Muallim Cevdet İlkokulu'nun ardından, 1985-1988 tarihleri arasında Nilüfer Hatun Ortaokulu ve 1988-1992 tarihleri arasında Maçka Anadolu Gazetecilik Lisesi'nde eğitim aldı. 1992 yılında Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne girdi. 1998 yılında mezun oldu. 1998-1999 yılları arasında Okçu Musa İlköğretim Okulu'nda sözleşmeli İngilizce öğretmenliği yaptı. 1999-2000 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdari Asistanı olarak görev yaptı. 2001 yılı Şubat ayından itibaren de İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi İdari Asistanı olarak görev yapmaktadır.